

Šaleški razgledi 14

ZBORNIK 2011-2012

ZBIRKA ŠALEŠKI RAZGLEDI
Štirinajsti zvezek

ZBORNİK 2011-2012

Uredil Lado Planko

Knjižnica Velenje

Velenje 2017

VSEBINA 14. ZVEZKA

Lado Planko

UREDNIKOVA BESEDA	7
-------------------	---

Miran Aplinc

STANOVATI V ŠOŠTANJU	9
----------------------	---

Katarina Fužir

POTOVKE V ZGORNJI SAVINJSKI DOLINI	47
------------------------------------	----

Mag. Aleksandra Gačič

ŠOLSTVO V ŠALEŠKI DOLINI V ČASU MED OBEMA VOJNAMA	63
--	----

Jernej Hozjan

DEKOLONIZACIJA AFRIKE	95
-----------------------	----

Borut Korun

NOMEN EST OMEN	107
----------------	-----

Dr. Vladimir Korun

OB ROBU OSREDNJIH OSAMOSVOJITVENIH DOGODKOV	119
--	-----

Ambrož Kvartič

V HUDI LUKNJI STRAŠI	139
----------------------	-----

Mateja Medved

VILA BIANCA	159
-------------	-----

Lado Planko

UPELLAE	177
---------	-----

Dr. Tone Ravnikar

DROBTINICE IZ PRETEKLOSTI ŠALEŠKE DOLINE	195
---	-----

Boris Vogrinec

IGRAČE IN IGRE V ŠALEŠKI DOLINI
SKOZI ČAS 215

Vlado Vrbič

NASTAJA ŠBL 263

Vlado Vrbič in Ivo Stropnik

MARJAN MARINŠEK (1941-2011) 271

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

929Ževart M..

ŽEVART Milan, Zbornik

Simpozij v spomin / Dr. Marjan Žnidarič, Lojze
penič ; [fotografije arhiv Muzeja Velenje, Damijan
Kljajič]. - Velenje : Muzej, 2017

ISBN 978-961-94125-4-1

1. Dr. Tone Ravnikar

288127232

Za vsebino odgovarjajo avtorji. Povzemanje in reprodukcija celote ali delov prepovedano brez dovoljenja založbe in avtorjev
© Knjižnica Velenje

Lado Planko

Pričujoči, 14. zvezek, letnik 2011/2012, izdaja v avgustu 2012 Knjižnica Velenje in je prvi v e-obliki; uredil ga je Lado Planko. Del besedil je lektoriral Lado Planko. Spletna postavitev Lidija Črnko.

UREDNIKOVA BESEDA

Obujanje (od) mrtvih že po definiciji ni ravno hvaležno početje – morda je tudi v tem razlog, da je v našem primeru oživljanje trajalo več kot leto dni, predno je pacient po šestnajstih letih pavze spet zadihal. V svoje opravičilo naj povem, da vsa zamuda ne gre na rovaš podpisanega, tudi če je bil pri njej udeležen, ampak so k njej prispevali tudi nekateri avtorji oz. njihovi teksti, ki so se prav nečloveško upirali dajanju na – virtualni - papir. A kot se rado zgodi, ima tudi zamuda svoje prednosti: kakšnih štirih, petih zanimivih tekstov, med njimi kolegic Medvedove in Vogrinca, v tej številki ne bi bilo, če bi Šaleški razgledi 'izšli' pravočasno. Avtorjem nismo ničesar predpisovali, prepovedovali ali vsiljevali, pisali so, kot sta jim duša in srce dala; morda je publikacija zato malo bolj pisana, kot je bila včasih, ampak to ni nujno pomanjkljivost.

Kakor že, pred nami in pred vami je nova, štirinajsta številka Šaleških razgledov, letnik 2012. V tem zadnjem letu nas je alarmantno stanje slovenskega gospodarstva (ampak ali že kdaj ni bilo alarmantno, tik pred katastrofo, nujno potrebno stabilizacije, reforme itd.? kar bi nam pravzaprav moralo dati mislit ne glede na z velikim pompom uvoženo svetovno krizo iz – spet enkrat - Amerike) prisililo v spremenjen, dvofazni postopek objave: najprej na spletu, pri čemer bomo vsaj začasno zlorabili (tudi to je zelo modna beseda – naj se vidi, da smo na tekočem) spletno stran knjižnice, pozneje pa – odvisno od ravno omenjenega gospodarstva – morda tudi kaj dejansko dali na papir.

Vsako pisanje in urednikovanje navznoter seveda živi od upanja, da bo za svoje izdelke našlo bralca-odjemalca in da bodo ti komu kdaj (kdaj ...?) vsaj zanimivi – če že ne ravno odkritje Amerike, smodnika in kar je še podobnih neodkritih reči, ki čakajo v zavet(r)ju zgodovine in se drenjajo proti površju. Tudi če ta bralec-odjemalec danes še niti rojen ni. Bole: tudi če ta bralec/odjemalec danes še niti rojen ne bi bil.

Ampak, ljudje božji, kaj pišem, tile teksti so čisto podobni in že danes primerni za branje. V znanju je moč, v branju je – kaj je kaj v branju takega, užitek?

Pa hvala vsem in še kdaj ...

Velenje, v avgustu 2012

Lado Planko

Miran Aplinc

Rojen 1963 v Mariboru, OŠ Biba Roeck Šoštanj, Pedagoška gimnazija Celje, študij zgodovine na Pedagoški fakulteti Maribor. Zaposlen je kot kustos v Muzeju usnjarstva na Slovenskem, ki je enota Muzeja Velenje.

STANOVATI V ŠOŠTANJU

Uvod

Raziskovanje človekovega vsakdanjika so zgodovinarji v preteklosti raje prepuščali etnologiji, saj je med njimi prevladoval stereotip trivialnosti vsakdanjega življenja.¹ Tovrstno raziskovanje je bilo v mnogočem omejeno predvsem zaradi predmetne in problemske naravnosti humanistične in družboslovne znanosti.² Danes zgodovinarja zanima stanovanjska kultura, prehrana, obleka, saj so to temeljne potrebe in problemi človeka vseh časov. Prebivanje je ekonomska potreba in polje medsebojnega delovanja. Predstavlja integralno sestavino življenja družine in posameznika. Stanovanje je mesto reprodukcije

¹ Studen, Andrej, Stanovati v Ljubljani, Založba ŠKUC, Ljubljana 1995, str. 121.

² Hudales, Jože, Rojstva, poroke in smrti pred dvesto leti, Šaleški zbornik, Šaleški razgledi 8, Velenje 1992, str. 72.

človeka, gospodinskih opravil, porabe in medsebojne komunikacije. Življenje v mestu je povezano z vlogo posameznika v družbenih slojih in procesih socializacije.³ V pričujočem tekstu se bomo ukvarjali z obravnavo stanovanjske kulture zahodnega dela Šaleške doline od srede 19. stoletja in prve polovice 20. stoletja. V tem smislu v obravnavo zajemamo urbanizacijo Šaleške doline, topografsko podobo Šoštanja in modernizacijo življenja, kot je uporaba razsvetljave in ogrevanja, komunikacij, izboljšanje higienskih razmer in oskrbe z vodo.

Spremembe

Nekatere odgovore na vprašanja, kakšno je bilo življenje tega časa, nam podaja šoštanjski učitelj Franc Hribernik.⁴ Dragocen opis Šoštanja in šoštanjskega meščanstva 19. stoletja, pa nam je v Spominih med drugim zapustil rojak dr. Josip Vošnjak.⁵ Šaleško dolino in svoj rojstni kraj Šoštanj je ponosno opisal kot enega »najlepših, slovenskega Štajerja«. Mladost je preživel v Šoštanju, kasneje pa je zaradi študija, političnega udejstvovanja in različnih delovnih mest, kot zdravnik, odšel v svet. Zapisal je, da se je na svoj dom prav rad vsaj enkrat letno vračal, da bi se umaknil celoletnemu vrvežu in napetostim življenja. V njegovih časih je bil glavni kraj Šaleške doline »prijazni« trg Šoštanj, ki se je v spodnjem koncu doline razprostiral na obeh straneh reke Pake, preden ta zavije v sotesko Penk. Nad mestom je cerkvena sv. Mohorja in Fortunata, višje na hribu stoji opuščeni Pusti grad, do polovice porušen stolp nekdanjega šoštanjskega gradu; novi grad so kasneje pozidali malo nižje.⁶ Trg Šoštanj je bil v 19. stoletju še v marsičem podoben trgom po slovenskih deželah in je predstavljal majhno gručo hiš z maloštevilnim prebival-

³ Studen, Andrej, Stanovati v Ljubljani, str. 7.

⁴ Hribernik, Franc, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis, Občina Šoštanj, Šoštanj 1998.

⁵ Vošnjak, Josip, Spomini, Slovenska matica, Ljubljana 1905.

⁶ Vošnjak, Spomini.

stvom, ki se je ukvarjalo s kmetijstvom in tudi obrtno dejavnostjo, trgovino in gostilničarstvom. Kot je ugotovil že dr. Josip Vošnjak, se tržani niso mogli preživljati samo z obrtjo in so morali obdelovati zemljo, ki so jo imeli zunaj trga. Samih tržanov je bilo malo, zato so se mogli preživljati samo tako, da so svoje izdelke prodajali okoliškemu, dosti številčnejšemu kmečkemu prebivalstvu. Živahna izmenjava izdelkov in pridelkov na sejmi v Šoštanju je izdatno ohranjala obrtno dejavnost vse do uvedbe obrtne svobode.⁷

Prve spremembe je povzročil že merkantilizem. Meščanstvo je privilegije ohranilo, nastal pa je povsem nov sloj veletrgovcev, industrialcev in bankirjev, ki je bil neposredno podrejen novi absolutistični državi. V času Terezijanskih reform se je z absolutizmom pojavilo državno uradništvo, ki je tvorilo precejšen del povečanja prebivalstva mest. S fiziokratskimi tendencami, z odpravo politične avtonomije deželnih stanov in meščanskih občin v času Jožefa II., je nastala v mestih težnja za odpravo cehov in uvedbo svobodne obrti in trgovine. Domača obrt in trgovina nista bili več zaščiteni pred konkurenco tujih trgovcev. Na deželi pa se je šlo za osvoboditev kmeta.⁸ Po letu 1790 pa je uvajanje reform več ali manj zastalo vse do leta 1848. Vodilni sloji v monarhiji, ki so bili zainteresirani za ohranitev cesarstva niso bili naklonjeni razvoju kapitalizma in hitrejši industrializaciji. Zaradi tega je le počasi prihajalo do sprememb. Odpor do svobodno organiziranega obrtnega sektorja je bil najmočnejši med obrtniki. Kljub temu je monarhija šla po poti modernizacije z odpravo nevoljništva in relativno gospodarsko svobodo, zemljiška odveza 1848 itn. Že leta 1819 je bila začeta reforma zemljiškega davka (franciskejski kataster), 1829 je bil ukinjen osebni da-

⁷ Hudales, Jože, Kljajič, Damijan, Ravnikar, Tone, Šaleška dolina v XIX. in XX. stoletju, Kulturni center Ivan Napotnik, Titovo Velenje 1990, str. 161–162.

⁸ Terezijanski rabotni patent, odprava nevoljništva, zakupna zemljišča se spremenijo v kupna, ustanovitev kmetijskih družb in uvajanje krompirja, odprava kolobarjenja in delitev vaške skupne zemlje med posamezne posestnike.

vek (glavarina) in 1840 ukinjen davek na dediščino, s čimer je postal finančni kapital skoraj neobdavčen. 1835 je bil razglašen carinski in državni monopolni red, 1852 nove carinske tarife, 1853 trgovinska pogodba z nemško carinsko zvezo, 1849/50 so bile ustanovljene trgovsko-obrtne zbornice, leta 1855 je bil ustanovljen Dunajski kreditni zavod za trgovino in obrt, obrtna svoboda leta 1859.⁹ S temi spremembami se je dokončno začel pravi razmah industrializacije, ki je posledično vplivala na migracije in povečanje števila prebivalstva.¹⁰ Modernizacija Habsburške monarhije pa je nekatera naselja potisnila na stranski tir. Tak je primer Ptuja z izgubo glavne cestne povezave,¹¹ medtem ko je drugim izgradnja transportnih poti omogočila razvoj. Tako so bile za gospodarstvo kasneje zelo pomembne lokalne železniške proge, saj so obstoječe industrijske centre povezale z južno železnico in jim omogočile nadaljnji razvoj.¹²

Od uvedbe obrtne svobode v monarhiji je imelo usnjarstvo v Šoštanju vse večji pomen,¹³ tako kot ga je imelo premogovništvo od konca 19. stoletja za vso dolino.¹⁴ Posledice gospodarskega razvoja so vidne v povečanju števila prebivalstva in števila hiš, predvsem pa v spremenjenih življenjskih navadah in načinu pridobivanja sredstev za življe-

⁹ Cvirn, Janez, Gospodarska politika monarhije pred razglasitvijo obrtne svobode, v *Usnjarstvo na Slovenskem* (zbornik referatov), Občina Šoštanj, Šoštanj 2008.

¹⁰ Povzeto po Zwitter, Fran, *Prebivalstvo na Slovenskem od 18. stoletja do današnjih dni*, Znanstveno društvo, Ljubljana 1936.

¹¹ Šamperl Purg, Kristina, Razmerje med mestom in vasjo kot problem slovenskega narodnega gibanja na primeru Ptuja in okolice pred prvo svetovno vojno (nekateri vidiki), *Zgodovinski arhiv Ptuj*, Ptuj 2001.

¹² Kresal, France, *Struktura slovenskega gospodarstva od 1852–1914*, ČZN, letnik 73, Maribor 2002, str. 11–112.

¹³ Aplinc, Miran, Vošnjaki industrialci iz Šoštanja, *Zavod za kulturo, Šoštanj* 2005.

¹⁴ Seher, Anton, *Zgodovina premogovnika Velenje*, 2. knjiga, *Premogovnik Velenje*, Velenje 1998.

nje. Trg Šoštanj je v tem času »postal« mesto z vsemi atributi gospodarskega in upravnega središča Šaleške doline. Gospodarske krize, predvsem pa spremembe političnih in državnih ureditev, se kažejo v vzponih in padcih v razvoju mesta, ki je po drugi svetovni vojni vse bolj izgubljalo na pomenu na račun bližnjega Velenja.

Urbanizacija Šaleške doline

Industrijski razvoj že od vsega začetka spremljajo, sprva manj opazno, toda kasneje vedno bolj vidne, spremembe. Sprva se kažejo v dotoku delovne sile iz večjega področja, ki se po nekem določenem času industrializacije skrči, na sam kraj ali pokrajino. Prebivalstvo ima interes prebivati tam, kjer dela. Pomembna sprememba pa je tudi postopna urbanizacija bližnjih naselij, ki je najbolj vidna v industrijskih središčih in šele nato na področjih, ki v mesto gravitirajo. To so področja, od koder prebivalci hodijo vsak dan na delo, kmetje oskrbujejo mestni trg z mlekom, jajci in povrtninami in obenem nakupujejo potrebščine, ki jih potrebujejo. Rezultati sovplivov mesta in okolice se kažejo v sprva majhnih spremembah na hišah, ko najprej povečajo okna, kasneje nadzidajo stavbo za nadstropje in ko dobi nekoč kmečka hiša celo mestni balkon. To velja tudi za Šaleško dolino. Spremembe so podobne v krajih, kjer so za to dani podobni pogoji. Pri tem enaka oddaljenost od razvojnih središč Šoštanja in Velenja ni odločilna. Prometna infrastruktura omogoča komunikacije, tudi bolj oddaljenim naseljem Gaberke, Ravne, Topolšica, Florjan. In nasprotno onemogoča razvoj hribovskih naselij Šentvid, Bele vode in Zavodnje, ki sicer niso tako daleč, pot do njih pa je bolj strma in slabša. Največje spremembe se dogajajo tam, kjer je večji odstotek prebivalstva zaposlenega v neagrarnih poklicih, kjer sta dobro razvita obrt in industrija. V našem primeru: čim bolj gremo iz doline, tem manjši je vpliv mesta. Na področjih z dobrimi pogoji za agrarne dejavnosti so se prebivalci le-teh vztrajno oklepali in s tem zavirali proces urbanizacije pokrajine. Tak primer je bilo agrarno naselje Druž-

mirje, umeščeno ob stari cesti Velenje – Šoštanj. V Družmirju se je ohranjala gradnja nizkih kmečkih hiš, pri katerih ni bilo značilnih že omenjenih sprememb, število hiš pa je naraščalo normalno. Tam, kjer je bilo rodovitnih površin manj, je bilo nujno, da so se ljudje ukvarjali še z drugimi dejavnostmi, da bi se preživeli. V nekaterih naseljih se je bilo možno preživljati s kmetijstvom, vendar je marsikoga pritegnila mesečna plača v šoštanjski usnjarni, velenjskem premogovniku ali drugih podjetjih v dolini. Lokalne migracije so bile tako razpredene prav daleč, tudi v najbolj oddaljene predele Šaleške doline. Seveda tradicija pri tem ni bila najpomembnejša, vseeno pa je marsikdo, če je našel delo v Šoštanju, delal v usnjarni. Podobno pa je bilo tudi v nekaterih krajih iz okolice Velenja, kjer so delo iskali v premogovniku.¹⁵

Gibanje populacije izraža različno strukturo prebivalstva po pokrajinah z različnimi geografskimi danostmi.¹⁶ Podatki kažejo, da so gospodarski temelji pomemben dejavnik populacijskih sprememb na Slovenskem. S pospešenim gospodarskim razvojem se je spreminjalo demografsko stanje in struktura prebivalstva. Naselitev pokrajine se je spričo gospodarskega razvoja spreminjala in ustvarjala urbana središča v prej agrarni pokrajini. Delež mestnega in podeželskega prebivalstva je bil odvisen od rasti mest. Mesta (Celje, Maribor, Ljubljana, Kranj, Tržič) so imela pod 10 % kmečkega prebivalstva. Izrazito industrijske občine (Slovenj Gradec, Šoštanj, Slovenska Bistrica, Dravograd) pa so imela 10–20 %, okoliši močnejših urbanih industrijskih središč pa od 20–50 % kmečkega prebivalstva. V naseljih prave urbanizacije je delež kmečkega prebivalstva 5–10 % in večkratnim povečanjem prebivalstva, v polagrarnih naseljih (10–30 %) je večanje prebivalstva nižje. V agrarnih naselbinah z nad 30 % kmečkega prebivalstva le to prebivalstvo stagnira ali upada, saj naravni prirastek odteka v mesto, medtem ko v agrar-

¹⁵ Zupančič, Zlata, Velenjsko industrijsko središče in njegov razmah, Celjski zbornik, Celje 1961.

¹⁶ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev 1970.

nih naselbinah z nad 40 % kmečkega prebivalstva, naselja stagnirajo.¹⁷ V naseljih Šaleške doline je več vrst vmesnih tipov, kjer prevladujejo značilnosti agrarnega ali pa urbanega naselja.¹⁸

1. stopnja: naselja imajo pretežno urban značaj: Šoštanj in Velenje, tudi Pesje in Stara vas. Večina prebivalstva je iskala zaposlitev pretežno v neagrarnih ali bolje industrijskih poklicih, manjši delež ljudi pa je živel od kmetijstva. Manjši je bil tudi delež kmetijskih površin. V katastrski občini Šoštanj je obdelana površina v času od 1825 do 1959 nazadovala za 10 %, travnik pa le za 15 %, površina vrtov pa za 6 %.

2. stopnja: urban značaj teh naselij ni izrazit, agrarne poteze so opazne. Naselja ravnega dolinskega dna izkazujejo do 30 % kmečkega prebivalstva. Tem naseljem je skupna poteza zmerno naraščanje prebivalstva v vseh obdobjih. V redkih primerih se je prebivalstvo povečalo za več kot enkrat, običajno pa le za polovico. V skladu z zmerno rastjo prebivalstva je tudi rast števila hiš. V drugo urbanizacijsko stopnjo spadajo Šalek, Škale, Preloge, Gaberke, Družmirje, Topolšica in Kavče. Med njimi je izjema le Topolšica, zaradi svoje posebne funkcije, ki jo ima kot termalno zdravilišče. Tip naselij ni vsem skupen, v dolini so vasi gručaste, na obrobju pa razložene brez pravilnih vaških jeder kot so Gaberke, Škale in Kavče. Zunanja podoba teh naselij je opazno precej agrarna, z izjemo Topolšice, prav tako poklicna sestava prebivalstva. Naselja, ki ležijo na vzhodnem in zahodnem delu doline, na severnem in južnem obrobju doline, so bila pod vplivom obeh glavnih centrov Šaleške doline. Delavce je pritegnil velenjski premogovnik, šoštanjaska usnjarna in drugi obrati. Opazne so prve spremembe zaradi vplivov bližnje industrije. Prva sprememba je adaptacija oken in vrat kmečkih hiš ali postavljanje novih, nekmečkih domov, največkrat na podedovani zemlji ob še s slamo kritih kmečkih domovih.

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Zupančič, Velenjsko industrijsko središče in njegov razmah. Prebivalstvo pridobiva življenjske dobrine na stari, prvotni, trdno zakoreninjeni kmečki ali pa novi industrijski način.

Po primerjavi števila parcel leta 1825 s tistimi iz leta 1955 pri lastnikih z nad 1,5 ha velikim posestvom, vidimo, da se posest drobi, kar pa je tudi glavna značilnost druge urbanizacijske stopnje. Delež obdelovalnih površin v primerjavi z letom 1825 ni upadel tako močno kot pri prvi skupini. Obdelana površina se je ponekod v obliki vrtov in sadovnjakov še celo povečala.¹⁹

3. stopnja: naselja so po zunanjem videzu še povsem agrarna, vpliv urbanizacije je opazen le v poklicni strukturi prebivalstva hribovitega obrobja doline. Vasi so pretežno razložena naselja in včasih že samotne kmetije, le tu in tam srečujemo večja jedra, oblike naselij so v glavnem odvisne od reliefa. Tu se redko pojavljajo vplivi urbanizacije, kot nove stavbe, ki imajo včasih tudi gospodarska poslopja. K tej stopnji prištevamo naselja: Lokovica, Skorno, Florjan in Ravne. V velenjskem delu pa Konovo, Hrastovec, Paka, Lipje, Bevče, Črnova, Ložnica, Arnače, Podkraj in Podgorje. Število prebivalstva teh naselij stagnira ali se manjša. Obseg obdelanih površin upada, rahlo pa je v porastu obseg gozdov. Opazno je drobljenje posesti, podobno kot v drugi skupini. Kmečko prebivalstvo teh naselij predstavlja do 60 % vsega prebivalstva, v industriji je zaposlenega povprečno le 3 do 4 % vsega prebivalstva. Populacijsko ti predeli najbolj nazadujejo, s tem pa se ujema tudi zmanjšanje števila hiš. V skladu z agrarnim značajem naselij imajo tudi visoko število ljudi na gospodinjstvo, ki je res tudi najvišje v Šaleški dolini.

4. stopnja: na obrobju Šaleške doline so povsem agrarne vasi, kjer se urbanizacijski vplivi pojavljajo v neznahtni meri.²⁰

Po drugi svetovni vojni je bila za razmejitev urbanih in ruralnih naselij predlagana delitev pod 2.000, od 2.000 do 10.000 in nad 10.000 prebivalcev.²¹ Miloš Macura je za Jugoslovanske razmere kot kriterij razmejitve predlagal ve-

¹⁹ Prav tam.

²⁰ Prav tam.

²¹ OZN.

likost naselja in odstotek nepoljedelskega prebivalstva.²² Z razvojem industrije se je močno spremenila agrarna struktura prebivalstva Šaleške doline. Spremenjena je bila poselitev doline in socialna struktura tipično agrarnega prebivalstva. Delež kmečkega prebivalstva je bil leta 1931 še 60 %, v tedanjih manjših občinah pa je bil odstotek že manjši (Šoštanj 15,6 %, Velenje 17 %), medtem ko so druge občine imele več kot 60 % agrarnega prebivalstva. Iz popisa prebivalstva leta 1931 je razvidno, da je bil zelo močan polagrarni proletariat. V zadnjih letih pred drugo svetovno vojno je bilo zaposlenih okrog 1.000 ljudi, od teh jih je šoštanjska usnjarna zaposlovala 350, drugi so bili zaposleni v premogovniku, elektrarni in lesnih obratih.²³

S koncentracijo industrije se tudi vaško prebivalstvo koncentrira v industrijska središča, pri čemer moremo upoštevati le velikost naselja in ne občine ali mesta s formalnim naslovom mesta ali trga, pa tudi kriterij ekonomske sestave prebivalstva zaradi pomanjkljivih štetij ne ustreza.²⁴ Po avstrijskih statistikah je bila meja urbanih naselij 2.000 prebivalcev, vendar je na Slovenskem veliko majhnih naselij z relativno nizkim številom prebivalstva. Za dobo do prve svetovne vojne lahko trdimo, da naselja, ki štejejo nad 1.000 ljudi niso povsem kmečka naselja, saj imajo večji delež nekmečkega prebivalstva. To so naselja z obrtnimi, industrijskimi, trgovskimi in upravnimi funkcijami. S pojavom industrije se začne rast prebivalstva okolice naselij, ki izgublja kmečki značaj, temu primerno pa se poveča število prebivalcev na hišo, kar je pomemben znak urbanizacije. Značilnost agrarnega naselja je namreč ena družina na hišo, značilnost

²² Macura, Miloš, Kriterijum za razgraničenje gradskog i seoskog stanovništva, Statistička revija IV, Beograd 1954.

²³ Hudales, Kljajič, Ravnikar, Šaleška dolina v XIX. in XX. stoletju, str. 161–162.

²⁴ Melik, Vasilij, Rast mestnega prebivalstva na Slovenskem pred prvo svetovno vojno, Ekonomska revija, letnik VIII, Zveza ekonomistov Slovenije, Ljubljana 1956, str. 507–524. Po Avstrijskih statistikah dajejo štetja prebivalstva podatke za naselja pod 500, od 500–2.000, 2.000–5.000, 5.000–10.000 in nad 10.000 prebivalcev.

urbanih naselij pa so večnadstropne večstanovanjske hiše za več družin in gospodinjstev.²⁵

	1822	1869	1910	1931	1948
Naselja	p/h	p/h	p/h	p/h	p/h
Občina Florjan	3,5	5,9	5,3	5,7	5,9
Skorno	3,3	5,1	5,2	4,9	5,9
Florjan	5,6	7,2	6,5	6,8	5,5
Bele vode	3,7	2,3	4,9	5,6	6,2
Občina Topolšica	5,4	5,9	5,4	6	6,3
Zavodnje	5,4	5,6	5,8	5,2	4,3
Topolšica	5,3	6	5,3	6,5	7,1
Šentvid	5,8	6,2	5,3	4,3	6,7
Občina Šoštanj trg/mesto 1911	5,4	5,9	6,4	7,9	8,4
Občina Šoštanj okolica	5,3	5,4	5,3	5,7	5,4
Gaberke	5,6	5,4	5,6	6	4,9
Lokovica	4,7	4,3	5,2	5,1	4,5
Ravne	5,7	6,3	5,5	5,8	5,8
Družmirje	5	5,3	5,5	6,2	6,7
Šoštanj občini skupaj	4,8	5,7	5,6	6,2	6,3
Župnija. sv. Mihael	5,2	5,7	4,5	6,4	6,5

Tabela: Število prebivalcev na hišo (p/h) župnije sv. Mihaela v obdobju 1822 do 1948.²⁶

²⁵ Prav tam.

²⁶ Carl Schmutz, Historisch Topografisches Lexikon von Steyermark, Graz 1822, I.–IV. Bd.; Orts Repertorium des Herzogthumes Steiermark auf Grundlage der Volkszählung vom 31. 12. 1869; Special-ort-repertorium von Steiermark 1880, Wien 1883; Vollständiges Ortschaften – Verzeichniss der in ...1880; Josef Andreas Janisch, Lexikon vom Steiermark, Band III, Graz 1885; Orts Repertorium von Steiermark, Wien 1893; Special-ort- repertorium von Steiermark 1890, Wien 1893; ZAC, Gemeinden Ortschaften Derzeichnik Štajerska III Obersteiermark, Graz 1890–1900; Specialni krajevni repertorij Avstrijskih dežel, izdelan na podlagi ljudskega štetja z dne 31. 12. 1910, C. Kr. Statistična centralna komisija, IV. Štajerska, Dunaj 1918; Volkszählung vom 31. Dezember 1910, k. k. Statistischen

Predindustrijska provincialna mesta in trgi se kaj malo razlikujejo po številu prebivalcev na hišo od okoliških agrarnih naselij in znaša 7 do 9 p/h. Še manjša je gostota 6–7 p/h v trgih, ki opravljajo funkcijo središčnega kraja z manjšo koncentracijo obrti in trgovine in nekaterimi agrarnimi prvimi. Nizko gostoto imajo kraji, ki so spričo industrializacije nazadovali. Gostota vaških naselij je 5–6 p/h.²⁷ To velja tudi za naselja župnije sv. Mihaela. Po številu prebivalcev na hišo je v obdobju 1822 do 1948 v občini Florjan med vaškimi naselji Florjan relativno stagniral, medtem ko sta naselji Skorno in Bele vode doživeli porast. V občini Topolšica je število prebivalcev na hišo upadlo v Zavodnjah, medtem ko sta naselji Šentvid in predvsem Topolšica doživela močan porast. V občini Šoštanj okolica je število prebivalcev na hišo v naselju Družmirje poraslo, Ravne, Gaberke in Lokovica so relativno stagnirali. Močnejšo rast od 5,4 do 8,4 prebivalcev na hišo beleži le občina Šoštanj mesto, s čimer jo lahko uvrstimo med naselja večje urbanizacije.

Porast prebivalstva je povezan s smrtnostjo in rodno-stjo izraženih v demografskem prehodu prebivalstva. Značilnost vseh držav z velikim porastom prebivalstva v časovnem obdobju je njegovo sovpadanje z industrijsko revolucijo. Na smrtnost so močno vplivale epidemije nalezljivih bolezni, napredek medicine, povečanje življenjske ravni (izboljšanje kvalitete vode, prehrane, higijene itn.) in ekonomskega napredka. Rodnost razvitih držav je pričela padati s koncem

Zentralkommission, Brunn 1911; Prebivalstvo Slovenije po naseljih 1869–1966; Vogelnik, Dolfe, *Demografska statistika*, Ekonomska fakulteta, Ljubljana 1961. Kuret, Niko, *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848: topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1811) in Georga Götha (1842)*, snopič 1 in 2, SAZU, Ljubljana 1993. Krajevni leksikon Dravske banovine, 1937; Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. 1. 1921. g., Sarajevo 1932; Dušan Miljović, Jugoslavija 1918–1988, Statistički godišnjak, Beograd 1989; Statistički godišnjak 1929; Prebivalstvo Slovenije 1931 in 1941, Demografska statistika, Ljubljana 1945; Lastni izračuni.

²⁷ Melik, Rast mestnega prebivalstva na Slovenskem pred prvo svetovno vojno, str. 507–524.

19. stoletja in je povezana z uvajanjem kontracepcije, manjšo smrtnostjo in splošno modernizacijo. Zamik med pričetkom padanja smrtnosti in rodnosti označuje veliko povečanje naravnega prirastka prebivalstva. Zmanjšanje smrtnosti je v razvitih deželah trajalo okrog 150 let.²⁸ Za prebivalstvo Slovenije so značilni nekoliko krajši demografski prehod kot v drugih razvitih državah in krajše ter večje naraščanje prebivalstva. Poznata se zastoj padanja mortalitete v drugi polovici 19. stoletja in veliko odseljevanje prebivalstva, kar uvršča Slovenijo med narode z nizko, 80-odstotno rastjo prebivalstva skozi čas demografskega prehoda.²⁹ Prebivalstvo mest na Slovenskem se je z industrializacijo več kot podvojilo, del prebivalstva je našel delo v bližnji sosesčini. Vendar prirastek prebivalstva večinoma ni ostal v mestih, saj je bila rast industrije na Slovenskem premajhna, zato se je v predvsem v obdobju pred prvo svetovno vojno prebivalstvo izseljevalo.³⁰ Šoštanj spada v skupino štajerskih naselij z nad 1.000 prebivalci. V obdobju 1822–1869 se je povečalo število hiš za 38 %, število prebivalcev pa za 51,4 %. Razlika se kaže v povečanju števila prebivalcev na hišo – 5,9. V obdobju 1869–1910 je prebivalstvo poraslo kar za 95,8 %, število hiš pa za 80 %, s tem pa se je povečalo tudi število prebivalcev na hišo na 6,4. V obdobju 1910–1931 je bila rast prebivalstva 38 %, število hiš pa se je povečalo samo za 12,3 %, zaradi tega se je število prebivalcev na hišo povečalo na 7,9. Do leta 1948 je bila rast prebivalstva le 13,9 % in hiš 7,8 %, število prebivalcev na hišo pa se je povečalo na 8,4. Največja gradbena dejavnost je potekala v obdobju 1869–1910, medtem ko je skozi prvo polovico 20. stoletja počasi upadala, raslo pa je število prebivalcev na hišo.³¹

²⁸ Malačič, Janez, Demografija: teorija, analiza, metode in modeli, Ekonomska fakulteta, Ljubljana 1993.

²⁹ Vogeljik, Dolfe, Dosedanji razvoj, stanje in perspektive prebivalstva RS Slovenije, Inštitut za ekonomijo, statistiko in demografijo pri Ekonomski Fakulteti, Ljubljana 1963, str. 70.

³⁰ Melik, Rast mestnega prebivalstva na Slovenskem pred prvo svetovno vojno, str. 507–524.

³¹ Glej opombo 25.

Leto	h	p	h/p
1822	78	424	5,4
1869	108	642	5,9
1822-1869 / % rast	38,4	51,4	
1910	195	1257	6,4
1869-1910 / % rast	80	958	
1931	219	1735	7,9
1910-1931 / % rast	12,3	35	
1948	236	1977	8,4
1931-1948 / % rast	7,8	13,9	

Tabela: Rast št. hiš (h), št. prebivalstva (p), prebivalcev na hišo (p/h) ter odstotna rast prebivalstva in hiš v obdobju 1822–1948 v Šoštanju.³²

Topografska podoba Šoštanja

Življenje v mestu se razlikuje od življenja na podeželju. Lokacija je mesto ponavadi postavila v superioren položaj naproti bližnji in oddaljeni okolici. Mesto je s svojimi potrebami, upravnimi funkcijami in prometnimi potmi vedno opravljalo funkcijo središčnega kraja neke pokrajine. V mestu je okoliško prebivalstvo prodajalo svoje izdelke in kupovalo tisto kar sami niso mogli pridelati ali izdelati. V mestu pa je marsikdo tudi poiskal delo.³³ Z migracijami prebivalstva v industrijske centre in mesta se je pojavila stanovanjska problematika, ki so jo reševali s povečano gradbeno dejavnostjo. Gradnja stanovanj ni dosegala potreb, zato se je večalo število prebivalcev na hišo, kar je pomemben znak urbanizacije.³⁴ Najemniška hiša je postala nov tip stanovanj-

³² Glej opombo 25.

³³ Aplinc, Miran, Razvoj usnjarstva v Šoštanju in demografske spremembe, v Usnjarstvo na Slovenskem (zbornik referatov), Občina Šoštanj, Šoštanj 2008.

³⁴ Melik, Rast mestnega prebivalstva na Slovenskem pred prvo svetovno

ske zgradbe in nastanek delavskih kolonij, medtem ko so na drugi strani nastajale udobne meščanske vile.³⁵

Šoštanj	1900		1910		Indeks 1900-1910	
Del naselja	Hiš	Preb.	Hiš	Preb.	Hiš	Preb.
Gorice	12	56	28	195	233	348
Metleče	4	22	8	49	200	222
Trg	140	972	150	973	107	100

*Tabela: Razvoj posameznih predelov Šoštanja v obdobju 1900–1910.*³⁶

Topografska podoba Šoštanja se je skozi čas spreminjala. Posamezni deli so se glede na prostorske možnosti razvijali, spet drugi pa so stagnirali. Indeks rasti hiš je bil največji na Goricah (233) in Metlečah (200), medtem ko v ostalih starejših delih mesta vsaj do leta 1910 ni vidne gradbene dejavnosti. Indeks rasti prebivalstva je spet najvišji na Goricah (348) in Metlečah (222), medtem ko je v starejših naseljih enak ali pa je celo padel (Zahoja).³⁷

V mestu se je zaradi intenzivnega priseljevanja pojavila povečana stanovanjska stiska. Z večanjem ekonomske moči meščanstva le-to začne z gradnjo lastnih stanovanj in gradnjo novih hiš za delavska stanovanja. S tem pa so nastali novi problemi infrastrukture, to je preskrba z vodo, odstranjevanje odpadkov, pot na delovno mesto, stroški najema stanovanja.³⁸ Lastništvo nad stanovanjem je pomenilo donosno

vojno.

³⁵ Ferlež, Jerneja, Stanovati v Mariboru, Umetniški kabinet Primož Premzl, Maribor 2009, str. 84.

³⁶ Hudales, Jože, Šoštanjska kronika, Šaleški razgledi 2, Titovo Velenje 1989a, str. 195.

³⁷ Prav tam.

³⁸ Studen, Andrej, Stanovati v Ljubljani, Založba ŠKUC, Ljubljana 1995, str. 121.

obliko posesti, najemniku pa odvisnost in visoko obremenitev družinskega proračuna. Pospešeno gradbeno dejavnost zaznamo že z razvojem industrializacije po uvedbi obrtne svobode 1860.³⁹ Sledovi liberalizacije gospodarstva in trgovine so bili vidni tudi v Šoštanju. Josip Vošnjak je v Spominih zapisal, da se je Šoštanj z leti precej povečal. Odkar je iz majhne usnjarije nastala velika tovarna s številnimi delavci, so rasle nove hiše kakor gobe iz tal in raslo je tudi število prebivalcev. S tem je avtor Spominov⁴⁰ povezal gospodarsko iniciativo svoje rodbine s povečanim številom prebivalstva.⁴¹ Ko je Josip Vošnjak na prelomu stoletja obiskal Šoštanj, je trg štel 178 hiš in 1.100 prebivalcev. Sam trg je bil skoraj tak kot pred veliko leti, s to razliko, da je stala na mestu, kjer sta bili očetova hiša in usnjarna, tovarna z veliko dimniki. Ob Paki pred Šoštanjem je nastala kombinirana elektrarna, ki je med drugim razsvetljevala trg. Napredek je bil opazen. V tem času je bil Šoštanj res glavni in najpomembnejši kraj doline, saj so bili v trgu uradi, notar, odvetnik, veliko gostiln in novi hotel Avstrija.⁴² Od leta 1880 je bila Občina Šoštanj samostojna kot Občina Šoštanj mesto in ločena od Občine Šoštanj okolica.⁴³ Od leta 1911 pa je občina Šoštanj mesto dobila mestne pravice.⁴⁴ Leta 1937 je prišlo do združitve Občine Šoštanj mesto in Občine Šoštanj okolica v Občino Šoštanj.⁴⁵

³⁹ Aplinc, Vošnjaki industrialci iz Šoštanja.

⁴⁰ Vošnjak, Spomini.

⁴¹ Aplinc, Vošnjaki industrialci iz Šoštanja.

⁴² Vošnjak, Spomini.

⁴³ Krajevni leksikon Dravske Banovine, 1937. Občina Šoštanj okolica je imela sedež v Družmirju, vanjo pa so spadale še Gaberke, Lokovica in Ravne. Leta 1937 je občina Šoštanj okolica štela 2.327 prebivalcev, 409 hiš, 310 posesti, 170 koč in 9 najemnikov. Občina Topolšica je imela leta 1937, 2.752 prebivalcev, 441 hiš, 254 posesti, 110 koč, 37 najemnikov. Vanjo so spadale Bele vode, Zavodnje, Šentvid, Skorno, Florjan in Topolšica.

⁴⁴ Hribernik, Franc, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis (uredil in spremne besede napisal Tone Ravnikar), Občina Šoštanj, Šoštanj 1998; Ravnikar, Tone, katalog razstave 100 let mesta Šoštanj, Šoštanj 2011.

⁴⁵ ZAC, OŠ, 1937.

Za Šoštanj so značilna tri območja, ki kažejo različno poselitveno strukturo: območje starega mestnega jedra, območje naselja Gorice in Metleč z mešano strukturo domov uslužbencev in delavcev in območje vzhodno od starega jedra, kjer so med obrtniškim in kmečkim prebivalstvom nastali tudi delavski domovi.

Upravne funkcije trga in kasneje mesta Šoštanj so večinoma ostale na levem bregu reke Pake, desni del pa je služil večinoma stanovanjski funkciji, rekreaciji in šolam. Upravni objekti izven jedra so bili le sodišče, zgrajeno konec 19. stoletja, železniška postaja in avtobusna postaja s cestno obvoznico. Po drugi svetovni vojni se je poselitvena struktura spremenila. Največ sprememb v socialni strukturi je doživelo staro mestno jedro,⁴⁶ iz katerega se je moralo po drugi svetovni vojni izseliti predvsem meščanstvo.⁴⁷ Tako je nekaj hiš prešlo v zasebno last, ostala pa so v rokah občine, oziroma podjetij, ki so v hišah uredila stanovanja za svoje delavce (TUŠ).⁴⁸

Območje starega mestnega jedra

V območju starega mestnega jedra so bili v preteklosti naseljeni premožni tržani in meščani po letu 1911. Pomemben mejnik v razvoju trga Šoštanj je bil prav gotovo požar 1734, ki je upepelil šoštanjsko graščino Amsthaus in prisilil njegove prebivalce, da so se preselili v nekdanjo kaščo imenovano Thurn. Posledice požara so bile tako hude, da se s tem začne preusmeritev trškega razvoja. Že v Franciskejskem katastru 1825 ugotavljamo, da je težišče razvoja naselbine preneseno na stavbni črti objektov ob nekdanjem prostranem graščinskem dvorišču. Le to je postalo tržni prostor, ob ka-

⁴⁶ ZVKD, OE Celje, Strokovne podlage za razglasitev kulturnih spomenikov v občini Šoštanj, 2005.

⁴⁷ Pripomba M.A.

⁴⁸ ZVKD, OE Celje, Strokovne podlage za razglasitev kulturnih spomenikov v občini Šoštanj, 2005.

terem so nanizane pomembnejše trške stavbe. Sredi trga je vsaj že sredi 18. stoletja nastala stavba magistrata vključena v strnjeno pozidani niz hiš. Podoben niz hiš je nastal tudi na nasprotni strani trga. Prostornost trga je omogočila gradnjo reprezentančnih trških hiš, sodišča, davkarije in pošte.

Novo prelomnico v razvoju pa je trg dobil s pridobitvijo mestnih pravic, 28. junija leta 1911. Takrat je doživel številne prezidave, bogate fasade pa so tudi na zunaj poudarjale spremenjeni značaj naselbine, čemur je botrovalo blagostanje meščanov, ki jim je industrija že sredi 18. stoletja ponujala dovolj možnosti za zaslužek. Stavbe, ki formirajo trško zasnovo v 18. stoletju so po dimenzijah in oblikovanju skromne. Mnoge hiše v trgu pa so bile še v 19. stoletju lesene, saj župnijska kronika 1872 piše o slami kritih hišah na trgu, v katerem je bila sicer močna usnjarska in čevljarska obrt ter trgovina.⁴⁹ Za naše kraje tako značilen baročni slog s stopnišči, vežami, arkadami, se tu ni uveljavil. Od marčne revolucije se je v Šoštanju precej gradilo.⁵⁰ Gospodarski razvoj se kaže v številu novogradenj in težnji po oblikovanju zunanosti. Klasicistične stilne prvine so se uveljavile v prvi polovici 19. stoletja, v še večji meri pa se je uveljavil novohistorični stil.⁵¹ Objekti imajo ambiciozno zasnovo in s tem pomembno mesto v trškem ambientu.⁵² Zasnova samega trga je še srednjeveška, vendar je trško obzidje z modernizacijo kmalu začelo izginjati⁵³ in trg se je spremenil, iz kmečke hiše se je razvila meščanska hiša. V trgu so se naseljevali ekonomsko najmočnejši prebivalci, ki so si lahko gradili ugledno zasnovane stavbe, v ta okvir sodi tudi vhod v tovarno.

⁴⁹ Kronika župnije sv. Mihaela Šoštanj.

⁵⁰ Curk, Jože, Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem: urbanogradbeni oris do začetka 20. stoletja, Založba Obzorja, Maribor 1991., str. 223–230.

⁵¹ V stavbarstvu so v Avstriji iskali lastni izraz po načelu ekonomičnost, praktičnost, solidnost.

⁵² ZVKD Celje, elaborat št. 02–72/7–85.

⁵³ Franciskejski kataster 1925. Primerjava.

Slika: Šoštanj, Glavni trg leta 1908.⁵⁴

Tržani so že v 19. stoletju gradili hiše z etažami, ki dajejo trškemu jedru značilen videz. Trg je nekdanj imel pomembne attribute, ki so ga povzdigovale kot javni prostor, na katerem so se odvijale prireditve. Ti atributi so zaokroženost trga, trški vodnjak in kip Marije Rožnovenske, ki sta ga postavila zakonca Woschnagg v 80. letih 19. stoletja, na mestu do koder je segla voda ob poplavi.⁵⁵ V pritličjih hiš so bile obrtne delavnice, trgovine in gostilne. Na zaprtih dvoriščih za trško hišo pa so imeli kmečka gospodarstva z lesenimi ali zidanimi gospodarskimi poslopji. Še danes je ohranjeno gospodarsko poslopje hiše št. 1 na Trgu bratov Mravljakov. V Trgu bratov Mravljakov stavbe ne presežejo enega nadstropja, kar morda predstavlja skromnost provincialnega trga, ki pa vendarle z bogatimi fasadami nekaterih objektov kaže na uspešen razvoj.⁵⁶ Na tem mestu je morda vredno poudariti, da so bile

⁵⁴ Muzej usnjarstva na Slovenskem, Schönstein, Hauptplatz 1908, M. Ruppe, 1908, akvarel.

⁵⁵ ZVKD Celje, Register nepremične kulturne dediščine.

⁵⁶ Ureditveni načrt Šoštanj, 677/88–UN–P; Zavod za urbanizem Velenje 1989.

mnoge stavbe glede na stanje Franciskejskega katastra 1825 zgrajene na novo, mnoge pa so bile postopno dograjevane ali nadgrajene. Vidno na to kažejo različne višine objektov v severnem delu trga. Dober primer pa je tudi sama tovarna usnja⁵⁷, ki je zakrita za trškimi hišami rasla in se spreminjala postopoma, v mnogočem odvisna od gospodarske situacije, ambicioznih načrtov in prostorskih zmožnosti.⁵⁸ V ožjem območju mestnega jedra sta locirani dve meščanski vili. Prva je vila na Primorski cesti 1 – nekdanja vila Hansa Woschnagga, druga pa je na Primorski 3 – nekdanja vila Franza Woschnagga starejšega.⁵⁹ Ostali pomembnejši objekti v ožjem mestnem središču so bili do danes vsaj deloma že obravnavani, zato jih na tem mestu navajamo v opombah.⁶⁰

⁵⁷ **Trg bratov Mravljakov 2** – tovarna usnja: stavba je nadstropna, v njej so bili upravni prostori tovarne usnja, na dvoriščni strani pa obrati tovarne (napis na portalu notranjih vrat z letnico 1842 in znakom usnjarske obrti). Fasada je bogato členjena (novohistorični slog z izrazitimi neorenesančnimi stilnimi poudarki) in je nastala v 19. stoletju, okrog leta 1881 (napis nad vežnim preходом v dvorišču). Tovarniški objekti predstavljajo zanimiv primer razvoja stavbne mase skozi prizmo previdnega, a ambicioznega razvoja v industrijo, ki pa ni v nobenih bistvenih postavkah bremenila trškega prostora.

⁵⁸ Aplinc, Miran, Usnjarska industrijska kulturna dediščina in študija izvedljivosti projekta Muzeja usnjarstva Slovenije v Šoštanju, Občina Šoštanj, Šoštanj 2007.

⁵⁹ Pripomba M.A.

⁶⁰ Koren Božiček, Milena, Umetnostno zgodovinski oris mestnega jedra in ostalih objektov v Šoštanju, v Prispevki k zgodovini Šaleške doline, Šaleški razgledi 2, Titovo Velenje, 1989. **Trg bratov Mravljakov 1** je pritlični objekt s stanovanjem v podstrešju in gostilna v pritličju (Cerovšek in kasneje Pibernik). Časovno sodi v začetek 19. stoletja (franciskejski kataster) in dozidan ob koncu 19. stoletja. **Trg bratov Mravljakov 4:** nadstropna stavba klasicistične fasade. Stavba izhaja iz prve četrtine 19. stoletja (kataster 1825). V pritličju je bila trgovina, dovoz in parkirišča, v nadstropju pa stanovanja. **Trg bratov Mravljakov 5:** pritlična stavba z dvokapno streho, z letnico na fasadi 1909 (v katastru je ni), arhitektura vaškega tipa. **Trg bratov Mravljakov 6:** nadstropna stavba, na dvoriščni strani ima zunanje hodnike, ganke. Zgrajena je bila v začetku 19. stoletja. Fasado je dobila konec 19. stoletja. **Trg bratov Mravljakov 7:** velika nadstropna stavba s sedlasto streho, ki je nastala v 17. stoletju (Vischerjev bakrorez), kataster 1825 je podoben današnjemu. V 18. stoletju je stavba dobila baročno podobo,

v 19. stoletju pa fasadno členitev. To je bila ena najstarejših trških hiš z ohranjenim križnogrebenastim obokom. V nadstropju so bila stanovanja, v pritličju pa gostilna. **Trg bratov Mravljakov 8:** pritlična stavba z izložbeno odprtino, ki je nastala v 20. stoletju. Zasnova pa kaže nastanek v drugi polovici 18. stoletja in vaški tip trga. **Trg bratov Mravljakov 9:** visoka nadstropna stavba z dvokapno streho in slemenskim stolpičem, zunanjim znamenjem nekdanje funkcije stavbe. Stavba izhaja iz 17. stoletja z javno funkcijo mestnega rotovža. Celovito ohranjena nadstropna šestosna stavba z avtentično neorenesančno fasado z rizalitom, ki ga poudarjata v osi portal s trikotnim čelom in nadstrešna atika. V pritličju so ohranjeni pozno renesančni oboki. Fasada je bogato členjena. **Trg bratov Mravljakov 10:** pritlična stavba je nastala ob koncu 18. stoletja (kataster) z ohranjeno stavbno parcelacijo z vrtom. Stavba je bila namenjena stanovanjem z obrtno dejavnostjo. **Trg bratov Mravljakov 11:** nadstropna stavba z fasado iz začetka 20. stoletja. V tlorisu je značilna shema meščanske hiše iz 19. stoletja z oblikovno poudarjeno vežo in centralnim stopniščem z litoželezno ograjo. Veža v nadstropju je imele intarzirane lesene podnice. Z dvoriščne strani v nadstropju zavzema lesen gank. Stavba je verjetno starejša (18. stoletje). Vidna arhitektura izhaja iz začetka 20. stoletja, fasada z elementi pozne secesije. V nadstropju so bila stanovanja. **Trg bratov Mravljakov 12:** pritlična hiša z dvokapno streho, je nastala v prvi polovici 19. stoletja. **Trg bratov Mravljakov 14:** nadstropna stavba z dvokapno streho. Fasada je brez členitve. Stavba je bila zgrajena konec 18. stoletja in je zabeležena v katastru. **Trg bratov Mravljakov 13:** visoka, nadstropna stavba, fasado, ki je brez členitve. Na zunanji strani je bilo zunanje stopnišče. Po nastanku sodi v konec 18. stoletja z baročno koncipirano tipično trško stavbno maso. **Trg bratov Mravljakov 15:** visoka nadstropna stavba s strmo streho in dvoriščno parcelo v nadstropju z lesenim gankom. Stavba je bila prvotno v obliki črke L, katere del je danes odstranjen. Stropovi so leseni in ometani. Nastala je pred letom 1825. **Trg bratov Mravljakov 16:** visoka nadstropna stavba v osi trške komunikacije, z dvokapno streho, vezana je na nekdanjo trško obzidje, ki ima odprtino z grbom in letnico 1677. Fasada je členjena in ima v pritličju izložbeno odprtino, v nadstropju pa litoželezni balkonček. Stavba je bila zgrajena okrog leta 1800 in je sedanjjo podobo dobila v drugi polovici 19. stoletja. Predstavlja tipično trško hišo 19. stoletja. **Primorska 1:** vogalna hiša s stolpičem v gornjem delu trga. Opisano kasneje. **Primorska cesta 3:** opisano kasneje. **Cesta talcev 1:** Nadstropna stavba z minimalno členjeno fasado. Po katastru je na tem mestu vrisan lesen gospodarski objekt, ki je sodil k stavbi v Trgu bratov Mravljakov 16. **Cesta talcev 2:** nadstropna stavba z dvokapno streho in členjeno fasado. Stavba ima na ulični strani vrtiček, v notranjosti pa je tradicionalni tloris z srednjo veliko vežo. Stavba kaže značilnosti trške hiše 19. stoletja, v katastru leta 1825 še ni bila vrisana. **Cesta talcev 4:** nadstropna stavba z dvokapno streho, ki je povezana s stavbo številka 2 z zidcem. Stavba ima letnico 1846. Na dvorišču je lesen gank in zaprta veranda.

Območje naselja Goric in Metleč

Območje naselja Gorice in Metleč z mešano strukturo domov uslužbencev in delavcev. Desni breg reke Pake je bil v 19. stoletju izrazito ruralne vsebine. Ob koncu stoletja pa so premožnejši tržani tam gradili dominantne domove (Koroška cesta 2) in odprli obrtne lokale, hotel, trgovine, kino, Haukejev mlin in žago. Tudi področje severno od trškega jedra se je ob koncu 19. stoletja začelo spreminjati. Med kmečkimi hišami so začele rasti hiše za uslužbence in večstanovanjske hiše za delavce.⁶¹ Na tem območju je nastalo nekaj izjemnih primerov meščanskih vil: Mayerjeva vila, Medičeva vila, Korunova vila, Klimentova vila, Kocjancova hiša, Vila Široko in dvorec Gutenbüchel. Zadnji dve sta nekoliko oddaljeni na obrobju omenjenega območja.

Območje vzhodno od starega jedra

Na območju vzhodno od starega jedra so med obrtniškim in kmečkim prebivalstvom nastali tudi delavski domovi. Vzhodno in jugovzhodno od trškega jedra je še danes vidna

Stavba je grajena v tradiciji baročnega oblikovanja iz prve polovice 19. stoletja. **Cesta talcev 17:** graščina Turn – nekdanja kašča, zgrajena med 1575 in 1658. **Partizanska 10:** pritlična stavba z dvokapno streho. Stavba predstavlja vaški tip hiše iz 19. stoletja. V katastru je še vrisano leseno gospodarsko poslopje. **Partizanska 12:** pritlična stavba, ki ima na vhodnem portalu letnico 1820. Cerkevna mežnarija je bila grajena v baročni maniri ob koncu 18. in začetku 19. stoletja in je vrisana v kataster. **Trg svobode 4:** nadstropna stavba v zasnovi baročnega izvora z dvokapno streho. **Trg svobode 6:** visoka nadstropna stavba, ki povezuje Trg svobode z Trgom bratov Mravljakov. Fasada je členjena, notranjost kaže značilen tloris 19. stoletja z vhodno vežo in stopniščem v osrednjem delu. Stavba z baročnimi proporci izhaja iz srede 19. stoletja, v katastru je ni. Predstavlja primer historične arhitekture. **Trg svobode 9:** nadstropna stavba s fasado in oblikovne prijeme zgodnjega 20. stoletja (horizontalno kanelure). V Franciskejskem katastru je tu stal starejši objekt. **Kajuhova cesta 13:** nadstropna stavba z dvokapno streho in preprosto fasado. **Kajuhova cesta 1:** nadstropna stavba v baročnem slogu grajena trška hiša, z ohranjeno historično členitvijo in izložbenimi okni v pritličju.

⁶¹ Ureditveni načrt Šoštanj, 677/88–UN–P, Zavod za urbanizem Velenje 1989.

poselitvena struktura obrtnikov in malih kmetov nastanjenih v pritličnih domovih. Proti vzhodu pa je na mestu nekdanje tovarne kleja nastalo povsem delavsko naselje Agrarija.⁶² Tovarniške prostore je tovarnar Woschnagg dal predelati v delavska stanovanja in jih namenil svojim delavcem. V delavska stanovanja so predelali tudi šoštanjsko graščino Turn.⁶³

Kratka obravnava topografske podobe Šoštanja seveda ne daje odgovorov na nova vprašanja, kot so pomen in vloga družbenih razredov v razvoju mesta in med njimi prav gotovo meščanstva, najpomembnejšega družbenega razreda 19. stoletja. Šoštanj namreč premore nekaj izjemnih primerov meščanskih vil, ki bodo v prihodnosti prav gotovo vredne strokovne obravnave.

Modernizacija življenja

Skozi 19. stoletje sta industrializacija in urbanizacija z modernizacijo močno vplivali na način bivanja in življenja v mestu in ločitvi delovnega mesta od stanovanja. Migracije prebivalstva so v industrijskih središčih povzročile pomanjkanje oziroma prenapolnjenost stanovanj.⁶⁴ Tudi Šoštanj je bil glede na poselitev deljen na stanovanjske četrti z različno socialno strukturo. Lastniki hiš so oddajali podnajemniška stanovanja in sobe, razvit pa je bil tudi tujski promet zaradi bližine termalnega zdravilišča v Topolšici. Lastništvo hiše je s tem predstavljalo ugoden gospodarski položaj,⁶⁵ stanovanje pa dobrino za tistega, ki ga je dobil.⁶⁶ Tako je od uvedbe obrtne svobode, z industrializacijo in urbanizacijo mesta postala gradnja hiš zunanji znak napredka Šoštanja. Med gradbeniki je bil posebno pomemben zidarski mojster Martin Kumer, ki ga najdemo kot izvajalca v mnogih kolavdacijskih zapisnikih. Investitorji novogradenj so bili šoštanjski meščani⁶⁷ in

⁶² Prav tam.

⁶³ Aplinc, Vošnjaki industrialci iz Šoštanja.

⁶⁴ Studen, Stanovati v Ljubljani, str. 121.

⁶⁵ Aplinc, Vošnjaki industrialci iz Šoštanja.

⁶⁶ Studen, Stanovati v Ljubljani, str. 122.

⁶⁷ ZAC, OŠ, AŠ 2.

tovarna usnja, ki je gradila hiše za »fabriška« stanovanja za delavce in uradnike.⁶⁸

Z industrializacijo pa so na ritem in način življenja pomembno vplivale tudi tehnične novosti.⁶⁹ Tu mislimo predvsem na nove načine transporta blaga in ljudi, razsvetljave, načinov ogrevanja, higijene, oskrbe z vodo itn. Na Spodnjem Štajerskem so bile železniške komunikacije zgrajene precej pozno. Vzporedno z gradnjo železniškega omrežja je posledično propadalo prevoznništvo in z njim povezane dejavnosti. Vseeno pa je bila kasneje za gospodarstvo zelo pomembna izgradnja lokalnih železniških prog, ki so omogočile povezavo obstoječih industrijskih centrov z južno železnico in nadaljnji razvoj.⁷⁰ S tem so se možnosti obrti in industrije Šaleške doline močno povečale.⁷¹

Hribernik poroča, da so že nekaj let po izgradnji južne železnice začeli s pobudami za izgradnjo proge od Celja skozi Šoštanj in Velenje proti Koroški.⁷² Dela so se končno začela 22. decembra 1889 pri predoru v Penku in trajala dve leti. 28. decembra leta 1891 je bila končno odprta železniška povezava Celje–Velenje. Dela so nadaljevali in dokončali tudi povezavo med Velenjem in Dravogradom. Progo so odprli 20. decembra 1899.⁷³ Šoštanj je dobil železniško postajo, ki se je zaradi

⁶⁸ Aplinc, Vošnjaki industrialci iz Šoštanja.

⁶⁹ Studen, Stanovati v Ljubljani, str. 123.

⁷⁰ Kresal, France, Struktura slovenskega gospodarstva od 1852–1914, str. 11–112.

⁷¹ Povzeto po Seher, Zgodovina premogovnika Velenje.

⁷² Hribernik, Franc, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis, Občina Šoštanj, Šoštanj 1998. Pri umeščanju trase v prostor je sodeloval tudi inž. Mihael Vošnjak. Leta 1871 so znova poskusili pridobiti dovoljenje in sredstva za graditev proge. Takratni ravnatelj južne železnice Schüller je naročil Vošnjaku naj prouči progo od Celja do Dravograda in sestavi poročilo. Vendar državni zbor tri leta kasneje te zadeve ni odobril. Leta 1882 je Vošnjak sklical zainteresirane na posvet v Šoštanj in stopil v stik z vodstvom južne železnice. To je poslalo na teren višjega uradnika, da zbere podatke o rentabilnosti predvidene proge, vendar tudi tokrat ni prišlo do odločitve. Končno se je Vošnjak seznanil s podjetnikom Klemensiewiczem in mu predstavil nameravano progo.

⁷³ Prav tam.

razvoja tujskega turizma in bližine toplic v Topolšici, imenovala kar: »*Schönstein–Topolschitz*«. ⁷⁴ V Šaleški dolini sta bili ob koncu devetnajstega stoletja dve večji podjetji, premogovnik Daniela Lappa, in Woschnaggova tovarna usnja. ⁷⁵ Železniška proga je s tem obema podjetjema olajšala transport surovin in gotovih izdelkov. V ta namen so leta 1917 zgradili do tovarne usnja v Šoštanju industrijski železniški tir, kar je bila za tovarno takrat velika pridobitev. ⁷⁶ Drugače pa je bilo z življenjem prebivalcev in meščanov Šoštanja. Trasa železnice je namreč trško občino Šoštanj mesto fizično presekala na dvoje. Življenjske navade prebivalstva so bile s tem močno spremenjene. Prehajanje preko proge je bilo oteženo, predvsem pa mučno čakanje ob spušenih zapornicah. Bližnje prebivalstvo ob železniški progi je bilo obsojeno na življenje ob bučnem zvoku vlakovnih kompozicij in parnih lokomotiv, iz katerih so švigale iskre in stalno grozile z možnostjo požara. Zaradi tega so morale biti vse hiše v požarnem rajonu železnice pokrite z ognjevarno kritino, novogradnje pa pod posebnim nadzorom. ⁷⁷ Od začetka 19. stoletja je bil Šoštanj prometno povezan s cesto skozi Velenje na Koroško in cesto proti Šentjanžu, s cesto čez Zavodnje na Šentvid v Črno in cesto preko Lokovice v Savinjsko dolino. Kot poroča Hribernik so bile ceste slabe. Leta 1829 so obnovili cesto skozi Hudo luknjo in 1839 še cesto skozi Penk. ⁷⁸ Že leta 1931 sta bili za traso nove banske ceste proti Koroški izdelani dve varianti. Prva je bila trasa do Zavodenj, preko Slemenca do Črne, druga pa je bila varianta ceste proti Velunji ⁷⁹ in Slovenj Gradcu. Trasa preko Velunje je bila po strokovni oceni vredna 7 milijonov, trasa preko Zavodenj pa na 4,5 milijonov dinarjev. Izbrali so cenejšo možnost. ⁸⁰

⁷⁴ Vošnjak, Spomini.

⁷⁵ Povzeto po Seher, Zgodovina premogovnika Velenje, 2. knjiga.

⁷⁶ Aplinc, Vošnjaki industrialci iz Šoštanja.

⁷⁷ ZAC, OŠ, AŠ 2. Ognjevarna kritina itemit.

⁷⁸ Hribernik, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis.

⁷⁹ Ozka dolina in reka Velunja.

⁸⁰ ZAC, OŠ, AŠ 3, OŠ 1934.

Luč

Razsvetljava mesta Šoštanj je predstavljala velik strošek in gradbeni podvig, ki ga tudi dolgoročno občina ni zmogla financirati. Stanovanja so posamezniki racionalno razsvetljevali s preprosto trsko, kasneje z uporabo petroleja pa je svetloba postala dobrina, s tem pa se je spremenil življenjski ritem družine, če si je to seveda lahko privoščila.⁸¹ Leta 1902⁸² je slovenski narodnjak in tovarnar Ivan Vošnjak, na mestu kjer je danes TEŠ, ob reki Paki zgradil dve manjši elektrarni na vodni in parni pogon, skupne moči 86 kW. Elektrarna je bila namenjena za pogon kemične tovarne in za razsvetljavo Šoštanja s 400 žarnicami,⁸³ ki pa so po Hribernikovih opisih tega časa bolj *»dremale kot svetile«*.⁸⁴ Leta 1902 je bil električni vod zgrajen od Agrarije do trga in posameznih hiš.⁸⁵ *»Električno razsvetljavo v Šoštanju so slovesno otvorili Šoštanjčani na silvestrov večer. Nagovor je imel gospod deželni poslanec Ivan Vošnjak.«* je poročala celjska Domovina.⁸⁶ Za tiste čase je bil to seveda dosežek tehnike in elektrarna je električno energijo celo prodajala.⁸⁷ Nekaj let kasneje pa so uvedli tudi javno razsvetljavo.⁸⁸ Omenjeni dosežek s področja elektrifikacije je slovensko časopisje seveda vestno beležilo, vendar vemo,⁸⁹ da začetki elektrifikacije v Šoštanju segajo v devetdeseta leta 19. stoletja in tovarno Franz Woschnagg &

⁸¹ ZAC, OŠ, AŠ 2.

⁸² Slovenec, 3. januar 1902, št. 2, letnik 30.

⁸³ Prav tam.

⁸⁴ Hribernik, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis.

⁸⁵ MUS, TUŠ, AŠ 3, Načrt električnih vodov iz Agrarije do mesta.

⁸⁶ Domovina, 6. januar 1903, letnik 13, št. 1.

⁸⁷ MUS, TUŠ, Račun za električni tok.

⁸⁸ ZAC, OŠ 1912, Nickerl & Co. Občina se je leta 1912 je s tovarno Nickerl & Co. pogajala za nižje cene električnih luči višine 5 m. Nova cena za obločnice je 250 K.

⁸⁹ Štajerc, 25. november 1906. št. 24, letnik VII. Zapis: V požaru v tovarni je zgorelo: »6000 izdelanih kož, 2 parna stroja s kotlji, ena dinamo-mašina za razsvetljavo, 1 turbina in cela vrsta pomožnih mašin. Škode je za 650.000 kron.«

Söhne.⁹⁰ Leta 1927 so Tovarno kleja in elektrarno zaprli in Agrarijo preuredili v delavska stanovanja. Od tega leta je Šoštanj električni tok dobavljala Velenjska termoelektrarna.⁹¹

Kanalizacija, *sparherd* in telefon

Vodovod in kanalizacija sta veliko prispevala k modernizaciji in higienizaciji bivanja, zato sodita med največje tehnične in socialne dosežke 19. stoletja.⁹² Kanalizacijski sistem je bil v predvojnem času zgrajen le na območju Šoštanja, ostala naselja v dolini pa takšnega sistema niso imela urejena. Najprej so bile v sistem zajete le kanalske vode za posamezne objekte in izlivom v reko Pako,⁹³ pri tem pa je bilo zajeto le ožje mestno jedro.

Šoštanj je imel tudi svojo pokopališko službo, ki pa je prenehala delovati z letom 1961, ko so bile ukinjene dotedanje pokopališke uprave Šoštanj, Velenje in Šmartno ob Paki.⁹⁴

⁹⁰ Aplinc, Vošnjaki industrialci iz Šoštanja; Die Gross-Industrie Oesterreichs, 1898 Wien, Band 3, Verlag von Leopold Weiss, 380–381; publikacijo hrani ZAC. Franz Xaver Woschnagg je v proizvodnjo uvažal najnovejše izume znanosti in tehnike, sledil spremembam na trgu. Leta 1880 je širil podjetje in v proizvodnjo uvedel nove stroje, v tovarno speljal dotok vode iz bližnje reke Pake in dogradil nove objekte. Za pogon strojev so vgradili parno turbino s 35 HP in dva parna kotla, moči 50 HP, električni dinamo za razsvetljavo in vpeljali parno ogrevanje. Kasneje so za pogon uporabljali velike elektromotorje, ki so preko transmisij gnali posamezne stroje v proizvodnji. Do teh velikih sprememb je prišlo že v zadnjem desetletju 19. stoletja. Pri novih posodobitvah na začetku 20. stoletja pa so že imeli težave z zagotavljanjem zadostne količine električne energije in posledicami velikega požara v tovarni leta 1906. Leta 1915 so zgradili znotraj tovarne večjo termoelektrarno na parni pogon (Babkop), moči 368 kW in načrtovali malo hidroelektrarno na Paki v Penku, ki pa zaradi vojne in preobrata ni bila nikoli realizirana.

⁹¹ Aplinc, Vošnjaki industrialci iz Šoštanja.

⁹² Studen, Stanovati v Ljubljani, str. 125.

⁹³ Benčič, Milka, 75 let oskrbe z vodo v Šaleški dolini, Komunalno podjetje Velenje, Velenje 2006.

⁹⁴ Benčič, 75 let oskrbe z vodo v Šaleški dolini.

Centralna kurjava je sicer izum Rimljanov, vendar se v novejši obliki pojavi šele v 20. stoletju. V resnici je štedilnik na trdo kurjavo (*Sparherd*), predstavljal osrednjo vendar zaradi svojega pomena premalo cenjeno iznajdbo srede 19. stoletja. Štedilnik je prevzel vlogo ognjišča oziroma lončene peči. Prednosti so v izkoristku in varčnosti pri porabi kurjave ter zajemanju dima, ki je bil odvajan skozi dimnik, ki je s tem postal del kuhinje novejše večstanovanjske hiše in modernega etažnega stanovanja.⁹⁵

Hribernik poroča, da so Šoštanjčani v tridesetih letih 19. stoletja dobivali pošto po enkrat na teden, to je ob petkih, iz Celja. Pošto je Šoštanj dobil leta 1850, na dan vseh svetih. Poštni voz je na pošto v Šoštanj dovažal pošto za velik poštni okoliš, ki je obsegal Mozirje, Ljubijo, Loke, Šmihel, Radegundo, Brezje, Št. Florjan, Skorno, Bele vode, Šmartno, Dobrič, Gavce, Veliki vrh, Paška vas, Rečica in Skorno, Šoštanj, Gaberke, Lokovica, Ravne, Družmirje Topolšico, Št. Vid in Zavodnje. Poštni okoliš zmanjšal se je prvič zmanjšal 1865 ko je svojo pošto dobilo tudi Mozirje. Kasneje je bil zmanjšan z ustanovitvijo pošte v Šmartnem leta 1891 in ustanovitvijo pošte v Topolšici leta 1924. Z izgradnjo železniške povezave Celje – Velenje leta 1891, je prevoz z poštnim vozom postala preteklost.⁹⁶ Za razliko od velikih mest, provincialni Šoštanj pač nikoli ni dobil tramvajske povezave, ker po tem ni bilo potrebe. Dobil pa je telefonsko povezavo, ki je vsekakor doprinesla k modernizaciji bivanja, vendar v primerjavi z Ljubljano v precej manjšem obsegu.⁹⁷ Tako je bila 19. julija 1919, na pošti v Šoštanju postavljena prva javna telefonska govorilnica.⁹⁸ Ena od pomembnejših pridobitev Šoštanja med obema vojnama je bila izgradnja javnega vodovoda. Sredi leta 1931 pa je Šoštanj dobil tudi 26 napisnih

⁹⁵ Studen, Stanovati v Ljubljani, str. 125.

⁹⁶ Hribernik, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis.

⁹⁷ Leta 1881 Samassa napelje samostojno linijo, 1897 pa Ljubljana dobi prvo telefonsko centralo.

⁹⁸ Benčič, 75 let oskrbe z vodo v Šaleški dolini. Pošta je bila v Šoštanju od 1. novembra 1850.

tabel za ulice, ceste in trge.⁹⁹ To poimenovanje se je obdržalo vse do leta 1953.¹⁰⁰

417/1-53

Ljudski odbor mestne občine
Š o š t a n j

Štev. 16/3-53.
Predmet: preimenovanje in
oboznažba ulic.

Šoštanj, dne 30.1.1953.

Oblo-žništvo Š o š t a n j

Obvestimo naslov, da smo v smislu Zakona o ljudskih
celotnih 51.12 in 30, sklepa MLO Šoštanj z dne 1.6.1948 in rešenja
CIO-ja pozirajo odsek za notranje zadeve štev. II pov. 1944/1-48-Br-So
z dne 27.1.1949 in v skladu z Zakonom o imenih naselij in označbi
trgov, ulic in hiš/ur. list LRS štev. 10/48/ter Pravilnika o označ-
evanju imen naselij, ulic in trgov ter o označevanju hiš/ur. list LRS
štev. 24/136-52/danes oboležili z napisnimi tablamami z novimi nazivi
ulice, ceste, trge in naselja v mestu Šoštanj, kakor sledi:

Novi naziv:	Dosedanji naziv:
1./Trg maršala Tita,	Glavni trg,
2./Kajuhova cesta,	pr. Josipa Vošnjaka cesta,
3./Korotanska cesta,	Sokolska cesta,
4./Bankarjeva cesta,	Bankarjeva cesta,
5./Ulica Lole Ribarja,	Kolovževa cesta,
6./Meroja Tomšiča naselje,	Prode,
7./Novarniška cesta,	Novarniška cesta,
8./Koroška cesta,	Koroška cesta,
9./Meroja Gasperja cesta,	Gasarykova cesta,
10./Matičje Gubca cesta,	Kocanova cesta,
11./Vošnjakova cesta,	Mihaela Vošnjaka cesta,
12./Goriška cesta,	Kedvedova cesta,
13./Meroja Rozmana naselje,	Goriče,
14./Meroja Kervarja naselje,	Pišnica,
15./Cesta talcev,	Črnjska cesta,
16./Primorska cesta,	Primorska cesta,
17./Partizanska pot,	Čerkvena pot,
18./Levstikova cesta,	Levstikova cesta,
19./Gregorčičeva cesta,	Musičjeva pot,
20./Askerova cesta,	Askerova cesta,
21./Glandrova pot,	Strna pot,
22./Trg Svobode,	Prešernov trg,
23./Prešernov trg,	Vošnikov trg,
24./Nova ulica,	Nova ulica,
25./Lestice,	Lestice.

Napisne table so nameštene na vsakem vходу v ulico,
cesto, trg ali naselje. Prav tako so sprejeli hišni lastniki nove hišne
publice/namizije/po novem razporedu hišnih števil s katerimi bodo
iste oboležili. Šest razpisnih evotodo ljudstvu!

T a j n i k:

/Sopnik Ivan /
zanj navljen Stane

[Signature]

aa

11.1.1953

Dokument: Preimenovanje ulic v Šoštanju leta 1953.¹⁰¹

⁹⁹ Hribernik, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis, str. 79.

¹⁰⁰ ZAC, OŠ, AŠ 3, m 1931; ZAC, OLO Šoštanj, AŠ 89, sign. 417, Preimenovanje ulic v Šoštanju 1953.

¹⁰¹ ZAC, OŠ, AŠ 3, m 1931; ZAC, OLO Šoštanj, AŠ 89, sign. 417, Preimenovanje ulic v Šoštanju 1953. V višjem skupnem številu hiš so upoštevane tudi nekatere hiše izven mesta.

Oskrba z vodo

V letu 2011 poteka 80. let od izgradnje vodovoda v Šoštanju. Vemo, da je občina Šoštanj težave vodooskrbe skušala reševati že leta 1890. Preko denarnih zavodov je uspela zagotoviti polovico sredstev vendar zaradi premajhne podjetnosti in *»takrat vladajočih strankarskih homatijah niso mogli zediniti in pristopiti k uresničevanju velevažnega problema.«* je zapisal Franc Hribernik. Odtlej je bil vodovod večkrat na dnevnem redu občinskega odbora, vendar *»preko debat niso prišli.«*¹⁰² Oskrba s pitno vodo je bila v Šoštanju v večini primerov individualna in urejena s pomočjo *»zabitih«* vodnjakov.¹⁰³ Reka Paka ni bila regulirana zato je pogosto poplavljala, kar je povzročalo težave glede kvalitete in količine vode v podtalnici. Zaradi težav s pitno vodo se je na pobudo župana dr. Frana Mayerja leta 1928 mestni odbor v Šoštanju odločil za izgradnjo javnega vodovoda. Izvolili so vodovodni odsek, ki je skrbel, da je izgradnja potekala po načrtih. Za predsednik gradbenega odseka je bil izvoljen Ivan Rožič. Od možnih vodnih virov Raspodovnik, Topolšica in Bele vode je bil izbran in zajet kot najprimernejši vir na Raspodovnikovem posestvu. Vir imenovan *»Tajhtov izvir«*, na 590 m.n.v, je imel pretok 7 litrov/s kar je zadoščalo za oskrbo 1700 prebivalcev. Projekt za vodovod je bil izdelan v Ljubljani. Takratni župan dr. Franc Mayer je za izgradnjo vodovoda uspel pridobiti kredit pri Oblastni posojilnici v Celju v višini 1,730.000 din. Woschnagg, lastnik tovarne usnja v Šoštanju je bil med tistimi, ki je za izgradnjo vodovoda prispeval največje zneske, saj je nameraval vodo iz vodovoda uporabljati za tehnološko vodo, medtem ko je požarno vodo črpal iz Pake. Ostala sredstva so vložili obrtniki, trgovci in ostali premožni meščani Šoštanja. 1. julija leta 1930 so razpisali ponudbe za dela pri izgradnji vodovoda. Najugodnejši ponudnik je bilo gradbeno podjetje *»UNION gradjevinsko i*

¹⁰² Hribernik, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis, str. 79.

¹⁰³ To je kovinska cev zabita v zemljo do podtalnice, ki so jo črpali na površje s pomočjo ročne črpalke.

trgovinsko D.D. Beograd«, zastopnik izvajalca pa podjetje Rumpel d.d.¹⁰⁴ Dela so začeli 21. julija 1930 in končali 29. novembra 1930.¹⁰⁵ Zidarska, gradbena in zemeljska dela za izgradnjo vodovoda je prevzel zidarski mojster Martin Kumer iz Šoštanja s skupino 120 delavcev. Cevovod so gradili od zajetja na Raspodovnikovem posestvu do vodohrana na Goricah v dolžini 14 kilometrov.¹⁰⁶ Vodni izvir je imel dve veji do zajetja.¹⁰⁷ Najzahtevnejše je bilo gradbišče v dolžini 8,5 km mimo Mornove zijalke, Grebenška, Mostnarja, skozi Šenflorjanski graben, skozi Metleče mimo Ograjšeka do Kumra in Goric. Tam so 50 m nad mestom zgradili rezervoar s prostornino 1500 m³, od katerega je razpeljano vodovodno omrežje po vsem mestu.¹⁰⁸ Cevovod je šel mimo gostilne Ratajc, Zadružnega doma, speljan tudi do Marovške graščine.¹⁰⁹ Železniško progo v Šoštanju je vodovod sekal pri gostilni Senica in meščanski šoli in nadaljuje pot pod Pako pod mostom. Vod je bil tam zavarovan z debelo plastjo impregnirane plute in s svinčeno pločevino zavarovan pred nizkimi temperaturami.¹¹⁰ Šoštanjec Maks Dvornik je povedal, da je kot fantič opazil, da so razkopavali po Glavnem trgu v Šoštanju. V tem času je bilo v navadi, da so vodovodne trase gradili po sredini ceste, da ni bilo treba pridobivati dovoljenj in soglasij lastnikov zemljišč. Še istega leta so bila gradbena dela izvedena do te mere, da so omogočala začasno oskrbo prebivalcev iz vodovoda, ki je imel vgrajene tudi hidrante za požarno varnost.¹¹¹ Gradbeni odbor za vodovod se je večkrat sestel, med drugim tudi pri gostilni Zapušek v Lokovici. Predkolavdacij-ska komisija si je potek del na trasi večkrat podrobno ogleda-

¹⁰⁴ Benčič, 75 let oskrbe z vodo v Šaleški dolini.

¹⁰⁵ Album fotografij G. Rumpel A. D. iz leta 1931

¹⁰⁶ Benčič, 75 let oskrbe z vodo v Šaleški dolini.

¹⁰⁷ Album fotografij G. Rumpel A. D. iz leta 1931.

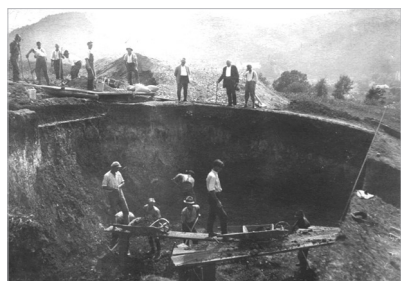
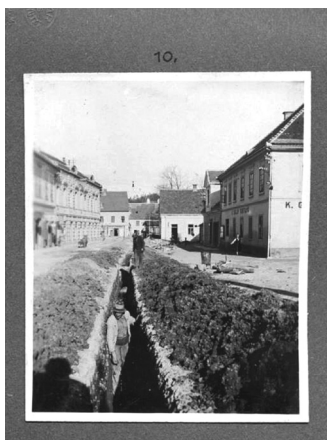
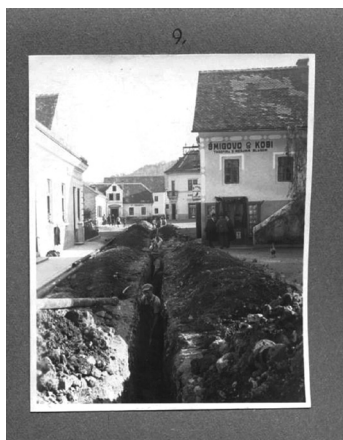
¹⁰⁸ Hribernik, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis, str. 79.

¹⁰⁹ Občina Šoštanj, Album fotografij, G. Rumpel A. D., 1930.

¹¹⁰ Hribernik, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis, str. 79.

¹¹¹ Maks Dvornik, ustni vir, 1995.

la. Ob končnem prevzemu kolavdacijske komisije, na pomlad leta 1931, je župnik Erenko vodni vrelec pri Raspodovniku v Belih vodah tudi posvetil, kot je bilo v navadi. Dela na vodovodu je gradbeno podjetje končalo do 29. novembra 1930.¹¹² Hribernik poroča, da so ostali izvajalci z deli končali ob novem letu, tako, »da lahko rečemo: vodovod je bil dogotovljen ob novem letu 1931.«¹¹³ V kratkem času štirih mesecev in pol je uspelo izvajalcem del opraviti veliko delo, če upoštevamo, da so dela izvajali pretežno ročno.¹¹⁴

*Fotografije:
Izgradnja vodovoda
v Šoštanju in izkop za
rezervoar na Goricah
leta 1930.¹¹⁵*

¹¹² Album fotografij G. Rumpel A. D. iz leta 1931

¹¹³ Hribernik, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis.

¹¹⁴ Gradnja je potekala od 21. julija do 29. novembra leta 1930.

¹¹⁵ Občina Šoštanj, Album fotografij, G. Rumpel A. D., 1930.

	Opravljena dela	Vrednost v din
1	zajetje vode	27.988,50
2	rezervoar	135.553,30
3	tlačni prekinjevalni jašek	7.396,50
4	varnostne sklopke	8.479,30
5	podželezniški prehodi	26.361,92
6	zajetje do rezervoarja	1.210.161,03
7	krajevno omrežje	554.429,54
8	Marovski grad	186.542,24
-	Skupni stroški	2.156.912,33

Tabela: Stroški opravljenih del za vodovod do Šoštanja leta 1931.

Po »preračunih« so za rezervoar izkopali 345 m³ zemlje in zahtevali doplačilo za 110 m³ izkopa v skalnat teren. Za izvedbo tlaka so uporabili 15 m³, stene 94 m³, ploščo 16 m³ betona, grobi in fini omet 170 m². Za cevovod so uporabili 977 m cevi debeline 60 mm, 6.795 m cevi debeline 80 mm, 350 m cevi debeline 100 mm in 334 m cevi debeline 125 mm. Za izkop cevovoda v dolžini 8.455 m so zahtevali 21.000 din in doplačilo za izkop v skalnat teren (1.500 m³) in betonarska dela za zaščito cevi. Po rekapitulaciji je bila vrednost opravljenih del 2.165.912,33 dinarjev.¹¹⁶

Po zaključenih delih je gradbeni odbor pripravil zaključni izlet z avtobusom na Vransko. Koncesijo za upravljanje vodovoda je dobil priznani šoštanjski klepar Zelič, z vodnim virom na Raspodovnikovem posestvu pa je gospodarila Občina Šoštanj. Mesto je takrat štelo 1.300 prebivalcev, od katerih je bila le polovica oskrbovanih iz vodovoda. Ostalo prebivalstvo je še po drugi svetovni vojni uporabljalo vodnjake, v primeru onesnaženja podtalnice pa so vodo iskali v viš-

¹¹⁶ Album fotografij G. Rumpel A. D. iz leta 1931. Albumu so dodani zapiski o stroških gradnje.

je ležečih izvirihi.¹¹⁷ Porabo vode iz vodovoda še niso merili z merilnimi števci, zato so pristojbino zaračunavali kar od iztokov. Kot iztok so šteli pipo, angleško stranišče ali kopalnico. Slednjih je bilo v vsem Šoštanju kakšnih 20. Mesečna pristojbina za vodo je znašala 3 dinarje na iztok. V času okupacije vodovodno omrežje ni utrpelo poškodb. Po vojni so cene prispevkov za vodo poskočile za enkrat.¹¹⁸

Zaključek

Šoštanj je skozi preteklost doživljal raznolike spremembe. Iz majhnega trga obrtnikov in trgovcev je skozi 19. v 20. stoletje postal osrednje naselje Šaleške doline z razvijajočo se usnjarsko industrijo. Od sredine 19. stoletja je prišla središčna gospodarska in upravna vloga Šoštanja vse bolj do izraza. Gospodarski premiki pa so pomenili zelo različne vplive in razvoj Šoštanja. Tržani, ki so nekdanj imeli gospodarsko osnovo v obrti in mali trgovini so s pojavom uradništva in industrije širili krog meščanstva, z množično proizvodnjo pa je postajalo številčnejše tudi delavstvo. Omenjene spremembe so pospremili družbeni in kulturni premiki, ki so vidni v stanovanjski, prehranski, oblačilni kulturi prebivalstva Šoštanja in modernizaciji življenja. Pričujoči prispevek predstavlja poskus »odkriti« spremembe, urbanizacijo in topografsko podobo mesta, ki se je širilo iz starega mestnega jedra proti vzhodu z delavskimi naselji in območje pod Goricami in Metleč s hišami in vilami nekaterih meščanov. S podobami modernizacije življenja odkrivamo tiste dobrine, ki so nekdanj bistveno pripomogle k izboljšanju življenja. Prav razsvetljava, higienizacija, oskrba z vodo, ogrevanje, telefon itd. so dosežki, ki še dandanes do neke mere poudarjajo značaj življenja v mestu.

¹¹⁷ Ravljen, ustni vir, 2010.

¹¹⁸ Maks Dvornik, ustni vir, 2004.

Literatura:

- Aplinc, Miran, *Vošnjaki industrialci iz Šoštanja*, Zavod za kulturo, Šoštanj 2005.
- Aplinc, Miran, *Usnjarska industrijska kulturna dediščina in študija izvedljivosti projekta Muzeja usnjarstva Slovenije v Šoštanju*, Občina Šoštanj, Šoštanj 2007.
- Aplinc, Miran, *Razvoj usnjarstva v Šoštanju in demografske spremembe*, v *Usnjarstvo na Slovenskem* (zbornik referatov), Občina Šoštanj, Šoštanj 2008.
- Benčič, Milka, *75 let oskrbe z vodo v Šaleški dolini*, Komunalno podjetje Velenje, Velenje 2006.
- Curk, Jože, *Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem: urbanogradbeni oris do začetka 20. stoletja*, Založba Obzorja, Maribor 1991.
- Cvirn, Janez, *Gospodarska politika monarhije pred razglasitvijo obrtne svobode*, v *Usnjarstvo na Slovenskem* (zbornik referatov), Občina Šoštanj, Šoštanj 2008.
- *Demografska statistika*, Ljubljana 1945.
- Ferlež, Jerneja, *Stanovati v Mariboru*, Umetniški kabinet Primož Premzl, Maribor 2009.
- *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*, Zgodovina agrarnih panog, 1. zvezek agrarno gospodarstvo, Ljubljana 1970.
- Hribernik, Franc, *Mesto Šoštanj – zgodovinski opis* (uredil in spremne besede napisal Tone Ravnikar), Občina Šoštanj, Šoštanj 1998.
- Hudales, Jože, Kljajič, Damijan, Ravnikar, Tone, *Šaleška dolina v XIX. in XX. stoletju*, Kulturni center Ivan Napotnik, Titovo Velenje 1990.
- Hudales, Jože, *Od zibeli do groba*, Kulturni center Ivan Napotnik, Velenje 1997.
- Hudales, Jože, *Šoštanjska kronika*, Šaleški razgledi 2, Titovo Velenje 1989a.

- Hudales, Jože, *Življenje in delo rudarjev v Pesju med dveh vojnam*, v Prispevki k zgodovini Šaleške doline, Šaleški razgledi 2, Titovo Velenje 1989b.
- Hudales, Jože, *Olikan meščan – olikan Slovenec*, v Slovensko meščanstvo: od vzpona nacije do nacionalizacije 1848–1948, Mohorjeva založba, Celovec 2008.
- Koren Božiček, Milena, *Umetnostno zgodovinski oris mestnega jedra in ostalih objektov v Šoštanju*, v Prispevki k zgodovini Šaleške doline, Šaleški razgledi 2, Titovo Velenje, 1989.
- *Krajevni leksikon Dravske banovine*, Ljubljana 1937.
- Kresal, France, *Struktura slovenskega gospodarstva od 1852 – 1914*, ČZN, letnik 73, Maribor 2002.
- Kuret, Niko, *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848: topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1811) in Georga Götha (1842)*, snopič 1 in 2, SAZU, Ljubljana 1993. Macura, Miloš, *Kriterijum za razgraničenje gradskog i seoskog stanovništva*, Statistička revija IV, Beograd 1954.
- Malačič, Janez, *Demografija: teorija, analiza, metode in modeli*, Ekonomska fakulteta, Ljubljana 1993.
- Melik, Vasilij, *Rast mestnega prebivalstva na Slovenskem pred prvo svetovno vojno*, Ekonomska revija, letnik VIII, Zveza ekonomistov Slovenije, Ljubljana 1956.
- Miljković, Dušan, *Jugoslavija 1918 – 1988*, statistički godišnjak, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1989.
- Seher, Anton, *Zgodovina premogovnika Velenje, 2. knjiga*, Premogovnik Velenje, Velenje 1998.
- Studen, Andrej, *Stanovati v Ljubljani*, Založba ŠKUC, Ljubljana 1995.
- Šamperl Purg, Kristina, *Razmerje med mestom in vasjo kot problem slovenskega narodnega gibanja na primeru Ptuja in okolice pred prvo svetovno vojno (nekateri vidiki)*, Zgodovinski arhiv Ptuj, Ptuj 2001.

- Verbič, Matjaž, *Življenje šoštanjskih usnjarjev med I. in II. svetovno vojno*, raziskovalna naloga, Velenje 2002.
- Vogelник, Dolfe, *Demografska statistika*, Ekonomska fakulteta, Ljubljana 1961.
- Vogelник, Dolfe, *Dosedanji razvoj, stanje in perspektive prebivalstva RS Slovenije*, Inštitut za ekonomijo, statistiko in demografijo pri Ekonomski Fakulteti, Ljubljana 1963.
- Vošnjak, Josip, *Spomini*, Slovenska matica, Ljubljana 1905.
- Zupančič, Zlata, *Velenjsko industrijsko središče in njegov razmah*, Celjski zbornik, Celje 1961.
- Zwitter, Fran, *Prebivalstvo na Slovenskem od 18. stoletja do današnjih dni*, Znanstveno društvo, Ljubljana 1936.

Viri:

Ustni viri:

- Ustni vir: Maks Dvornik, Šoštanj 2004. Ustni vir: Rudi Ravljen, Šoštanj 2010.

Serijske publikacije:

- Domovina, 6. januar 1903, letnik 13, št. 1. Slovenec, 3. januar 1902, letnik 30, št. 2. Štajerc, 25. november 1906, letnik VII, št. 24.

Arhivski viri:

- Album fotografij G. Rumpel A.D. iz leta 1931.
- Franciskejski kataster 1825.
- Gemeinden Ortschaften Derzeichnik Štajerska III Obersteiermark, Graz 1890–1900.
- Kronika župnije sv. Mihaela Šoštanj.
- Lexikon vom Steiermark, Josef Andreas Janisch, Band III, Graz 1885.
- MUS, TUŠ, AŠ 3, Načrt električnih vodov iz Agrarije do mesta.
- MUS, TUŠ, AS 3, Račun za električni tok.
- Orts Repertorium des Herzogthumes Steiermark auf Grundlage der Volkszählung vom 31. 12. 1869. Prebivalstvo Slovenije 1931 in 1941, Demografska statistika, Ljubljana 1945.
- Prebivalstvo Slovenije po naseljih 1869–1966.
- Schmutz, Carl, Historisch Topografisches Lexikon von Steiermark, I.–IV. Bd, Graz 1822.
- Specialni krajevni repertorij Avstrijskih dežel, izdelan na podlagi ljudskega štetja z dne 31. 12. 1910, C. Kr. Statistična centralna komisija, IV. Štajerska, Dunaj 1918.
- Specialni krajevni repertorij Avstrijskih dežel, izdelan na podlagi ljudskega štetja z dne 31. 12. 1910. Special-ort-repertorium von Steiermark 1880, Wien 1883.

- Special-ort-repertorium von Steiermark 1890, Wien 1893.
- Statistični godišnjak, Opšta državna statika, Beograd 1929.
- Statistički godišnjak, Opšta državna statistika, Beograd 1989.
- Ureditveni načrt Šoštanj, 677/88–UN–P, Zavod za urbanizem, Velenje 1989.
- Volkszählung vom 31. Dezember 1910, k. k. Statistischen Zentralkommission, Brünn 1911.
- Vollständiges Ortschaften – Verzeichniss, 1880.
- ZAC, OŠ, AŠ 2.
- ZAC, OLO Šoštanj, AŠ 89, sign. 417.
- ZAC, OŠ 1912, Nickerl & Co.
- ZAC, OŠ, AŠ 3 m 1931.
- ZAC, OŠ, AŠ 3, OŠ 1934.
- ZVKD Celje, Register nepremične kulturne dediščine.
- ZVKDS, OE Celje, Strokovne podlage za razglasitev kulturnih spomenikov v občini Šoštanj, 2005. Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31.1.1921.g., Sarajevo 1932.
- ZVKD Celje, elaborat št. 02-72/7-85.

Katarina Fužir

Leta 2011 diplomirala iz smeri Dediščina Evrope in Sredozemlja na Univerzi na Primorskem, Fakulteti za humanistične študije, študij nadaljuje na Filozofski fakulteti v Ljubljani na oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo. Zaposlena v Muzeju Velenje, deluje tudi v kulturno-umetniškem klubu Potovke, kjer si prizadevajo za ohranjanje kulturne dediščine.

POTOVKE V ZGORNJI SAVINJSKI DOLINI

Potovstvo je predstavljalo pomemben način zaslužka ljudi v Zgornji Savinjski in deloma tudi v Šaleški dolini v prvi polovici 20. stoletja. Delo je predstavljalo povezavo med vaškim življenjem, osamljenimi kmetijami in večjimi oddaljenimi trgi.

Izraz potovka se v nadaljevanju teksta uporablja za ženske iz Zgornje Savinjske in Šaleške doline, ki so hodile na Koroško, v Kamnik in v Ljubljano prodajat izdelke in pridelke iz domačega kraja. Danes je beseda potovka zelo malo v uporabi. Slovenski etnološki leksikon nam ponuja razlago, da je »Potovec (ž. potovka) oseba, ki hodi iz kraja v kraj zaradi kupčevanja in posredovanja uslug. Plačilo v denarju ali naravi jim je omogočilo preživetje. P. so poleg posredovanja novic preprodajali ali zamenjevali razno blago, v mestih so urejali tudi službe za dekle in kuharice s podeželja« (Bogataj, 2004, str. 455).

Poleg pregleda literature so bili podatki za to besedilo zbrani na terenu (v obdobju 2010-2011) preko pogovorov s strankami potovk, njihovimi sorodniki, sosedi in s potovko samo. Moje področje raziskovanja je zajemalo Zgornjo Savinjsko dolino in obrobje Šaleške doline (Bele Vode in Zavadnje), ki je izrazito podeželsko področje. V Zgornji Savinjski dolini je razvidno, da so obstajale velike razlike med višinskim in nižinskim delom doline – vsakdanji način življenja je vplival na medosebne odnose, možnosti izobraževanja in zaposlovanja. Obstajale so velike razlike med npr. Solčavo, kjer so bile osamljene gorske kmetije prevladujoči tip naselitve, in nižinskim ter strnjenim Mozirjem, ki je premogel tradicijo trga od leta 1318. Solčava je bila v preteklosti veliko bolj povezana s krajem Železna Kapla. Iz Luč so hodili v Kamnik, saj je bilo mesto večje in enako oddaljeno kot Mozirje. Višje ležeči kraji so bili manj dostopni in s tem tudi manj odprti in dojemljivi za novotarije, medtem ko so se kraji nižje ob toku Savinje lahko odpirali navzven in sprejemali različne vplive iz večjih centrov (npr. Kamnik, Koroška) (Fužir, 2009, str. 7–9).

Iz Zgornje Savinjske doline so potovke odhajale v tri različne večje kraje, zato lahko znotraj doline potovstvo razdelimo v tri vrste potovstva. Potovke na Solčavskem so bile edine, ki so nosile zdravila bolnikom. *Kramarce* so pogosteje zbirale jajca, medtem ko so potovke v Kamnik nosile predvsem maslo. Bile so razlike v načinu trgovanja. Posebnost med potovkami pa so ženske iz Luč, ki so nosile žive postrvi.

Ženske v Zgornji Savinjski dolini konec 19. in na začetku 20. stoletja

V gospodarstvu so imele ženske podrejeno vlogo. Kljub temu da jih je bilo v industriji konec 19. in na začetku 20. stoletja zaposlenih okoli 25 %, so delovale skoraj izključno v odvisnem delu. Pri delu so bile plačane za četrtno manj; tudi minimalne mezde, določene s strani države, so bile manjše. Ženske, ki so delale na podeželju kot dekle, so za-

služile za tretjino manj od moških, prav tako tudi dninarke. Plača dekleta, ki je na začetku tridesetih let celo leto delalo pri kmetu v Lepi Njivi, je bila 600 din in hrana, obleka ter obutev, s tem da je njeno delo obsegalo tudi osem ur dolgo hojo v Črno, kjer je rudarjem prodajala domače izdelke in pot nazaj (Videčnik, 1986, str. 32; Prav tam, str. 34).

Industrije do 2. svetovne vojne na območju Zgornje Savinjske doline skorajda ni bilo, večina prebivalstva je bila kmečkega (Fužir, 2009, str. 24). Ljubljanska škofija je ponujala možnost zaposlitve, vendar predvsem za moške. Večina moških si je našla zaposlitev v gozdovih, žagah, na plavljenju ..., ženske pa so imele malo možnosti za zaposlitev. Graščinska uprava je začasno zaposlila posebno skupino žensk, ki so pogozdovala (Videčnik, 1985, str. 10).

Ukvarjanje s potovstvom ni predstavljalo dela vseh žensk. Žensk v Zgornji Savinjski dolini ni družil podoben položaj. Veliko je bilo odvisno od lokacije rojstva: ali je bila ženska poljanka, pred katero se je sicer odpiralo več možnosti za napredek, a tudi več za padec v hudo revščino, ali je bila gorjanka, ki je živela v tesni povezanosti z naravo, a se pri tem fizično preveč izčrpavala in odtujevala od dolinske družbe in možnosti. Položaj je bil odvisen tudi od tega, v kakšni družini se je ženska rodila. Potovke niso bile dekleta in ženske, rojene pri večjih kmetih. Velikokrat so prihajale iz nezakonskih družin, kjer so si lahko obetale le garanje dekle ali pa so bile hčere ofrov in so že od malega hodile pomagat staršem na dnino. Tako je potovstvo v hribovitih in obrobni krajih Zgornje Savinjske doline predstavljalo možnost zaslužka in pridobitev drugačnega položaja v družbi. Potovstvo ni bilo za vsakogar in potovke niso bile vse enako uspešne. Na Solčavskem, kjer so potovke nosile zdravila bolnikom, so med domačini veljale za poštene in zaupanja vredne ženske, saj so posredovale pomembne informacije. Kmetje so potovkam zaupali svoje pridelke in denar. Bile so iznajdljive, poleg nošenja težkega tovara so s sabo nosile različne zgodbe in prigode, ki so jih doživele na poti. Spletle so se številne pove-zave in stiki (Urbanc, 1944; Videčnik, 1985, str. 15).

Potovke, ki so odhajale proti zgornji Mežiški dolini

Nekatera območja Zgornje Savinjske doline so bila pred izgradnjo cest v začetku 20. stoletja in tudi med obema vojnama zelo povezana s sosednjo Koroško. Boljše cestne povezave, industrijsko bolj razviti in večji kraji na Koroškem so omogočili boljšo oskrbo in možnosti za trgovanje. Smrekovsko pogorje, Raduha in Olševa so hribi, ki ločujejo Zgornjo Savinjsko dolino od Koroške. Ob robu Smrekovca je najlažja povezava s Koroško čez Kramarico in na Solčavskem čez Pavličevo sedlo. Nekatera področja Luč in Solčave so tako še danes v navadah in govoru bolj navezana na čezmejna področja Koroške¹, na drugo stran Olševe kot na nižje dolinske kraje (Melik, 1954, str. 67–80).

Zgornja Mežiška dolina je območje, kjer se je konec 19. stoletja začelo ponovno razvijati rudarstvo. V dolini so se razvila tri izrazita rudarska naselja: Mežica, Žerjav in Črna.

Vzporedno z razvojem gospodarstva se je večalo tudi število prebivalstva. Rudnik je svojim delavcem priskrbel stanovanja. Stanovanja rudarjev so bila velikokrat enosobna in so bila pogosto premajhna za družino s številnimi družinskimi člani (Pungartnik, 2005, str. 16). Najemnine rudniških stanovanj so bile nizke. Za popravila na stanovanjih je poskr-

¹ Solčavski govor je v določenih elementih po spoznanjih sodobne slovenske dialektologije in lingvistične geografije (kot ene izmed njenih smeri) toliko drugačen od zgornjesavinjskega narečja, da si zasluži posebno obravnavo kot samostojen govor. (Logar, Rigler, 1994) Solčava je bila pred vzpostavitvijo sreza tudi upravno in davčno pod Železno Kaplo, cestna povezava z Ljubnim se je vzpostavila šele leta 1903. (Videčnik, 2009)

Do kulturnih in jezikovnih stikov je prišlo tudi v nekaterih drugih področjih doline s pomočjo »teric«, žensk, ki so na Koroško hodile tret lan in žet žito. (Videčnik, 2007, str. 188) Zgornji del Savinjske doline je hodil predvsem v prekmenska področja Koroške (Železna Kapla), spodnji del (vasi iz severne okolice Mozirja) pa skozi hribovske poti in prelaze v Črno na Koroškem. Tako je v govorih nekaterih vasi mnogo dvojníc, ki jih v večjih, poljanskih krajih ni moč zaslediti (Op. a.; Fužir, 2009).

bel rudnik. Stanovanja so imela majhen del zemlje za obdelovanje. Najem rudniške zemlje je potekal vsako leto aprila. Večinoma so ljudje isto parcelo obdržali več let. Čeprav so rudarske družine pridelovale vrtnine in poljščine, največ so pridelale krompirja in fižola, in čeprav so v rudarskih hlevih imele tudi nekaj koz in prašičev, vsega, kar so potrebovali v prehrani, niso mogli pridelati v zadostnih količinah. Manjka-joča živila so kupovali od okoliških kmetov in od *trogaric* iz Savinjske in Šaleške doline (Pungartnik, 2005, str. 57).

Trogarice ali *kramarice* so imenovali potovke, ki so hodile prodajat na Koroško in so prihajale iz krajev Lepa Njiva, Šmihel nad Mozirjem, Radegunda in iz Belih Vod. V Črno so hodile tudi ženske iz Solčavskega, imenovali so jih potovke ali nosačke. Skozi Kramarico² in čez Šentlenarski vrh na Solčavskem je bil najlažji prehod na Koroško iz Zgornje Savinjske doline, zato je bilo največ *trogaric*, *kramaric* in *potovk* ravno iz teh krajev (Urbanc, 1944, Repanšek, 2004, str. 267–277). V Črno so iz Lepe Njive in Šmihela hodile šest do sedem ur, iz Belih Vod okoli štiri ure. Natovorjene so bile s polnim košem suhega sadja, regrata, brusnic, gob, fižola, češenj, češpelj, sliv, listja od koruze, ki so ga nosile tudi v *žakljih* (vrečah), suhega mesa, semen idr. V roki so nekatere nosile košaro z jajci in maslom ali pa so jajca in maslo dale v koš (Urbanc, 1944., Lepa Njiva, Hrastnik, 1928, Lepa Njiva). *Kramarice* niso nosile vseh naštetih stvari, ampak najpogostejše tiste, ki so bile najlažje dosegljive doma, le redke so nosile žganje in mošt (Urbanc, 1927, Bele Vode).

Na podlagi pripovedovanj sem skušala rekonstruirati zgodbe o njihovem življenju in dobila ključne podatke za razumevanje odnosa, ki so jih imeli ljudje do njih. V Belih Vodah sem opravila intervju z Antonijo Urbanc, ki je ena izmed zadnjih še živečih *kramaric*. Antonija se je rodila v številčni družini leta 1927 na kmetiji Žgank v Belih Vodah. Pri

² Kramarica - prelaz, ki povezuje Zgornjo Savinjsko in Šaleško dolino s Koroško. Ime prelaza verjetno izvira iz pomena kramar, ki je trgovec z drobnim blagom.

svojih dvanajstih letih je začela nositi domače pridelke čez Kramarce v Črno na Koroško. Na pot se je odpravljala skupaj s svojo starejšo sestro. Z prodajo domačih izdelkov se je začela ukvarjati, ker je imela željo po lastnem zaslužku. Njena družina je občutila krizo v gospodarstvu, saj je padla cena živine na sejmi. *»Ko sem bila enkrat stara 12 let, mi oče ni več kupoval obleko in obutev. Sem se morala sama znajti«* (Urbanc, 1927, Bele Vode). Potovstvo ji je predstavljalo edini način, da lahko zasluži nekaj denarja. Njena družina je poznala ženske, ki so hodile v Črno z domačimi pridelki in tam zaslužile nekaj denarja. Tako se je skupaj z sestro odpravila prodajat. Začeli sta z prodajo regrata, ki sta ga nabirali na domačih travnikih. Vedno sta prodajali pridelke, ki so jih imeli na domači kmetiji: semena od solate, regrat, sveže in suho sadje, jajca, maslo, suho meso, žganje. Nikoli nista hodili po sosednjih kmetijah in zbirali jajc ali masla. Nekaj prislužene denarja sta dali staršem, s preostankom pa sta si lahko kupili čevlje in obleko. Na pot v Črno sta se vedno odpravili skupaj, kolikokrat sta odšli, pa je bilo odvisno od pridelkov in dela na domači kmetiji. V spomladanskih in jesenskih mesecih sta šli večkrat na mesec. Pozimi sta hodili redkeje. Pri določanju cene sta s sabo imeli *taliran taler*³. Za en *talir* solate, regrata je bila določena cena. *»Nisva imeli težave z določanjem cen, ženske so točno vedele, koliko je vreden en taler. Pri hišah sva prodali en ali dva talirja solate«* (Urbanc, 1927, Bele Vode).

Na pot sta se odpravili pred šesto uro zjutraj, pridelke sta dali v koš in odšli proti Kramarici. Po koncu 2. svetovne vojne je končala s prodajo, saj je na kmetiji skupaj s svojim možem imela preveč dela. Jajca, ki so jih imeli doma, so začeli prodajati v Šošanju v slaščičarni Movh. Jajca so v slaščičarno nosili otroci. Sama se ni nikoli imenovala, da je kramarica ali potovka. Vedela pa je da sodi med kramarce, saj je bila ona tista, ki je hodila v Črno prekupčevat z domačimi pridelki.

³ Taliran taler – krožnik.

Potovke iz Zadrečke doline

V kraju Nova Štifta v zgornjem delu Zadrečke doline nad Gornjim Gradom, kjer se prične cesta dvigati proti prelazu Črnivec in se nato spusti na kranjsko stran, se starejši domačini spominjajo, da so še okoli leta 1977 hodile ženske na trg in po okoliških hišah v Kamniku prodajat maslo, jajce, fižol in žganje. Do konca 2. svetovne vojne so hodile peš v Kamnik, ki je oddaljen 25 km. V koših in košarah so nosile stvari za prodajo. Odšle so čez Črnivec, kjer so sekale *ride* (ovinek), nato so se spustile v dolino Črne⁴ do Logarjev in naprej do Pirčevih *rid* (ovinkov). Rabile so okoli 4 ure, da so prišle do Kamnika. Prihajale so z manjših kmetij, kjer niso mogle pridelati dovolj »putra« ali masla doma in tudi jajc niso imele dovolj, zato so pri okoliških kmetih pobirale jajca in maslo. Kmetu so takoj plačale. Zelo so si želele, da bi za njih zbirali jajca. Po vojni so se vozile z avtobusom. Veljale so za prodajalke, ki so rade *kšeftale* (trgovale) in jim ni bilo težko hoditi na trg v Kamnik (Heutgens, 1941, Nova Štifta, Suhoveršnik, 1926, Šmiklavž). Občasno so med obema vojnama nosile tudi žive živali. »V košu je nesle majhnega kozlička, ki ga je prodala v Kamnik« (Veršnik, 1931, Gornji Grad). Veliko žensk, ki so nosile pridelke v Kamnik, se je začelo ukvarjati s kontrabantanjem⁵ - iz Kamnika so nosile saharin in kresilne kamenčke.

Potovke, ki so nosile postrvi

Benediktinski samostan v Gornjem Gradu je bil ustanovljen leta 1140. Hube je samostan dajal v najem in nato od podložnikov terjal dajatve v blagu oziroma v pridelkih.

⁴ Po dolini Črne teče potok Črna, ki izvira pod prelazom Črnivec. Dolino sestavljajo tri manjša naselja Žaga, Potok v Črni in Črna pri Kamniku (Rifel, 2004, str. 44).

⁵ Kontrabantarji so svoje posle opravljali zelo skrito, zato so jih le redko odkrili. Nikoli niso imeli pri sebi orožja. Kontrabantanje je imelo kot način preživetja tudi socialen pomen in je bilo nekaj vsakdanjega in stalno prisotnega skozi zgodovino (Trobič, 2005, str. 16 -19).

Lov na gornjegrajski posesti ni bil dovoljen. Obstajala pa je lovska tlaka. Čeprav pisnih virov ni, naj bi predvsem v postnem času podložniki nosili žive postrvi iz Lučnice in Savinje v benediktinski samostan, kjer je bil od leta 1461 sedež Ljubljanske škofije. Leta 1783 se je sedež škofije preselil v Ljubljano in od takrat so predvsem ženske nosile v koših, ki niso prepuščali vodo, žive postrvi v Ljubljano (Videčnik, 2007, str. 80-89).

Nošenje postrvi v *puterhah* je predstavljalo večinoma žensko delo, saj so moške raje zaposlili kot lesne delavce. V grbu občine Luče je upodobljena ženska, ki je na poti. Na hrbtu nosi koš, v katerem je lučka postrv. V roki drži lučko. Grb ponazarja legendo o nastanku kraja. »Ime je vas dobila od luči, s katerimi so si svetile žalik žene v davnih dneh, ko so po okoliških gorah iskale izgubljene ovce« (Kunaver, 1999, str. 109). Hkrati pa grb ponazarja trdo življenje ženske, ki je prispevala svoj delež k skromnemu zaslužku. Luč ji osvetljuje pot zgodaj zjutraj, ko se je odpravila od doma (Kunaver, 1999, str. 108).

Slika : Občinski grb občine Luče ⁶

⁶ Vir: www.luce.si, 8. 8. 2010.

Potovke v Solčavi

Solčava je edini kraj v Zgornji Savinjski dolini, kjer so ženske, ki so hodile s pridelki v večje kraje in jih tam prodajale oz. zamenjevale, imenovali potovke ali nosačke. Potovstvo na Solčavskem je drugačno, saj so tamkajšnje potovke v kraj prinesle predvsem naročena zdravila. Potovk je bilo v kraju več, prihajale pa so iz revnih družin, kjer niso imele večjih obdelovalnih površin. Nekatere so živele v najetih stanovanjih v vasi. *»Moja stara mama je živela v dvosobnem stanovanju z otroki. Imela je enajst nezakonskih otrok«* (Slapnik, 1940, Solčava).

Potovstvo je večini predstavljalo boljši in velikokrat tudi edini način zaslužka. Kmetje so pogosto izkoriščali delavke in jim niso omogočili spodobnega zaslužka, s katerim bi lahko preživele. *»Pri kmetih je na treh ali štirih krajih sadila krompir. Da je dobila zaboj krompirja, je morala štiri dni okopavati njivo«* (Slapnik, 1940, Solčava). Potovke so bile večkrat prepuščene same sebi in so se lahko zanesle le ena na drugo. Nekatere so imele nezakonske otroke in so si med seboj pomagale z varstvom; ko je ena odšla na pot, je druga pazila na otroke. Domačini so vedeli zanje in jih v primeru bolezni poklicali, da so nesle urin od bolnika do zdravnika. Najbližji zdravniki pa so bili v Črni na Koroškem, Kamniku in Železni Kapli, pogosto so šle do zdravnika oz. po zdravila do Celovca⁷. Zdravnik je na podlagi urina predpisal zdravila, ki jih je potovka nato nesla bolniku. Poleg zdravil in obvestil so iz omenjenih krajev nosile tudi stvari, ki jih v Solčavi ni bilo mogoče dobiti, in sicer različne čebelarške⁸ in lovske pripomočke. Potovko so kmetje tudi poklicali, da jim je ne-

⁷ Leta 1933 je bilo zabeleženo, da je v Solčavi veliko podhranjenih otrok in da razsaja tuberkuloza. V Solčavi ni bilo zdravnika ali zobozdravnika, sanitarne razmere so bile slabe. Vodovodno napeljavo je dobila vas konec leta 1933. Po drugi svetovni vojni je v Solčavo prihajal zdravnik iz Ljubnega ob Savinji enkrat na teden. (Vider, 2004, str. 39)

⁸ Čebelarstvo na Solčavskem je predstavljalo pomembno dejavnost. (Anko, Anteric, Clarke. 2007, str. 23)

sla prodat domače pridelke, kot so suho meso, skuto, jajce, volno in smetano. Svojih pridelkov niso nosile, ker jih niso imele. Večkrat so v koših nosile sveže meso jelena, srne in gamsa, ki so jih kmetje ulovili med lovom. Meso so nosile do Železne Kaple. Nekatera posestva na Solčavskem so tako velika, da so imeli lastniki posestva svoj lov⁹. Pot do Železne Kaple je trajala okoli pet ur in premagati je bilo potrebno 1500 m nadmorske višine. Odpravile so se čez Strevčev in Pastirkov vrh. Včasih so se domov vrnile še isti dan, velikokrat pa niso dobile takoj zdravil in tudi pridelkov niso vedno takoj prodale, zato so se vrnile šele naslednji dan. »*V gostilni v Železni Kapli si je kupila vino in kruh, če je imela dovolj denarja, drugače je pila vodo*« (Slapnik, 1940, Solčava). V Črno na Koroškem so šle čez Gornje Sleme. S Kranjsko so imele nekoliko manj vezi, vendar so se tudi tja večkrat odpravile in sicer mimo Igle in Podvolovljeka ali pa čez Covnikov in Jezerski vrh.

Njihovo delo je zajemalo tudi nošenje desk za gradnjo planinskih koč, kasneje pa so na planinske koč nosile prtljago od turistov in hrano zanje. Z oskrbovanjem planinskih koč so si prvi zaslužek prislužili tudi njihovi otroci, ki so ravno tako nosili hrano na koč. »*Poleg žensk smo nosili tudi otroci po 25 kg težek koš s hrano. Na Okrešlju pri koči si dobil zastonj čaj, hrane pa si nisi mogel kupiti, ker je bila tako draga, čeprav si pravkar dobil plačano nošnjo.*« Pomagale so nositi prtljago bogatejšim sokrajanom, ki so odhajali od doma zaradi poroke, odhoda v samostan ali obiska sorodnikov v oddaljenem kraju. »*Ko je odšla Logarjeva hči v samostan, ji je moja mama nesla prtljago, dva kovčka, Logarjeva sestra ni nesla nobenega*« (Slapnik, 1940, Solčava). Dvakrat na leto je ena izmed potovk nesla v Nazarje do frančiškanskega samostana domače izdelke, ki so jih darovali kmetje. Pri delu so si večkrat pomagale in zamenjevale, tako ni vedno ista potovka nesla v samostan. »*Stara mama je nesla v kloster*

⁹ Večkrat so posamezni večji kmeti povabili na lov domačine, ki so bili lovci (Vršnik. 2005, str. 84).

v Nazarje s polnim košem stvari, ki so jih kmeti dali; maslo jajce, skuto ...» (Slapnik, 1940, Solčava). Potovke iz Solčave so izjemoma nosile tudi lučke postrvi na škofijo oz. samo do Kamnika. Večkrat so gnale živino na Koroško, na živinske razstave in sejme. V Železno Kaplo, Pliberk in Velikovec so Solčavani dobro prodajali ovce za zakol. Tja so jih pogosto gnale potovke (Vršnik, 2005).

Pozimi so redkeje hodile v oddaljene večje kraje, takrat so predvsem nosile le zdravila. Večina jih je pozimi delala na cesti, kjer so v kamnolomu tolkle kamenje. Najela jih je cestna uprava. Ker vse do leta 1894 ni bilo ceste iz Luč do Solčave, so imele potovke veliko dela. Pred izgradnjo ceste so se v Železno Kapljo odpravile skoraj vsak teden dvakrat ali večkrat, pogosto v dežju in snegu. *»Vse potrebne stvari za trgovino in gostilne so znosile iz Železne Kaple v Solčavo. Katera je mogla, je od kakega kmeta kupila telička, v gostilni pa naložila praznih steklenic ali sod od piva. Tako je na hrbtu nosila težo, pred seboj pa gonila telička in prišla že do kraja izmučena v Železno Kaplo, kjer je telička prodala mesarju – včasih z dobičkom, večkrat v izgubo – prazno posodo pa oddala v pivovarno. Ko se je nekoliko odpočila in okrepčala, je naložila v koš spet poln sodček in 20 do 30 kg ali več robe in se še isti dan vrnila čez hrib v Solčavo«* (Vršnik, 2005, str. 56–57).

Po izgradnji ceste iz Luč v Solčavo leta 1894 se je promet usmeril v Savinjsko dolino in so trgovine in gostilne zalagali s te strani, hkrati pa se je tudi zmanjšalo težaško delo potovk. (Vršnik, 2005, str. 50) Med vojno so nosile volno na polje¹⁰, kjer so jo s poljanci zamenjale za žito. Potovstvo v Solčavi se je končalo okoli leta 1960. V Solčavi sta se sogovornika spomnila štirih žensk, ki so bile potovke: Marija Špruk, Marija Oprčan, Marija Moličnik (poročena) Selišnik, Magdalena Selišnik in Helena Selišnik (poročena) Kramer. Janez Veršnik (Rubanov Joža) v svojih zapisih omenja posle-

¹⁰ Polje je predstavljalo območje v Zgornji Savinjski dolini od Ljubnega navzdol, tudi Zadrecka dolina, do Mozirja, kjer so imeli večja polja.

dnje nosačice oz. potovke: Kranjska Tončka (Antonija Črne), Perzova Mica (Marija Špruk), Lenca (Magdalena Selišnik), Liza Robnik, stara Marovščnica in Reberska Mica. O njih je Janez Vršnik zapisal: »Bile so krepke, zgarane pa kakor mule. Ko so se vrnile, so se vsuli okrog njih otroci s svojimi željami in potrebami, ni pa bilo nikogar, ki bi njim samim postregel. In vendar so bile kljub revščini in trpljenju srečne in dobre volje« (Vršnik, 2005. str. 57).

Potovke zasledimo tudi po ostalih krajih Slovenije, tako npr. na Notranjskem obstaja ljudska pravljica, v kateri nastopa lik potovke, ki je prišla h kmečki hiši in v zameno za vodo in sveže vesti otroku povedala zgodbico (Jenče, 2006, str. 277). V okolici Dražgoš so poznali potovke, ki so prišle do kmetij, pri katerih so v začetku decembra, pred Miklavžem, na veliko pekli Dražgoške kruhke. Potovke so v koših odnesle kruhke na trg in po hišah ter jih prodajale (www.loski.cebelarji.si, 8. 8. 2010). Podobno delo, kot so ga opravljale potovke, so opravljale tudi bolj znane in raziskane Šavrinke v Istri.

Potovke niso prisegale na tradicionalno vlogo ženske v družini. Ekonomski razlogi so jih prisilili, da so vstopile v javno sfero, se navidezno osamosvojile in prispevale k preživetju družine. Danes se s potovstvom ne ukvarja nihče več, kjub temu pa potovke v simbolnem smislu živijo naprej. Kulturno-umetniški klub Potovke črpa navdih iz prvotnih potovk, ki so poleg dobrin prinašale novice, drugačen način razmišljanja in tudi marsikatero zgodbo, ki so ji radi prisluhnili otroci in odrasli. Novodobne potovke in potovci urimo veščinopripovedovanja, hkrati pa z interpretacijo in igranjem pravljic širši javnosti predstavljamo pravljичne in mitološke like.

Viri:

1. Anko, B., Anteric, M., Clarke, R., Koščak, M., Lenart, A., Mitchell, I., Slapnik, M. (2007): Študije o Solčavskem 1932–2007, poročilo o skupnem terenskem delu Univerze v Ljubljani in Univerze v Londonu. Občina Solčava.
2. Fužir, B. (2009): Položaj žensk v Zgornji Savinjski dolini na koncu 19. stoletja in na začetku 20. stoletja. Diplomatska naloga, Maribor, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta.
3. Gradišnik, J. (2010): Okrogle in robate storije izpod Pece. Črna na Koroškem, Gasilsko društvo.
4. Jenče, L. (2006): Sedi k meni, povem ti eno pravljico. Maribor, Mariborska knjižnica.
5. Mežica, samozaložba avtorja
6. Melik, A. (1954). Slovenski alpski svet. Ljubljana, Slovenska Matica.
7. Melik, A. (1971). Krajevni leksikon Slovenije 2. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
8. Pungartnik, T. (2005): Helenski knapi: življenje rudarskih družin v Podpeci od srede 19. stoletja do konca 2. svetovne vojne. Diplomatska naloga. Mežica. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
9. Repanšek, M. (2004): Večna ura, folklorne pripovedi iz Črne in njene okolice. Črna na Koroškem, samozaložba.
10. Remšak, M. (2002): Berači in odnos do njih na avstrijskem Koroškem v prvi polovici 20. stoletja. Etnolog, Letn. 12=(63) (2002), str. 81–89.
11. Trobič, M. (2005): Po Krpanovih sledeh. Logatec, Amata d. o. o.
12. Videčnik, A. (1985). Podobe iz preteklosti Mozirja. Mozirje, Občinska kulturna skupnost Mozirje.
13. Videčnik, A. (1986). Kmečko delavstvo v Gornji Savinjski dolini med prvo in drugo svetovno vojno. Mozirje, Občinski sindikalni svet.

14. Videčnik, A. (1995). Rože in čarovnije. Mozirje, Zavod za kulturo Mozirje.
15. Videčnik, A. (1998). Zgornjesavinjske vistorije. Mozirje, Zavod za kulturo.
16. Videčnik, A. (1999). Zgornjesavinjčani od rojstva do smrti. Mozirje, Zavod za kulturo.
17. Videčnik, A. (2007). Iz mojih zapisov. Mozirje, Osrednja knjižnica.
18. Vršnik, J. (2005): Preproste zgodbe s solčavskih planin. Celje, Celjska Mohorjeva družba.
19. Vider, V. (2004): Solčava, zapiski o Solčavi in njeni okolici. Celje, občina Solčava.
20. Weiss, P. (1998): Slovar govorov Zadrebke doline, med Gornjim Gradom in Nazarjem. Poskusni zvezek A–H. Ljubljana, ZRC.

Ustni viri:

1. Heutgens, M. (2010): Marija Hutgens, r. 1941, upokojenka. Nova Štifta.
2. Slapnik, I. (2010): Ida Slapnik, r. 1940, upokojenka. Solčava.
3. Slapnik, I. (2010): Izidor Slapnik, r. 1940, upokojenec. Solčava.
4. Suhoveršnik, F. (2010): Frančiška Suhoveršnik, r. 1926, upokojenka. Šmiklavž.
5. Urbanc, A. (2010): Antonija Urbanc, r. 1927, upokojenka. Bele Vode.
6. Urbanc, P. (2010): Peter Urbanc, r. 1944, upokojenec. Lepa Njiva.
7. Videčnik, A. (2010): Aleksander Videčnik, r. 1920, upokojenec. Mozirje.
8. Vršnik, A. M. (2010): Ana Marija Vršnik, r. 1931, upokojenka. Gornji Grad.

Članki:

1. Piano, B. (1999): Nenavaden grb občine Luče: spomin na žive ribe, ki so jih nekoč ženske nosile v Ljubljano. Delo, Leto 41, št. 182 (9. avg. 1999), str. 2.

Internetni viri:

1. Darinka Megušar, Čebelarstvo društvo, čebelarstvo, Dražgoški kruhek.: (www.loski.cebelaarji.si) 8. 8. 2010.
2. Slovar slovenskega knjižnega jezika : (www.bos.zrc-sazu.si) 18. 12. 2010.

Mag. Aleksandra Gačič

Rojena 1981 v Slovenj Gradcu, obiskovala OŠ Šalek, srednjo ekonomsko šolo v Celju in Pedagoško fakulteto v Mariboru – smer zgodovina in slovenščina; tam je tudi magistrirala na temo 'Zgodovina po letu 1918' in tam nadaljuje doktorski študij, smer sodobna zgodovina. Preživlja se kot samostojna podjetnica s poučevanjem slovenščine in z lektoriranjem.

ŠOLSTVO V ŠALEŠKI DOLINI V ČASU MED OBEMA VOJNAMA

V uvodu/prvem delu bodo na kratko o osnovnem šolstvu predstavljene raziskave dr. Toneta Ravnikarja iz razprave *Oris zgodovine osnovnega šolstva v Šaleški dolini do prve svetovne vojne* ter raziskave o strokovnem šolstvu Gvida Stresa iz razprave *Oris zgodovine strokovnega šolstva v Šaleški dolini*, ki pa so dopolnjene z izsledki drugih avtorjev. Temu sledi pregled po zapisih šolskih kronik za Šoštanj in Velenje iz obdobja 1918–1939 ter nekaj navedb iz druge literature in dnevnega časopisja iz omenjenega časa.

Šolstvo pred prvo svetovno vojno

Šolstvo v Šaleški dolini se je začelo razvijati pred štiristo leti, in sicer v času protestantizma. V srednjem veku so obstajale župnijske,¹ mestne,² samostanske³ in stolne šole.⁴ Vendar pa nobena izmed teh šol ni bila osnovna šola, ker so vse svoje učence pripravljale na določen poklic ali določeno zaposlitev. Učni jezik teh šol je bila latinščina, v mestnih šolah pa se je v prvi polovici 16. stoletja uveljavila nemščina. Protestanti so šole ustanavljali predvsem zato, da bi ljudje lahko sami brali Sveto pismo. Pomembna pridobitev je bila tudi ločitev med elementarnim in srednjim šolstvom ter nastanek srednjih šol. Oče osnovne šole na Slovenskem je bil Primož Trubar, med kraji, kjer so bile ustanovljene protestantske osnovne šole, je bilo tudi Velenje. Prvi učitelj je omenjen v poročilu Urbana Laknerja, vikarja v Škalah, in sicer iz leta 1574. A na žalost je z zatrtjem protestantizma bilo zatrto tudi šolstvo. Razmere so se izboljšale šele s sprejetjem

¹ Učile so mlade ljudi peti psalme, brati bogoslužne obrazce in jih seznanjale z verskimi nauki. Poučevali so večinoma sami župniki ali pa kakšen propadli študent. Jože Cimperle, Andrej Vovko, Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja, Slovenski šolski muzej, Ljubljana, 1987, str. 12.

² Razvile so se zaradi potrebe po praktičnem znanju meščanstva, vsaj po osnovni pismenosti z elementi računanja. Včasih so meščani sami najeli in plačevali učitelja in nastala je privatna šola v mestu, včasih se je razvila iz župnijske šole v mestu.

Cimperle, Vovko, str. 13.

³ Podatkov o šolah v samostanih na Slovenskem je malo, v srednjeveških listinah so omenjene v Brežah na Koroškem, v samostanu v Stični, Gornjem Gradu, Grebinju, Veliki Nedelji, v Celju, Žičah, Jurkloštru in Ljubljani. Namenjene so bile predvsem za vzgojo lastnega redovniškega naraščaja in dostopne le premožnejšim.

Cimperle, Vovko, str. 12.

⁴ Prve stolne šole so se razvile v 8. stoletju, ko je Karel Veliki zahteval, naj bodo šole v vsakem samostanu in na sedežih škofije, v katerih bi se dečki naučili psalmov, branja, petja, izračunavanja premičnih cerkvenih praznikov ter latinščine.

Vlado Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem 1, Delavska enotnost, Ljubljana, 1988, str. 18.

Splošnega šolskega reda/uredbe⁵ v času jožefinsko-terezijanskih reform, s katerim so se oblikovale tri vrste šol – trivialke, glavne in normalne šole. Tako je šola postala splošna in obvezna, vendar ne tudi enotna za vse. Zaradi pretežno kmetijskega značaja so se pri nas razvile le trivialke, v katerih je poučeval le eden učitelj, šolska obveznost je trajala od 6. do 12. leta. Učenci so se učili branja, pisanja in računanja, glavni predmet je bil verouk. Takšna šola je bila ustanovljena tudi v Šoštanju leta 1777, ki jo je z dovoljenjem šoštanskega župnika Frančiška Ksaverja Ettla odprl cerkovnik Janez Roser. Učitelju Janezu je proti koncu pomagal njegov sin Frančišek Roser. A žal se je z novim šolskim zakonom *Politična šolska ustava nemških dežel* položaj učiteljstva po letu 1805 poslabšal. Zadeve so se izboljšale šele pozneje v prvi polovici 19. stoletja, ko so se ustanovile šole v Škalah, Velenju, Šentilju in Šmartnem ob Paki. Tako je leta 1807 ustanovljeno nedeljsko šolo⁶ v Škalah nadomestila leta 1820 ustanovljena šola, kjer je poučeval Škalčan Jožef Vegund. Omenjenega učitelja je leta 1825 nadomestil Ivan Jug, temu so po letu 1835 sledili Anton Teutsch, Ivan Koželj in Jurij Peljham.⁷

V Velenju je bila šola ustanovljena leta 1816, v njej je kot prvi učitelj službovanje nastopil Bartolomej Kreinig, sle-

⁵ Splošni šolski red/uredba je prvi splošni zakonodajni akt osnovnošolske organizacije avstrijskih dežel, ki jo je cesarica Marija Terezija potrdila dne 6. decembra 1774, in je delo saganskega opata Felbigerja, že priznanega reformatorja šolstva v Šleziji. Šolski red/uredbo je v slovenščino prevedel Janez Edling in njegov prevod iz leta 1777 predstavlja prvi uradni šolski zakon v slovenščini.

Ob 200-letnici Splošne šolske uredbe 1774–1805, Slovenski šolski muzej, Ljubljana, 1974, str. 10.

⁶ Oblasti so veliko pozornosti posvečale ponavljalnim ali nedeljskim šolam, kjer so učenci utrdili znanje iz osnovne šole, se izpopolnili v nemščini in se seznanili še s koristnimi kmetijskimi nauki.

Cimperle-Vovko, str. 54.

⁷ Tone Ravnikar, Oris zgodovine osnovnega šolstva v Šaleški dolini do prve svetovne vojne, v: 30 let, Center srednjih šol Velenje, Velenje, 1989.; Cimperle, Vovko, str. 18.; Vlado Schmidt, Pedagoško delo protestantov na Slovenskem v XVI. stoletju, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1952, str. 11.

dili so mu Josef Wegund, Franc Bauer in Benedik Messner. Tretja ustanovljena šola v naših krajih je bila v Šentilju, ki jo je leta 1819 ustanovil Sebastijan Križan, ded Mihaela in dr. Josipa Vošnjaka. Prvega učitelja M. Vončino je leta 1820 zamenjal M. Steničnik, nato je poučeval Hriberšek, njemu so sledili Ivan Kocelli, Johann Križan, Jožef Wegund, Karel Razenič, Franc Bauer, Anton Koprivšek, Franc Lesjak, Franc Hernaus, Martin Čokl, Jože Hanžekovič, spet Anton Koprivšek, Ignacij Cizelj in Tomaž Kunstič. Pred letom 1869 je bila zadnja ustanovljena šola v Šmartnem ob Paki, in sicer leta 1833. Kot prvi je tam učiteljeval Robert Kapun, nato Jurij Križan, Štefan Pečnik, Jože Friedrich in Luka Kranjc.⁸

Leta 1856 je v Zavodnje prišel gospod Miklavž, ki je mladino poučeval dvakrat na teden. Nadomestil ga je Franc Mak de Paula, ki je nadaljeval predhodnikovo delo do leta 1864 in poučeval računanje, pisanje in branje. Slednjega so nadomestili Božidar Pogelšek, Franc Kenn in Jožef Sever, dokler ni bila leta 1881 ustanovljena redna šola.⁹

Med vsemi šolami je največja ostala šoštanjska, na kateri so za Janezom Roserjem poučevali Luka Kaschpret, Felicijan Alojzij Engelberth, Jane Brolich in Peter Mussi, ki mu je v zadnjih letih pomagal sin Viljem. Zaradi številčnosti otrok je leta 1859 šola postala dvorazredna, na njej so poučevali Karel Kallinger, Jože Četina, Jakob Karel Budna, Pavel Maček in Anton Hren. Poleg redne je v Šoštanju delovala tudi nedeljska šola za učence, ki zaradi oddaljenosti niso mogli redno obiskovati pouka.¹⁰

Iz tega obdobja je za Šaleško dolino, in na Slovenskem nasploh, na področju učiteljstva najpomembnejši Peter Mussi (1799–1875). Bil je pravi ljudski učitelj, ki je poleg rednega pouka vzgajal otroke in odrasle z raznimi koristnimi dejavnostmi. Po številnih začasnih službovanjih je leta 1823 bil

⁸ Ravnikar, str. 23–26.

⁹ Ravnikar, str. 27.

¹⁰ Prav tam.

nameščen za rednega učitelja v Šoštanju, leta 1827 je z odlokom lavantinskega konzistorija bil imenovan za vzornega učitelja, šola pa za vzorno šolo. Leta 1870 je bil imenovan za nadučitelja, dve leti kasneje se je upokojil. Dobil je številna priznanja, med njimi zlati zaslužni križec s krono leta 1871. Že leta 1832 je napisal učbenik *Navod v branju za mladost nedelskih šol*. Napisal je abecednik, kjer so zajeta navodila za pisanje, branje, računanje in nekaj beril. Prispevke s področja pedagogike je objavljajl v *Novicah* in glasilu Šolski prijatelj. Med drugim je leta 1844 ustanovil prvo šolsko hranilnico. Z Antonom Martinom Slomškom je sodeloval pri sestavi *Malega berila za prvošolce*. Sestavil je tudi poglavje Vodbe modrega kmetovanja na Koroškem, Kranjskem in Štajerskem, ki je leta 1854 izšlo v Ponovilu potrebnih naukov za nedelske šole.¹¹

14. maja 1869 je bil sprejet še tretji avstrijski šolski zakon, s katerim je bila uvedena obvezna osemletna osnovna šola. "*Zakon je podrobno opredelil naloge in namen javnih ljudskih šol pri čemer je na prvem mestu zahteval, da mora šola otroke npravno-versko vzgajati, jim razvijati duševne moči, dajati potrebna znanja iz znanosti in jih usmerjati v nadaljnje izobraževanje za življenje ter jim tako dajati pravo osnovo, da bodo lahko enkrat postali pravi ljudje in državljani.*"¹² Šole so postale državne in deželne ustanove, učitelje so plačevale dežele in od takrat je število šol naraščalo. Poleg tega se je izboljšal tudi položaj učiteljstva. Učitelji niso smeli več opravljati cerkovniških služb in so postali formalno neodvisni od duhovščine. Dobili so boljšo izobrazbo

¹¹ Slavica Pavlič, Sto znamenitih osebosti v šolstvu na Slovenskem, Prešernova družba, Ljubljana, 2000, str. 74–75.; Prizadevni šolniki na Slovenskem v obdobju 1774–1914, Slovenski šolski muzej, Ljubljana, 1972, str. 16.

¹² Monika Govekar-Okoliš, Srednje šole na Slovenskem pri oblikovanju nacionalne identitete Slovencev v drugi polovici 19. stoletja, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 2010, str. 71.

na štiriletnih učiteljiščih.¹³ Do takrat maloštevilne in zapostavljene učiteljice so postale formalno enakopravne moškim kolegom. Poleg že obstoječih šol so v Šaleški dolini ustanovili še šolo v Zavodnjah (1881), Plešivcu (1878), Topolšici (1886), Ravnah (1899), na Paškem Kozjaku (1900), v Škalskih Cirkovcah (1911) in Belih Vodah (1905).¹⁴ Šolo v Belih Vodah je vodil župnik Anton Šorn. Prvi učitelj v Zavodnjah je bil Ivan Smolnikar,¹⁵ ki je poučeval kar 41 let. Prvi učitelj v Plešivcu je bil Anton Sket, šola pa je do druge svetovne vojne ostala enorazredna. Za prvega učitelja v Topolšici je bil nameščen Mihael Ratej.¹⁶

Vendar pa se je šoštanjska šola morala spopasti z nemškim Schulvereinom za ohranitev slovenščine. Uvedeni so bili tudi novi predmeti: risanje, petje, športna vzgoja, ženska ročna dela in realije – zemljepis, zgodovina, prirodopis in prirodoslovje.¹⁷ Prva učiteljica za ženska ročna dela je bila Roza Valentinič (1873–1878), nato Matilda Pušnik (1887–1899), Klarinda di Conta (1889–1890), Marija Verbič

¹³ Na Slovenskem so učiteljišča delovala v Ljubljani, Mariboru, Celovcu, Gorici, Trstu in Kopru. Ženska učiteljišča so po letu 1869 delovala v Celovcu, Ljubljani, Trstu, Gorici in v Gradcu. Kasneje so delovala še zasebna učiteljišča uršulink v Ljubljani in v Škofji Loki ter šolskih sester v Mariboru. Predmetnik učiteljišč je obsegal: verouk, vzgojo in ukoslovje, njihovo zgodovino, jezik in slovstveno zgodovino, matematiko, zoologijo, botaniko, mineralogijo, fiziko s kemijo, zemljepis z zgodovino, domoznanstvo z državno ureditvijo, kmetijstvo, lepomis, risanje, glasbeni pouk in telovadbo. Na ženskih so bila gospodinjstvo, tuj jezik, ženska ročna dela namesto kmetijstva in ustavoznanstva. Učni jezik na učiteljiščih je določal minister.

France Ostanek, Pregled razvoja osnovne šole na slovenskem ozemlju 1869–1969, v: Ob stoletnici osemletne obvezne osnovne šole na Slovenskem, Šolski muzej, Ljubljana, 1969, str. 12–13.

¹⁴ Ravnika, str. 32.; Cimperle, Vovko, str. 61.

¹⁵ SMOLNIKAR, Ivan (1862–1936). V Mariboru je končal šolanje na učilišču. Najprej je delal v Sv. Janžu pri Vinski gori, nato v Razborju. Leta 1882 se je zaposlil v Zavodnjah pri Šoštanju. Ivan Smolnikar, *Jutro*, 14. februar 1936, št. 37, str. 3.

¹⁶ Ravnika, str. 34–36.

¹⁷ Ravnika, 35–37.

(1891–1897), Ema Kranjc (1897–1905), Gabrijela Gabrovec (1905–1912) in Marica Trobej (1912–1969).¹⁸ Na šoli so kot nasledniki Petra Mussija in Antona Hrena službovali Valentin Brence, Franc Hernaus, Milka Novak, Alojzij Trobej,¹⁹ Franc Belc, Ignacij Cizelj, Tomaž Kunstič, Gašper Horvat in Martin Vrečko. Zaradi povečanja šoloobveznih otrok so leta 1873 morali šolo razširiti v trirazrednico. Prvi učitelj tretjega razreda je bil Josip Mičelič, ki so mu sledili Franc Škoflek, Matilda Travniček, Frančiška Zakrajšek, Marija Schuller, Ivan Kramer, Ivan Brinšek, Ivan Šumljak in Ivan Koropec. V šolskem letu 1888/89 so pridobili učitelja za četrti razred, in sicer Franca Gostinčarja, ki ga je nasledila Terezija Lukman-Mihelič. Že naslednje leto so odprli še peti razred, zaradi širitve pa je prišel še učitelj Ivan Lukman. Zaradi vse večjih potreb so zaposlili Antona Narata v vzporednici k prvemu razredu, njega je zamenjal Miloš Tajnik. Leta 1905 je šola že dobila šesti razred, katerega prvi učitelj je bil Maks Hočevvar, sledili sta mu Frančiška Bizjak in Emilija Jurkovič. Leta 1899 so v Ravnah odprli še eksukrendno šolo, kjer je kot prvi poučeval Jakob Vrečko.²⁰

Medtem ko se je šola v Šoštanju širila, so v Velenju po novem zakonu ukinili trivialno šolo in ustanovili enorazrednico. Prvi učitelj nove šole je bil Tomaž Kunstič, njega je zamenjal Valentin Brence. Po širitvi šole je bilo 15. maja 1884 odločeno, da mora v prvem in drugem razredu osnovne šole biti učni jezik slovenski, v tretjem razredu pa slovenski in nemški. Leta 1874 je v Velenje prišla učiteljica Ange-

¹⁸ Šolska kronika Šoštanj.

¹⁹ TROBEJ, Alojzij – Rojen 20. junija 1861. Osem let je delal v Rečici ob Savinji, potem se je zaposlil kot upravitelj v Šentilju pri Velenju, kjer je živel 18 let. Leta 1906 je po upokojitvi šolnika Hernausa prevzel vodstvo narodne šole v Šoštanju, ki jo je vodil 19 let. Bil je dober sadjar in čebelar. Leta 1925 je bil odlikovan z redom sv. Save IV. stopnje. Bil je častni meščan Šentilja in Šoštanja. Njegovemu zgledu so sledili tudi njegovi otroci, hčerki Marica in Cilka sta postali učiteljici, sin Jože pa je bil strokovni učitelj na meščanski šoli.

Iz Šoštanja, *Jutro*, 20. avgust 1929, št. 193, str. 4.

²⁰ Ravnikar, 37–39.

la Fafsl, nato Bartolomej Troha. Poleg njiju so poučevali še Valentin Weber, Matilda Brglez, Franc Kranjc, Marija Arač, Adela Šel, Karl Urbančič, Franc Skaza, Ana Pfeifer in Berta Brence.²¹

Šola v Šentilju je ostala enorazrednica, katere vodja je bil Tomaž Kunstič, dokler ga ni zamenjal Alojzij Trobej. Ob otvoritvi drugega razreda leta 1902 je začela poučevati učiteljica Albina Legat. Škalskega učitelja Jožefa Vegunda je zamenjal Valentin Brence, njega pa leta 1873 Martin Matekovič. Njemu je sledila učiteljica Marija Delakorda, ki jo je leta 1897 zamenjal Franc Pristovšek. Leta 1899 se je šola razširila v trirazrednico, tretji razred je poučevala Angela Strnad, kaplanoval je tudi pesnik Anton Aškerc, leta 1905 pa je službo nastopil Martin Krajncič. Širila se je tudi šola v Šmartnem ob Paki, kjer je leta 1882 službo nastopila Marija Schuller. Vodja šole je bil Luka Kožuh, ki ga je leta 1904 zamenjal Valentin Weber. 1897 je bila v Skornem ustanovljena enorazredna ekskurendna šola, katere prvi učitelj je bil Jurij Pilih. Paka je svojo šolo dobila šele leta 1929, v Topolšici pa so leta 1922 na pobudo dr. Vase²² ustanovili gozdno šolo, ki so jo za bolne otroke vodile šolske sestre.

²¹ Ravnikar, 42–44.

²² SAVIČ, Vaso (1895–1939), beograjski fiziolog je študij medicine končal v Budimpešti, specializacijo iz fiziologije pa je opravil v Švici. V protituberkulozni bolnišnici v Topolšici je deloval od leta 1922 do smrti leta 1939. Dr. Savića je zanimala preventiva pred tuberkulozo. S tem se je seznanil preko dr. Andrije Štamparja, jugoslovanskega in mednarodnega začetnika javnega zdravstva, katerega soproga se je v Topolšici zdravila zaradi jetike. Dr. Savič je najbrž želel razvijati jugoslovansko protituberkulozno službo. Skrbno je namreč zbiral statistične podatke in objavljal epidemiološke študije. Najpomembnejši sta izšli v knjigah *Jugoslavija v borbi proti tuberkulozi* iz leta 1932 (9) in *Problem tuberkuloze in smernice njenega reševanja v Jugoslaviji* iz leta 1938.

Osnovno šolstvo po prvi svetovni vojni

Ob nastanku Kraljevine SHS je bilo šolstvo potrebno prenove. Napredno učiteljstvo si je tako že po letu 1919 želelo šolsko modernizacijo in poenotenje šolske zakonodaje, saj je na Slovenskem še vedno veljala avstrijska šolska zakonodaja. Namreč, do leta 1924 je na Slovenskem deloval Višji šolski svet, ki je odpravil nemščino kot obvezni učni predmet. V Šolski kroniki Šoštanja je bil ta odlok zapisan z naslednjimi besedami: *“Narodna vlada SHS v Ljubljani, poverjeništvu za uk in bogočastje je z odlokom z dne 20. 11. 1918 zboru odredila, da bodi učni jezik na vseh ljudskih in meščanskih šolah izključno slovenski. Drugorodnim narodnostim se zagotove ob zadostnem številu šoloobveznih otrok manjšinske šole z državnim/slovenskim jezikom kot obveznim predmetom.”* Ministrstvo prosvete v Beogradu je srbski šolski zakon na Slovenskem uvedlo le v tistih členih, ki so urejali materialno stanje učiteljstva. Učiteljstvo, ki je težilo k preureditvi ljudske šole, je pod vodstvom Engelberta Gangla²³ in Pavla Flereta²⁴ izdalo *Načrt preustrojitve šolstva in narodne vzgoje* 28. februarja 1919. Tekst je bil uporabljen kot anketa, ki je bila predložena ministrstvu. Toda nov enoten šolski zakon, imenovan Zakon o narodnih šolah, je izšel šele decembra 1929 in je uzakonil splošno in obvezno osemletno osnovno šolo ter uvedbo koedukacije, torej skupnega pouka za dečke in deklice. Z zakonom je bila prepovedana telesna kazen, uvedeni so bili razredi, oddelki in ocene. Za ustana-

²³ GANGL, Engelbert (1873–1950), učitelj, pesnik, dramatik, kritik, esejist, organizator slovenskega in jugoslovanskega učiteljstva, urednik *Učiteljskega tovariša*, politik, član Sokola, organizator slovenskega šolstva po prvi svetovni vojni. Pavlič. str. 150.

²⁴ FLERE, Pavle (1883–1963), učitelj, pedagoški pisec in organizator šolstva. V *Učiteljskem tovarišu* je objavljial poročila o učiteljskih konferencah, kot šolski nadzornik pa je imel tudi sam številne konference. Članke je objavljial tudi v *Popotniku*, *Domačem ognjišču*, *Vedi*, *Njivi*, *Demokraciji*, *Novih zapiskih*, *Ljubljanskem zvonu*. Po letu 1919 se je za nekaj let povsem posvetil reformi šolstva. Pavlič. str. 168–169.

vljanje narodnih šol ter nameščanje in plačevanje učiteljev je skrbela država. Leta 1931 je bil sprejet šolski zakon za meščanske šole, ki so bile najprej triletno, nato štiriletno. Delile so se na tri smeri, in sicer obrtno-industrijsko, trgovsko in kmetijsko. Absolventi meščanskih šol so šolanje lahko nadaljevali na srednjih strokovnih šolah in učiteljskih, ne pa tudi na višjih gimnazijah.²⁵

Pomembno je omeniti, da se je 4. in 5. julija 1925 v Šoštanju vršila pokrajinska skupščina UJU (Združenje jugoslovanskih učiteljev), katere se je udeležilo več kot 250 delegatov in zastopnikov 32 okrajnih učiteljskih društev. Zborovanje je potekalo na šoštanski osnovni šoli, organizacijo je prevzel učitelj Martin Vrečko. Omenjeni UJU je izdajal tri organizacijske liste: *Učiteljski tovariš*, *Popotnik* in *Zvonček*. V Šoštanju je obstajalo tudi društvo Šola in dom na meščanski šoli, ki je leta 1935 štelo 113 članov. V odboru društva so bili predsednik Martin Sovinek, podpredsednica Pepca Košan, tajnik učitelj Grubelnik, blagajnik učitelj Teuerschuch, odbornika ravnatelj Hribernik in Ivan Novak. V naslednjem letu so v vrste odbornikov bili izbrani predsednik Kosi, podpredsednik Kompan, tajnica Skorbecky, blagajničarka Štrausova ter odbornika Šmigovčeva in Hribernik.²⁶

Zvonka Zupanič Slavec, Ksenija Slavec, Protituberkulozno poslanstvo bolnišnice Topolšica – Ob 90-letnici ustanovitve (1919–2009), v: *Acta med-hist Adriat* 2009, št. 1, letnik 1, str. 273–274.

Zaradi pomanjkanja delovnih moči in obveznosti šolo-obveznih otrok za pašo naj bi se pouk v šolskem letu 1918/19 v Šoštanju pričel šele 1. novembra in ne 16. oktobra 1918, kot je bilo predvideno. A ker je razhajala španska gripa, je šola z

²⁵ Cimperle, Vovko, str. 71–73.; Ostanek, str. 18–19.; Šolska kronika Šoštanj.

²⁶ Gačič, Aleksandra, Knjižnice v kulturnem življenju Šaleške doline med vojnama, v: *Knjižnice na Šaleškem*, Zbornik ob 75-letnici Knjižnice Velenje, Knjižnica Velenje, Velenje, 2009, str. 87–89.; Šolska kronika Šoštanj.

odlokom morala ostati zaprta vse do polovice novembra, kar se je na koncu podaljšalo do 3. januarja 1919, ko so končno pričeli s poukom. V pričujočem šolskem letu je v šolo bilo vpisanih 306 dečkov in 302 deklice. Zaradi številčnosti otrok sta bili dovoljeni paralelki k drugemu in tretjemu razredu, tretja paralelka pa zaradi pomanjkanja učnih moči ni bila dovoljena. Drugo ljudsko šolo je obiskovalo še 18 dečkov in 14 deklic, meščansko šolo en deček in ena deklica, srednjo šolo pa pet dečkov in dve deklici. V tem šolskem letu je v Ravnah na ekskurendni šoli bilo vpisanih 27 dečkov in 23 deklic. V omenjenem šolskem letu je odšel učitelj Ivan Koropec, ki ga je nadomestila učiteljica Marija Piano, a je bila kmalu premeščena v šolo v Šmartnem ob Paki. Njo je nato začasno nadomestil učitelj Lucijan Orel. Na ekskurendni šoli v Ravnah je učitelja Ivana Lukmana začasno nadomestil Jože Kotnik.²⁷

Šolsko leto na velenjski osnovni šoli se je zaradi spreminjenih političnih razmer, torej nastanka nove države, pričelo šele 3. decembra 1918. V šolskem letu 1918/19 so na tej šoli poučevali Vinko Stopar, kot začasni vodja in razrednik 2. razreda; Franc Skaza, kot razrednik 4. razreda; Josip Armič,²⁸

²⁷ Šolska kronika Šoštanj.

²⁸ ARMIČ, Josip. (22. febr. 1870, Sv. Helena (Dol pri Ljubljani)– 17. jul. 1937, Celje), šolnik in učitelj. Absolviral je tri realne razr., učiteljske v Ljubljani, enoletni tečaj za pouk gluhonemih na Dunaju, šestmesečni risarski tečaj na obrtno-nadaljevalni šoli v Gradcu in dvomesečni tečaj za zdravljenje jecljajočih na Dunaju. Po dovršenem strokovnem izpitu je hospitaliral na raznih gluhonemnicah (Praga, Dresden, Plauen na Saks., Berlin itd.) ter nato poučeval na ljubljanski gluhonemnici. Kot osnovnošolski učitelj je služboval v Ljubljani, Mozirju in Velenju, od 1921 je šol. voditelj v Radečah. Napisal je več informativnih člankov o pouku gluhonemih, o razvoju tega pouka na bivšem Kranjskem in Primorskem (n. pr. v LZ 1901 in v Blätter f. Taubstummenbildung 1901), sodeloval v Taubstummen-Kurier (1900 do 1908), objavil strokovno razpravo o H. Kellerjevi v UT 1900, št. 17, pod psevd. I. A., izdal 1912 referat o ustanovitvi gluhonemnice za štaj. Slovence. Sodeloval je tudi pri Paulinovem herbariju za Kranjsko (prim. Paulin, Beiträge z. Kenntnis der Vegetationsverhältnisse Krains, I, 1901). Kot risar načrtov je poleg drugega izdelal načrt za opravo v ljubljanski gluhonemnici, kot slikar pa naslikal več akvarelov in oljnatih slik, oz. portretov, ki so v privatni lasti.

kot razrednik 5. razreda; Helena Dolenc, kot razredničarka 3. razreda; Slavka Gobal, kot razredničarka 1. razreda; Marija Skaza, kot začasna učiteljica in razredničarka 1. b razreda in Jakob Čebašek kot kaplan in pomožni učitelj. V vmesnem času je bil Valentin Brence imenovan za začasnega vodjo. Šoštanjski učitelj Ivan Koropec je bil imenovan za nadučitelja v Velenju. Začasna učiteljica Berta Brence²⁹ je bila premeščena na žensko učiteljsko šolo v Mariboru. 2. junija 1919 je deželna vlada za Slovenijo ukinila nemški Schulverein in Südmark in zasedla njuni poslopji. Velenjski šoli je vlada dovolila odprtje vzporednice k 1. razredu. V tem šolskem letu je bilo v velenjsko šolo vpisanih 176 dečkov in 172 deklic.³⁰

Šolsko leto 1919/20 se je v Šoštanju pričelo 4. novembra 1919 z običajno božjo službo. Šolo je obiskovalo 295 dečkov in 309 deklic. Drugo narodno šolo je obiskovalo 17 dečkov in 13 deklic, meščansko šolo en deček in ena deklica, višjo šolo pa šest dečkov in dve deklici. Nova učiteljska pridobitev je bil Franc Satler. Premeščen je bil tudi katehet Ivan Vedečnik, ki ga je zamenjal Franc Lužar, Marica Trobej pa je bila za stalno nameščena na meščanski šoli kot učiteljica ženskih ročnih del. Zaradi pomanjkanja učnih moči so namestili učitelja Martina Vrečka in Julijo Fister. Ker je v Ravnah minila nevarnost gripe, se je pouk pričel tudi tam, kjer je učiteljeval Jože Kotnik. Učiteljica Milica Jurkovič je bila premeščena v Prekmurje, nadomestil jo je Alfonz Mazlu, za začasna učitelja sta bila imenovana Franc Kurnik in Drago Simončič. Prejšnjega kateheta je nadomestil Vencelj Jastrobnik.³¹

Slovenski biografski leksikon.

²⁹ BRENCE, Berta, učiteljica. Rodila se je v Velenju kot hčerka šolskega upravitelja Valentina Brenceta. Bila je najmlajša izmed šestih otrok. Študirala je v Celovcu in Mariboru – po maturi je službovala v Velenju. Ob prevratu je prišla v Maribor, kjer je službovala na III. in IV. dekliški šoli. Vodila je pevski zbor in bila članica učiteljskega društva. Zaradi bolezni se je leta 1931 upokojila.

Učiteljski tovariš, št. 18, str. 3. (letnik neznan)

³⁰ Šolska kronika Velenje.

³¹ Šolska kronika Šoštanj.

Redni pouk na velenjski šoli se je pričel 5. novembra 1919. 21. marca 1920 je deželna vlada za Slovenijo odpoklicala začasnega šolskega vodjo Vinka Stoparja kot komisarja za tujski promet na Koroško, kjer je sodeloval pri organizaciji plebiscita, zato je začasno vodenje šole prevzel učitelj Josip Armič, v 2. in 3. razredu pa se je moral vpeljati izmenski pouk. Kot nadomestno učiteljico so imenovali Angelo Kristl in prav tako učitelja Stanka Gradišnika. V tem šolskem letu je občina odkupila "šulferajnsko" šolsko poslopje in ga v celoti prepustila okrajnemu šolskemu svetu v uporabo. V tem šolskem letu je šolo obiskovalo 167 dečkov in 190 deklic.³²

Šolsko leto 1920/21 se je v Šoštanju pričelo 3. novembra 1920, na ekskurendni šoli v Ravanah pa šele 1. februarja 1921 zaradi pomanjkanja učnih moči. Namreč, zaradi bolezni je bila odsotna učiteljica Justa Janežič, učitelj Franc Kurnik pa je moral poučevati v Šoštanju. Šolo je obiskovalo 291 dečkov in 287 deklic. Drugo osnovno šolo je obiskovalo 12 dečkov in 11 deklic, višjo šolo štirje dečki, doma pa se je poučeval en deček. V tem šolskem letu je bil sprejet odlok, da se v Šoštanju obnovi meščanska šola, na kateri se je pouk pričel 1. novembra 1920. Za prvi razred te šole so predelali učiteljsko stanovanje nekdanje nemške šole. V šolo se je vpisalo sedem dečkov in deset deklic. Za stalno je bila nameščena učiteljica Avgusta Janežič, zaradi bolezni pa je kateheta Franca Lužarja nadomestil Anton Ččko. Učitelj Lucijan Orel je bil premeščen v drug kraj v Sloveniji.³³

Pouk na velenjski osnovni šoli se je pričel tako kot poprejšnje leto, 5. novembra 1920. Vinko Stopar je vnovič prevzel šolsko vodstvo, zaradi česar je bila Angela Krist razrešena službe, Stanko Gradišnik pa je bil imenovan za začasnega učitelja. Razredniki v šestih oddelkih so bili Alojzija Cink-Čobal, Helena Dolenc, Franc Skaza, Josip Armič, Stanko Gradišnik in Vinko Stopar. V tem šolskem letu je višji šolski svet sprejel odlok, da se mora v vseh osnovnih šolah

³² Šolska kronika Velenje.

³³ Šolska kronika Šoštanj.

vpeljati cirilica, kar je velenjska šola storila že v pričujočem šolskem letu. Prav tako so v tem letu uvedli matični list in Izkaz o šolskem napredku. Prav tako sta se kot nova predmeta uvedla srbohrvaščina in deška ročna dela. V višjih razredih osnovne šole so uvedli kmetijski prirodoznanstveni pouk. V tem šolskem letu je bilo vpisanih 179 dečkov in 198 deklic.³⁴

Šolsko leto 1921/22 se je v Šoštanju pričelo 3. oktobra 1921. Zaradi prostorske stiske je mestna občina za VI. razred oddala v občinski hiši sobo, ki pa je bila zelo temna, zato so ob slabem vremenu morali koristiti elektriko, kar jim je brezplačno dovolilo ravnateljstvo kemične tovarne Agraria. V tem šolskem letu je pouk obiskovalo 305 dečkov in 294 deklic. Drugo osnovno šolo je obiskovalo 12 dečkov in 13 deklic, meščansko šolo 14 dečkov in 9 deklic, srednjo šolo štirje dečki in ena deklica, doma pa so se poučevale tri deklice. Šolo v Ravnah je obiskovalo 33 dečkov in 26 deklic. V pričujočem šolskem letu je umrl katehet Anton Čečko (14. oktober 1921), zato ga je nadomestil Venčeslav Čeh. Za II. razred meščanske šole so podrli dve steni prostorov za šolsko služkinjo in sobe za učitelja, s čimer so dobili dovolj velik prostor za učilnico. Novo službo na meščanski šoli je nastopila učiteljica Zalija Okorn iz Sv. Lovrenca v Slovenskih Goricah. Franc Kurnik je začel poučevati tudi v Topolšici, kjer je služboval v ponedeljek, sredo in petek, v Ravnah v torek, četrtek in soboto, verouk ob ponedeljkih v Ravnah, v četrtek pa v Topolšici. 1. maja 1922 se je upokojila učiteljica Terezija Lukman, ki je v Šoštanju poučevala od leta 1894. Kateheta Venčeslava Čeha je nadomestil Pavel Gril. 4. avgusta 1922 je umrl dolgoletni upokojeni učitelj Gašper Hrovat.³⁵

Iz *Šolskega imenika za šolsko leto 1920/21* lahko za šoštanjski okraj preberemo, da je bil takratni okrajni šolski nadzornik Miloš Germovšek, ravnatelj šole pa je bil Alojzij Trobej. Na šoli so poučevali: Jakob Vrečko, starejši učitelj; Terezija Lukman-Mihelič, starejša učiteljica; Ivan Lukman,

³⁴ Šolska kronika Velenje.

³⁵ Šolska kronika Šoštanj.

starejši učitelj; Julija Fister, starejša učiteljica; Miloš Tajnik, starejši učitelj; Avgusta Janežič, starejša učiteljica; Cecilija Trobej, starejša učiteljica; Marija Trobej, učiteljica ženskega razreda; Terezija Veber, učiteljica v otroškem vrtcu; Alfonz Mazlu, začetni učitelj; Franc Kurnik, začetni učitelj. Ravnatelj meščanske šole je bil Franc Hribernik. V Topolšici, ki je imela en razred, je poučeval učitelj Anton Skala, starejši učitelj, v Zavodnjah pa so imeli osnovno šolo z enim razredom, kjer je poučeval starejši učitelj Ivan Smolnikar.³⁶

Velenjska osnovna šola je s poukom pričela 4. novembra 1921. V tem letu je bila šola iz petrazrednice z eno vzporednico razširjena v šestrazrednico z eno vzporednico. Učitelja Josip Armič in Stanko Gradišnik sta bila na lastno željo premeščena drugam, učiteljica Marija Skaza je bila upokojena, kot novi učni moči pa sta bila nameščena Mihael Plasch in Ernestina Vaupot. Na začetku šolskega leta je bilo v šolo vpisanih 209 dečkov in 220 deklic.³⁷

Iz poročila *Stalež šolstva in učiteljstva v Sloveniji* za leto 1923 lahko razberemo, da je okrajni šolski nadzornik še vedno bil Miloš Grmovšek. V Belih Vodah je delovala enorazredna osnovna šola, kjer je poučeval pomožni učitelj župnik Anton Essenko. Šoštanjaska osnovna šola je imela šest razredov, štiri vzporedne razrede in vrtec. Takratni učitelji so bili: Alojzij Trobej, šolski ravnatelj; Jakob Vrečko, starejši učitelj; Julija Fister, starejša učiteljica; Martin Vrečko; Miloš Tajnik, starejši učitelj; Avgusta Janežič, starejša učiteljica; Cecilija Trobej, starejša učiteljica; Vlado Porekar, starejši učitelj; Fran Kurnik, starejši učitelj; Bogomir Bačič, začetni učitelj; Marija Trobej, učiteljica ženskega razreda; Terezija Veber, učiteljica v vrtcu. Delovala je tudi meščanska šola, ki je imela tri razrede. Ravnatelj je bil Franc Hribernik, učile pa so Marija Lobe, starejša učiteljica, ki je bila imenovana za

³⁶ Imenik šolskih oblastev, osnovnih, meščanskih in srednjih šol ter učiteljstva v Sloveniji, Učiteljska tiskarna v Ljubljani-Ljubljana, 1921, str. 129.

³⁷ Šolska kronika Velenje.

učiteljico na dekliški meščanski šoli v Celju; Pavla Miklavec, starejša učiteljica; Pavla Potočnik, starejša učiteljica; Marija Trobej, učiteljica ženskega razreda. V Topolšici sta učili Zofija Okorn, starejša učiteljica, in Marija Simončič, učiteljica ženskega razreda. V Zavodnjah sta poučevala starejši učitelj Zmago Kristan in učiteljica ženskega razreda Marija Simončič.³⁸

Šolsko leto 1922/23 se je v Šoštanju pričelo 17. septembra 1922. Zaradi neprimernosti občinske sobe so za VI. razred predstavili leseno steno konferenčne sobe, s čemer pa se je zmanjšal obseg pisarne in shrambe za učila. Šolo je obiskovalo 292 dečkov in 275 deklic, drugo osnovno šolo osem dečkov in 18 deklic, meščansko šolo 19 dečkov in 15 deklic, srednjo šolo en deček in ena deklica, doma pa se je poučeval en deček. Šolo v Ravnah je obiskovalo 32 dečkov in 33 deklic. I. in II. razred meščanske šole se je namestil v nekdanji nemški šoli, III. razred z 12 učenci pa je bil nameščen v Čepelnikovi hiši. V nekdanji nemški šoli je osnovna šola imela nameščene štiri razrede. S 1. septembrom 1922 je bil katehet Vencelj Jastrobnik premeščen drugam. Na novo je kot učitelj na osnovni šoli bil nameščen Vlado Porekar, učitelj Alfonz Mazlu pa je bil premeščen drugam, prav tako Ivan Lukman. Pouk na ekskurendni šoli v Ravnah je prevzel Bogomir Bačič, Franc Kurnik pa je prevzel pouk v VI. razredu v Topolšici.

Za stalno je bil nameščen učitelj Martin Vrečko. Vmes je učitelj Bačič prevzel razred Zofije Okorn, tako da se je pouk v Ravnah ukinił.³⁹

3. oktobra 1922 se je redni pouk pričel tudi na velenjski osnovni šoli. Na lastno prošnjo je bil v tem šolskem letu upokojen učitelj Franc Skaza, prav tako učiteljica Slavka Cirk-Čobal. Zato pa je bil iz Topolšice na velenjsko šolo premeščen učitelj Leopold Furlan, iz Sv. Marka pri Ptujju pa Fran

³⁸ Stalež šolstva in učiteljstva v Sloveniji, Višji šolski svet v Ljubljani, Ljubljana, 1923, str. 102–103.

³⁹ Šolska kronika Šoštanj.

Gorup. Tako so razredniki v šolskem letu 1921/22 bili Helena Dolenc, Ernestina Vaupot, Fran Gorup, Leopold Furlan, Iva Rakovec, Mihael Plasch ter Vinko Stopar. V tem šolskem letu je bilo v šolo vpisanih 207 dečkov in 212 deklic.⁴⁰

Šolsko leto 1923/24 se je na šoštanjski šoli pričelo 3. septembra 1923. Šolo je obiskovalo 289 dečkov in 283 deklic, drugo osnovno šolo je obiskovalo sedem dečkov in 14 deklic, meščansko šolo 16 dečkov in 15 deklic, srednjo šolo pa en deček in ena deklica. Da bi meščanska šola imela vse tri razrede pod eno streho, so ji prepustili še eno učilnico v nekdanji nemški šoli, šesti razred osnovne šole pa se je preselil v nekdanjo Kolškovo hišo. Ker je učitelj Bačič odšel v vojsko, pouk v Ravnah ni potekal do 1. maja 1924, ko je službo nastopil učitelj Jože Verčkovnik.⁴¹

Osnovna šola v Velenju je s poukom pričela 4. septembra 1923. Stanje učiteljev je ostalo nespremenjeno. Tako so razredniki v šolskem letu 1922/23 bili Helena Dolenc, Ernestina Vaupot, Fran Gorup, Leopold Furlan, Iva Rakovec, Mihael Plasch ter Vinko Stopar, otroški vrtec pa je vodila vzgojiteljica Ivanka Šinkovec. V tem šolskem letu je Oddelek za prosveto v Ljubljani sprejel odlok o velikih počitnicah, ki naj bi trajale od 29. junija do 31. avgusta. V šolo je v tem letu bilo vpisanih 183 dečkov in 193 deklic.⁴²

Šolsko leto 1924/25 so v Šoštanju pričeli 9. septembra 1924. Šolo je obiskovalo 265 dečkov in 276 deklic, drugo osnovno šolo sedem dečkov in 17 deklic, meščansko šolo 16 dečkov in 14 deklic, srednjo šolo pa dva dečka. Šolo v Ravnah je obiskovalo 33 dečkov in 34 deklic. Učitelja Verčkovnika v Ravnah je nadomestil Jože Špenko. Učitelj Vlado Porekar je bil kot šolski upravitelj premeščen v Hum pri Ormožu, na šoštanjško šolo pa je bila nameščena učiteljica Erna

⁴⁰ Šolska kronika Velenje.

⁴¹ Šolska kronika Šoštanj.

⁴² Šolska kronika Velenje.

Peunik.⁴³

Pouk se je v osnovni šoli v Velenju pričel 10. septembra 1924. Učitelj Fran Gorup je bil premeščen v Zavodnje, kot stalne učitelje pa so namestili Ivo Rakovec, Ernestino Vaupot in Franceta Mlinška. Franc Grobler je bil premeščen v Braslovče, sem pa je kot kaplan prišel Jurij Guzej. V pričujočem šolskem letu je bilo vpisanih 155 dečkov in 185 deklic.⁴⁴

Pouk v šolskem letu 1925/26 se je v Šoštanju pričel 5. septembra 1925. Zaradi pomanjkanja učnih moči sta III. a in III. b razred imela menjalni pouk, ki ga je vodil Martin Vrečko, v I. b razredu pa je od 1. septembra do 9. novembra poučevala Julija Fister, do 13. aprila pa Mila Skala. Oba druga razreda sta bila združena pod razredništvom učiteljice Guste Janežič. Pouk v Ravnah je opravljal učitelj Rudolf Macarol. Strokovna osnovna šola je bila združena trirazredna obrtno-nadaljevalna in dvorazredna trgovsko-nadaljevalna šola. Vodja obeh šol je bil Martin Vrečko, poučevalo pa je učiteljstvo osnovne šole. Upravitelj ravnatelj Alojzij Trobej je bil 15. septembra 1925 upokojen po 45-letnem službovanju. Za začasnega upravitelja je zato bil imenovan Jakob Vrečko kot najstarejši učitelj, 18. marca 1926 pa je za stalnega upravitelja bil imenovan Martin Vrečko. V tem šolskem letu sta bili na novo nameščeni učiteljici Ljudmila Skala-Borštner in Amalija Rauter. Osnovna šola je v tem šolskem letu imela 11 rednih in dve izredni konferenci.⁴⁵

5. septembra 1925 se je pouk pričel tudi na osnovni šoli v Velenju. Razredniki šolskega leta 1925/26 so bili Helena Dolenc, Ernestina Vaupot, Franc Mlinšek, Leopold Furlan, Iva Rakovec, Mihael Plasch ter Vinko Stopar, otroški vrtec pa je vodila vzgojiteljica Ivanka Šinkovec. V tem šolskem letu je bilo v šolo vpisanih 326 otrok.⁴⁶

Pred šolskim letom 1926/27 je bilo šolsko poslopje šoštanjske šole popolnoma prenovljeno. Ker šolski upravitelj ni

⁴³ Šolska kronika Šoštanj.

⁴⁴ Šolska kronika Velenje.

⁴⁵ Šolska kronika Šoštanj.

⁴⁶ Šolska kronika Velenje.

potreboval stanovanja, se je ta prostor preuredil v konferenčno sobo, sobo za učila in stanovanje za šolsko slugo. Pouk se je zaradi obnovitvenih del pričel 9. septembra 1926. V pričujočem šolskem letu se je upokojil Jakob Vrečko, Zofija Okorn pa je dala odpoved. Za začasnega učitelja je bil nameščen Jurij Vreže, službo so nastopili tudi učiteljici Marija Selak-Močnik in Hedvika Fohn ter učitelj Franc Rejec, a sta zato službo izgubili začasni učiteljici Erna Peunik in Malči Rauter. V tem šolskem letu je bilo 12 rednih konferenc.⁴⁷

Šolsko leto 1926/27 se je za velenjsko osnovno šolo pričelo 3. septembra 1926. Razredniki tega šolskega leta so bili Helena Dolenc, Ernestina Vaupot, Franc Mlinšek, Leopold Furlan, Iva Rakovec, Mihael Plasch ter Vinko Stopar, otroški vrtec je vodila vzgojiteljica Ivanka Šinkovec, iz česar je razvidno, da ni bilo nikakršnih sprememb glede na predhodno šolsko leto. V šolo se je vpisalo 155 dečkov in 171 deklic.⁴⁸

V šolskem letu 1927/28 je šola dobila prizidek, a se je pouk začel že 6. septembra 1927. Zaradi vnovičnega pomanjkanja učne moči se je pouk v Ravnah pričel šele 3. novembra 1927, ko ga je prevzel učitelj Franjo Rejec. Osnovna šola se je razširila v sedemrazredno, k V. razredu pa je bila dovoljena vzporednica, a se je zaradi premajhnega števila učencev šola preoblikovala nazaj v šestrazredno. V tekočem šolskem letu je tako šola imela 13 razredov in dva oddelka otroškega vrtca. Namesto premeščene učiteljice Erne Peunik je prišla Franja Ložar. Ker je bil upravitelj Martin Vrečko oproščen razrednega pouka, je na njegovem mestu službo nastopila Marija Inglič. Namesto učitelja Jurija Vrežeta je prišel Srečko Robinščak. Za stalnega kateheta je bil imenovan Alojz Kasij. V tem letu je bilo v šolo vpisanih 270 dečkov in 266 deklic, meščansko šolo je obiskovalo 22 dečkov in 26 deklic, srednjo šolo štirje dečki in ena deklica, drugo osnovno šolo pa en

⁴⁷ Šolska kronika Šoštanj.

⁴⁸ Šolska kronika Velenje.

deček in devet deklic.⁴⁹

Pouk na velenjski osnovni šoli se je v šolskem letu 1927/28 pričel 5. septembra 1927. Med učiteljstvom je prišlo do sprememb, saj so zaposlili začasno učiteljico Marijo Jugovič in Mihaelo Vaupot. V šolo je bilo vpisanih 142 dečkov in 162 deklic.⁵⁰

Za leto 1928 lahko podatke o učiteljih najdemo v knjižici *Stalež šolstva in učiteljstva v Sloveniji (ljubljska in mariborska oblast)*. V knjižici je zapisano, da je šola v Šoštanju imela šest razredov in šest vzporednih razredov. Poučevali so naslednji učitelji: Martin Vrečko, Julijana Fister, Hedvika Fohn, Avgusta Janežič, Franc Kurnik, Rudolf Macarol, Amalija Ravter, Franc Rejec, Srečko Robinščak, Marija Selak-Močnik, Mila Skala-Borštner, Cecilija Trobej, Ivan Theuerschuh, Marica Trobej in Fran Burdian. V Topolšici so imeli šolo z dvema razredoma, kjer sta poučevala Alojz Menhart in Ivana Jesih, na državni gozdni šoli pa sta poučevali Lavrencija Pirnat in Evfrozija Jureš. V Zavodnjah so imeli samo en razred, v katerem sta poučevala Makso Twrdy in Marija Simončič.⁵¹

Šolsko leto 1928/29 se je v Šoštanju pričelo s poukom 1. septembra 1928. Pouk v Ravnah je vodil učitelj Franjo Rejec, pouk je potekal vsak dan razen ob četrtnih. Spomladi 1929 se je v Ravnah pričelo z zidavo novega šolskega poslopja. Učitelja Ivan Theurschuh in Franc Burdian sta dobila stalno mesto na šoli, zaradi tega sta službo zgubili učiteljici Franja Ložar in Marija Inglič. Franc Kurnik je bil razrešen službovanja na osnovni šoli in premeščen v meščansko šolo, njegovo mesto je zasedla Natalija Hauke. Kaplana Janka Breznika je zaradi bolezni zamenjal kaplan Franc Časl. V tem šolskem letu je bilo vpisanih 282 dečkov in 281 deklic, me-

⁴⁹ Šolska kronika Šoštanj.

⁵⁰ Šolska kronika Velenje.

⁵¹ Lužar Fortunat, Wagner Rudolf, Vrabl Anton, Stalež šolstva in učiteljstva v Sloveniji (ljubljska in mariborska oblast), Oblastna zalog šolskih knjig v Ljubljani, Ljubljana 1928, str. 139–140.

ščansko šolo je obiskovalo 23 dečkov in 23 deklic, srednjo šolo štirje dečki in ena deklica, drugo osnovno šolo pa trije dečki in devet deklic.⁵²

Novo šolo v Topolšici so odprli že leta 1912. 50 otrok je zadoščalo za novo ustanovo in Topolšica je dobila novega ravnatelja Mihaela Rateja, ki je na tem mestu ostal polnih 13 let. Kasneje ga je nadomestil Alojz Menhart, ki je predlagal prenovitev šolskega prostora, saj se v njem ni bilo mogoče učiti. To se je zgodilo leta 1928. Leta 1929 so zgradili novo šolo, ki je imela tri učilnice, administracijske in stranske prostore ter stanovanja za učitelje in ravnatelja.⁵³

Šolsko leto 1928/29 se je na velenjski osnovni šoli pričelo šele 1. oktobra 1928. Razredniki osmih oddelkov so bili sledeči: Marija Jugovič, Helena Dolenc, Vinko Stopar, Iva Rakovec, Mihael Plaš, Franc Mlinšek, Mihaela Vaupot in Leopold Furlan, otroški vrtec pa je še naprej vodila Ivanka Šinkovec. 22. maja 1929 je bil sprejet odlok o ustanovitvi ekskurendne šole v Paki. V šolo je v tem šolskem letu bilo vpisanih 168 dečkov in 204 deklice.⁵⁴

Pouk v šolskem letu 1929/30 se je na osnovni šoli v Šoštanju pričel 17. septembra 1929. Ekskurendna šola v Ravnah je postala samostojna dvorazredna osnovna šola, slovesno so jo odprli 1. decembra 1929. Iz Šoštanja je bila v Ljubljano premeščena učiteljica Natalija Hauke, na njeno mesto je prišla Poldka Kostanjec. V tem šolskem letu je bilo vpisanih 253 dečkov in 255 deklic, meščansko šolo je obiskovalo 25 dečkov in 17 deklic, srednjo šolo dva dečka in ena deklica, drugo osnovno šolo pa pet dečkov in šest deklic.⁵⁵

S poukom na osnovni šoli v Velenju so pričeli tako kot v Šoštanju 17. septembra 1929. Razredniki osmih oddelkov so bili sledeči: Marija Jugovič, Helena Dolenc, Vinko Stopar,

⁵² Šolska kronika Šoštanj.

⁵³ Nova šola v Topolšici, *Jutro*, 1. oktober 1936, št. 227, str. 3.

⁵⁴ Šolska kronika Velenje.

⁵⁵ Šolska kronika Šoštanj.

Iva Rakovec, Mihael Plaš, Franc Mlinšek, Mihaela Vaupot in Leopold Furlan, otroški vrtec pa je še naprej vodila Ivanka Šinkovec. V vmesnem času je bila učiteljica Mihaela Vaupot premeščena v Markovce, namesto nje je bila nastavljena učiteljica Irma Bernik. Šoli je bil dodeljen tudi učitelj Bogoljub Blagojevič, ki je poučeval samo srbohrvaščino, lepomis, risanje in deško socialno delo, saj se mu zaradi neznanja slovenskega jezika ni mogel dodeliti samostojen pouk. Zaradi odhoda učitelja Leopolda Furlana na strokovni risarski tečaj za obrtne nadaljevalne šole je pouk na ekskurendni šoli v Paki nadomeščala učiteljica iz Sv. Florijana pri Doliču Franja Stanovnik-Grum. V šolo je bilo vpisanih 159 dečkov in 198 deklic.⁵⁶

Šolsko leto 1930/31 se je v Šoštanju pričelo 1. septembra, pouk pa 4. septembra 1930. Kot vzgojiteljica v otroškem vrtcu je bila iz Šoštanja v Štore premeščena Terezija Rutar-Šašelj, na njeno mesto je bila postavljena Gabrijela Ločičnik. Ivan Theuerschuh je po dvoletnem študiju v Zagrebu zopet nastopil službo na osnovni šoli v Šoštanju, a je bil konec septembra premeščen na meščansko šolo. V šolo je bilo v tem šolskem letu vpisanih 249 dečkov in 259 deklic.⁵⁷

Šolsko leto 1930/31 se je v Velenju pričelo 3. septembra, pouk pa 4. septembra 1930. Na šoli so poučeval isti učitelji kot predhodno šolsko leto, šola pa je dobila pripravnico Gizelo Velikonja. Banska uprava je v tem šolskem letu sprejela odlok, da se morajo učenci vsako leto poučiti o prometu in prometnih predpisih. Šolska kronika je v pričujočem šolskem letu zabeležila, da se je v Velenju 21. aprila 1931 ustanovilo sokolsko društvo. Prav tako je iz kronike mogoče izvedeti, da je šola bila naročena na 98 izvodov *Našega roda* in *Mladinske matice*. V tem šolskem letu se je uvedla telovadba tudi za deklice. V šolo je bilo vpisanih 175 dečkov in 226 deklic.⁵⁸

⁵⁶ Šolska kronika Velenje.

⁵⁷ Šolska kronika Šoštanj.

⁵⁸ Šolska kronika Velenje.

S 3. septembrom 1931 se je pričelo šolsko leto 1931/32 v Šoštanju. 27. aprila 1932 so odprli nov razred, za katerega so morali poiskati prostor v otroškem vrtcu, zaradi česar so bili oškodovani predšolski otroci, ki so se morali seliti v manjši in manj svetel prostor. Učiteljica Marija Selak-Močnik je nastopila službo v Žireh, na njeno mesto je iz Zdol pri Brežicah prišla Frančiška Theuerschuh-Kuželj. Za novo vzporednico so nastavili Štefana Kaiserja. Službe je bil razrešen in premeščen v Stražeman pri Slavonski Požegi učitelj Franc Rejec. Julija 1931 je učitelj Srečko Robinščak zaključil strokovni merkantilni tečaj za trgovske in obrtno- nadaljevalne šole na srednji tehnični šoli v Ljubljani, avgusta pa še Franc Burdian. Tridnevnega tečaja sta se udeležili vzgojiteljici Gabrijela Ločičnik in Angela Ulaga. V tem šolskem letu so na šoli ustanovili šolsko kuhinjo za otroke osnovne in meščanske šole. Za prehrano se je prijavilo 203 otrok. Zaradi pomanjkanja prostora so sprejeli ponudbo župnika Grila, ki je šoli odstopil prostor pod gledališkim odrom v Slomškovem domu. V tem šolskem letu je bilo v šolo vpisanih 294 dečkov in 301 deklica. Razredniki 14 razredov so bili: Avgusta Janežič, Hedvika Fohn, Cilka Trobej, Amalija Ravter, Leopoldina Kostanjec, Srečko Robinščak, Julija Fister, Ljudmila Skala, Štefan Kaiser, Jurij Vreže, Franc Rejec, Frančiška Teuerschuh, Franc Burdian in Rudolf Macarol.⁵⁹

S 3. septembrom 1931 se je pričelo šolsko leto 1931/32 tudi v Velenju. V desetih oddelkih so poučevali naslednji učitelji: Iva Rakovec, Marija Jugovič, Bogoljub Blagojevič, Helena Dolenc, Vinko Stopar, Irma Bernik, Franc Mlinšek, Gizela Velikonja, Mihael Plaš in Leopold Furlan. V Paki je še naprej poučevala Franja Stanovnik, v vrtcu je bila vzgojiteljica Ivanka Šinkovec-Trojar, kot učitelj za verouk pa je poučeval Gregor Golokar. V Velenje je bila nameščena učiteljica Olga Čotar iz Sv. Barbare v Halozah. Ministrstvo za prosveto je v tem šolskem letu sprejelo odlok o uporabi enotnih zvezkov. Za šolsko leto 1931/32 v Velenju zasledimo zapis o

⁵⁹ Šolska kronika Šoštanj.

vpisu 197 dečkov in 225 deklic v osnovno šolo.⁶⁰

Leta 1932 so Ravne pri Šoštanju dobile novo šolsko zgradbo, za kar je največ zaslug potrebno pripisati šolskemu nadzorniku Milošu Grmovšku in družmirskemu županu Antonu Novaku.⁶¹ Nekaj časa je bil šolski upravitelj v Ravnah Avgust Schönwetter, ki pa je bil avgusta 1934 premeščen v Rače pri Mariboru.⁶² Leta 1936 je novo zgradbo dobila tudi šola v Topolšici.⁶³

V šolskem letu 1932/33 so s poukom na osnovni šoli v Šoštanju pričeli 5. septembra 1932. V tem letu je bila učiteljica Olga Skorbecki-Ille premeščena iz meščanske na osnovno šolo, prav tako se je z meščanske na osnovno šolo vrnil Franc Kurnik, a so ga kmalu premestili nazaj na meščansko, decembra pa spet na osnovno. Iz meščanske šole je prišla tudi Julijana Šusteršič, ki je bila odsotna zaradi šolanja na višji pedagoški šoli v Beogradu. Iz meščanske šole je kot katehet poučeval Alojzij Kosi. Tudi v tem šolskem letu je obratovala šolska kuhinja, kjer je topli obrok dobilo več kot 200 otrok, krajevni odbor Rdečega križa pa je obdaril 250 revnih otrok z oblekami in novimi čevlji. Šolo je obiskovalo 317 dečkov in 325 deklic, ki so bili razporejeni v 14 razredov, v katerih so poučevali Avgusta Janežič, Hedvika Fohn, Cilka Trobej, Franc Kurnik, Amalija Ravter, Leopoldina Kostanjec, Srečko Robinščak, Julija Fister, Ljudmila Skala, Štefan Kaiser, Jurij Vreže, Frančiška Teuerschuh, Franc Burdian in Rudolf Macarol.⁶⁴

V šolskem letu 1932/33 so s poukom na osnovni šoli v Velenju pričeli 3. septembra 1932. V desetih oddelkih so poučevali Iva Rakovec, Marija Jugovič, Bogoljub Blagojevič, Helena Dolenc, Vinko Stopar, Olga Čotar, Franc Mlinšek,

⁶⁰ Šolska kronika Velenje.

⁶¹ Gačič, str. 87.

⁶² Šoštanj, *Jutro*, 29. avgust 1934, št. 198, str. 5.

⁶³ Gačič, str. 87.

⁶⁴ Šolska kronika Šoštanj.

Gizela Velikonja, Mihael Plaš in Leopold Furlan. V Paki je pouk vodila Irma Bernik, vrtec učiteljica Šinkovec, verouk pa Jurij Guzej. Kraljevska banska uprava je s tem šolskim letom ukinila matične liste in postopno uvedla kataloge, tednice in razrednice. V šolo je bilo vpisanih 212 dečkov in 230 deklic.⁶⁵

Za šolsko leto 1933/34 lahko iz knjižice *Stalež šolstva in učiteljstva ter prosvetnih in kulturnih ustanov v Dravski banovini 1934* izvemo, da je državna deška meščanska šola imela štiri razrede, na šoli pa so delovali upravnik Franc Hribernik, ki je poučeval slovenščino, zemljepis in zgodovino; Karla Kirar-Pavel, ki je poučevala risanje, matematiko in opisno geometrijo; Jože Lekše, ki je poučeval slovenščino, narodopisje in zgodovino; Ivan Theuerschuh, ki je poučeval slovenščino, zemljepis in zgodovino; Olga Skorbecki-Ille, dodatna učiteljica iz narodne šole v Šoštanju in Alojzij Kosi, pripravnik iz narodne šole v Šoštanju. V Zavodnjah so imeli dva oddelka osnovne šole, kjer so poučevali Makso Twrdy, Marija Simončič, Marija Žerovec, verouk pa je poučeval Janez Rožman.⁶⁶

Redni pouk v šolskem letu 1933/34 se je v Šoštanju pričel 4. septembra 1933. Krajevni šolski odbor je za otroke južno od železniške postaje najel sobo za otroški vrtec v hiši gospe Marije Fras na Prešernovem trgu št. 10, za otroke severno od železniške proge pa je prostor ostal enak kot v predhodnih letih. Na osnovni šoli so dobili dodaten oddelek in še en oddelek za otroke s posebnimi potrebami, torej otroke s telesnimi in duševnimi hibami. Na novo je bil zaposlen učitelj Stanko Stanič, ki je prevzel razred učitelja Štefana Kaiserja, ki je bil začasno premeščen v Razborje pri Slovenj Gradcu. Kasneje je Staniča nadomestil Anton De Costa, ker je bil pre-

⁶⁵ Šolska kronika Velenje.

⁶⁶ *Stalež šolstva in učiteljstva ter prosvetnih in kulturnih ustanov v Dravski banovini 1934*, Banovinska zaloga šolskih knjig in učil v Ljubljani, Ljubljana 1934, str. 43, 198, 200.

meščen drugam. Šolske kuhinje v tem letu ni bilo, a je bilo dnevno 128 otrok obdarjenih s kruhom, kar je bilo plačano s preostankom iz prejšnjega leta. Krajevni odbor Rdečega križa je za božič obdaril približno 100 otrok z novimi čevlji. Šolo je obiskovalo 325 dečkov in 349 deklic. Razredniki so bili: Avgusta Janežič, Leopoldina Kostanjec, Hedvika Fohn, Franc Kurnik, Ljudmila Skala, Julija Fister, Štefan Kaiser, Cilka Trobej, Franc Burdian, Amalija Ravter, Srečko Robinščak, Frančiška Teuerschuh, Jurij Vreže in Rudolf Macarol.⁶⁷

Šolsko leto 1933/34 se je pričelo 1. septembra, s poukom pa so v Velenju pričeli 4. septembra 1933. Na šoli so poučevali isti učitelji kot predhodno leto, le da se je vmes upokojila učiteljica Helena Dolenc. V šolo je bilo vpisanih 241 dečkov in 267 deklic, kar je že kazalo na porast števila učencev.⁶⁸

Redni pouk v Šoštanju v šolskem letu 1934/35 se je pričel 4. septembra 1934. Pouk je kot vsa leta poprej bil dopoldanski s pričetkom ob 8. uri zjutraj, razen za dva razreda, ki sta zaradi prostorske stiske pouk pričela ob 13. uri. Z odlokom ministrstva za prosveto je bilo odločeno, da šolska ura traja 45 minut, kar so na šoli začeli izvajati 1. marca 1935. Za otroke s posebnimi potrebami je bil nameščen Martin Mencej, službo sta dobila tudi Srečko Majer in Anton Skrbini Ivanov. Anton De Costa je nadomestil Ljudmilo Skala, ki se je upokojila. Na meščanski šoli so zaposlili Franca Grubelnika iz Lenarta v Slovenskih Goricah in Marijo Štraus iz Rajhenburga (danes Brestanica). Šolska kuhinja je delovala od 1. decembra 1934 do Velike noči, v kateri je mleko in kos kruha dnevno dobivalo 140 otrok, prav tako je tudi v tem letu okrog 100 otrok dobilo nove čevlje. V tem letu je bilo v šolo vpisanih 332 dečkov in 370 deklic.⁶⁹

Šolsko leto 1934/35 se je pričelo 1. septembra, s pou-

⁶⁷ Šolska kronika Šoštanj.

⁶⁸ Šolska kronika Velenje.

⁶⁹ Šolska kronika Šoštanj.

kom pa so v Velenju pričeli tako kot predhodno leto, 4. septembra 1933. Razredniki so bili v desetih oddelkih isti kot predhodno leto, s to razliko, da je učiteljico Gizelo Velikonja, ki je odšla na dekliško vzgajališče v Slavonsko Požego, nadomestila Cecilija Müller. V šolo je bilo vpisanih 216 dečkov in 232 deklic.⁷⁰

Pouk v šolskem letu 1935/36 se je pričel 4. septembra 1935. Pouk je potekal dopoldne, le 1. c razred je imel popoldanski pouk. Učiteljica Ljudmila Skala se je v tem letu upokojila, katehet Martin Vranjek je bil premeščen in na njegovo mesto je prišel Ivan Žličar, umrl pa je učitelj Anton Skubin. V tem šolskem letu je 162 otrok dobilo skodelico toplega mleka za malico. Šolo je obiskovalo 353 dečkov in 340 deklic, ki so bili razporejeni v 16 oddelkov.⁷¹

Šolsko leto 1935/36 se je v Velenju pričelo 2. septembra, redni pouk pa 3. septembra 1935. V desetih oddelkih so poučevali Iva Rakovec, Vinko Stopar, Cecilija Müller, Olga Čotar, Fran Mlinšek, Marija Jugovič, Mihael Plaš, Leopold Furlan, Irma Bernik, Ivanka Trojar in Ludvik Prelog. Pouk v Velenju se je pričel ob 8. uri zjutraj in končal ob 13. uri, v Paki pa ob 9.30 in končal ob 17. uri z enourno prekinitvijo. Ob sredah je bil v Paki verouk ločen za nižjo in višjo skupino od 9.30 do 11.30. Učitelj Bogoljub Blagojevič je prenehal z delovnim razmerjem zaradi tuberkuloze. Šola je pridobila novo učno moč, in sicer učiteljico Danico Erhart. V šolo je v tem letu bilo vpisanih 198 dečkov in 207 deklic.⁷²

Redni pouk šolskega leta 1936/37 se je pričel 3. septembra 1936. Pouk je potekal dopoldne, le 1. c razred je zopet imel popoldanski pouk. Namesto kateheta Ivana Žličarja je službo nastopil Karol Ivanov Jeber. Martin Vrečko je bil razrešen službe v Šoštanju, saj je odšel v Maribor za upravitelja mladinskega doma. Razrešeni in premeščeni sta bili tudi

⁷⁰ Šolska kronika Velenje.

⁷¹ Šolska kronika Šoštanj.

⁷² Šolska kronika Velenje.

vzgojiteljica Angela Ulaga, ki jo je nadomestila Terezija Meglič, in učiteljica Frančiška Kuželj-Theuerschuh. Službo sta dobila zakonca Bogomil Rainer in Lucija Rainer-Menninger. Soprog je nadomestil umrlega Antona Skubina. Iz Šmarja pri Jelšah je bila v Šoštanj premeščena učiteljica Vanda Röthel-Brinar. Skodelico toplega mleka je od decembra 1936 do Velike noči dobivalo 222 otrok. Šolo je v pričajučem šolskem letu obiskovalo 360 dečkov in 351 deklic, ki so bili razporejeni v 16 oddelkov.⁷³

Šolsko leto 1937/38 se je pričelo 1. septembra, v Velenju pa so z rednim poukom pričeli 3. septembra 1937. V desetih razredih so poučevali naslednji učitelji: Iva Rakovec, Irma Prelovec, Vinko Stopar, Olga Čotar, Franc Mlinšek, Marija Jugovič, Mihael Plaš, Franc Kramar, v Paki Cecilija Müller, v vrtcu Ivanka Trojar in verouk Štefan Kušer. Na lastno željo je bil učitelj Leopold Furlan premeščen v Srednjo vas v Radovljici, kasneje je bil zopet premeščen v Velenje. Šola je imela vpisanih 226 dečkov in 241 deklico.⁷⁴

Šolsko leto 1938/39 se je pričelo 1. septembra, redni pouk pa se je pričel 3. septembra 1938. V osnovni šoli v Velenju so poučevali naslednji učitelji: Iva Rakovec, Vinko Stopar, Henrika Voršič, Mihael Plaš, Franc Kramar, Fran Mlinšek, Marija Jugovič, Mirko Sadar, Leopold Furlan, v Paki Cecilija Müller, v vrtcu Ivanka Trojar in verouk Leopold Orozel. Učiteljica Olga Čotar je bila na lastno prošnjo premeščena v Trbovlje. Kot pripravnico so namestili učiteljico Danico Ravnika. Ker po novem zakonu ekskurendne šole niso smele obstajati, je šola v Paki postala samostojna. V tem šolskem letu je v Velenju delovala šolska kuhinja, kjer so revnim otrokom nudili toplo mleko. Za pričajuče šolsko leto so v šolski kroniki zabeležili, da ima učiteljska knjižnica 270 knjig, šolska knjižnica 201 knjigo in javna knjižnica 370 knjig. V šolo je bilo vpisanih 210 dečkov in 227 deklic.⁷⁵

⁷³ Šolska kronika Šoštanj.

⁷⁴ Šolska kronika Velenje.

⁷⁵ Šolska kronika Velenje.

Šolsko leto 1939/40 se je pričelo 1. septembra, redni pouk pa se je v Velenju pričel 4. septembra 1938. Učitelj Leopold Furlan je bil premeščen za začasnega upravitelja v Slovenj Gradec, učiteljica Henrika Voršič pa je bila premeščena v ljudsko šolo na Ptuj. Drugam sta bili premeščeni tudi učiteljici Iva Rakovec in Marija Jugovič. Na novo so bili na šolo nastavljeni učiteljica pripravnica Daniela Šprager, učitelj Ignac Topolnik in učiteljica Josipina Luževič. Premeščen je bil tudi Leopold Orozel, nadomestil ga je katehet Jožef Luževič. V šolo je bilo vpisanih 196 dečkov in 222 deklíc.⁷⁶

Strokovno šolstvo

Razvilo se je tudi strokovno šolstvo, in sicer obrtno-nadaljevalna šola v Šmartnem ob Paki, v Velenju kmetsko-nadaljevalna in obrtno-vajeniška šola v Šoštanju.⁷⁷ V Šoštanju je bila leta 1920 ustanovljena meščanska šola, na kateri so med drugim poučevali Franc Hribnik,⁷⁸

Hedvika Smolnikar, Marija Lobe, Marija Schneider, Franc Kurnik, Zofija Debelak, Pavla Miklavec, Pavla Potočnik, Marija Škerjanc-Zurc, Stanko Kodrič, Julija Šušteršič, Olga Skorbeci-Ille, Jože Lekše, Karla Kirar-Pavel, Darinka Borković, Miloš Tajnik, Marica Trobej, Vlado Porekar,

⁷⁶ Šolska kronika Velenje.

⁷⁷ Ravnikar, str. 15–48.

⁷⁸ HRIBNIK, Franc se je rodil v Braslovčah. Osnovno šolo je obiskoval v Žalcu, nižjo gimnazijo v Celju in učiteljske v Mariboru. Kot učitelj je služboval v različnih krajih. Po končani prvi svetovni vojni je opravil izpit za učitelja na meščanski šoli in bil postavljen za ravnatelja meščanske šole v Šoštanju, kjer je služboval do leta 1941. Med okupacijo je ostal brez dela; leta 1945 je prevzel mesto ravnatelja na nižji gimnaziji v Mozirju. Zaradi bolehnosti je moral delo kmalu opustiti in že leta 1946 oditi v pokoj. Poleg učiteljevanja in ravnateljevanja se je ukvarjal tudi s krajevno zgodovino in narodopisjem. Umril je leta 1965 star 77 let.

Franc Hribnik, <http://www.siranet.si/detail.aspx?ID=45481>, 14. julij 2011, 15.45 h.

Venčeslav Jastrobnik, Martin Mencej,⁷⁹ Vaclav Česh, Pavel Gril in Janko Breznik.⁸⁰

Reformi osnovne šole je sledil tudi razmah ustanavljanja strokovnih šol. V slovenskih krajih so se ustanovljale nižje kmetijske šole, kmetijske nadaljevalne šole in organizirani so bili kmetijski tečaji. Prvi kmetijsko-nadaljevalni tečaj je izvajal nadučitelj Franc Hernaus že v letih 1877 in 1881. Leta 1926 je bila ustanovljena kmetijska nadaljevalna šola v Šoštanju, za katero je zaslužen njen ustanovitelj, ravnatelj meščanske šole, Franc Hribernik. Občasno kmetijsko nadaljevalno šolo v Velenju pa je vodil Vinko Stopar. Od leta 1929 so se v Šoštanju izvajali tudi gospodinjski tečaji, ki so jih vodile šolske sestre iz Maribora. Že leta 1902 je v Šoštanju učitelj Ivan Lukman⁸¹ ustanovil obrtno-nadaljevalno šolo, ki jo je tudi vodil do leta 1922, ko je njeno vodenje skupaj s trgovsko-nadaljevalno šolo prevzel upravitelj meščanske šole Martin Vrečko.

Po letu 1927 so vse strokovne šole prešle v pristojnost ministrstva za trgovino in industrijo. Z novim zakonom je bil obisk strokovno-nadaljevalnih šol obvezen za vse obrtni-

⁷⁹ MENCEJ, Martin, pedagog in publicist na šoli v Šoštanju, kjer je deloval štiri leta, nato pa leta 1939 bil premeščen v Kozje. V času svojega delovanja je bil predsednik Učiteljskega društva za šoštanjski okraj.

Iz Šoštanja, *Jutro*, 7. julij 1939, št. 155, str. 4.

⁸⁰ Gačić, str. 85.

⁸¹ LUKMAN, Ivan (25. 12. 1876, pri Sv. Juriju ob Taboru–15. 9. 1937, Maribor), učitelj. Obiskoval je gimnazijo v Celju, nato pa učiteljišče v Mariboru, kjer je leta 1899 maturiral. Učiteljsko službo je začel v Šoštanju, kjer je služboval do leta 1922. V Šoštanju je ustanovil Sadjarsko, vrtnarsko šolo ter čebelarsko podružnico. Bil je soustanovitelj šoštanjkega Sokola. Aktivno je sodeloval pri Olepševalnem društvu in pri Slovenskem planinskem društvu. Aktiven je bil tudi pri učiteljskem društvu. V okviru čitalnic je večkrat nastopal kot igralec in režiser. Po prihodu v Maribor je bil imenovan za upravitelja III. deške šole, kjer je deloval do upokojitve. Bil je predsednik mariborskega učiteljskega društva. Svoje moči je posvetil Društvu za zaščito mladine. Bil je tudi odbornik Učiteljskega doma in njegov podpornik.

Ivan Lukman, *Učiteljski tovariš*, 16. september 1937, let. 77, št. 28, str. 3.; Dva jubileja, *Učiteljski tovariš*, 21. januar 1937, let. 77, št. 2, str. 2.

ške vajence in pomočnike, mlajše od 18 let. Učitelj Lukman je leta 1919 v Šoštanju ustanovil tudi enorazredno trgovsko nadaljevalno šolo. Od leta 1924 je potekal potovalni pouk za mizarsko obrt, kasneje tudi tečaji za lesno obrt.⁸² V šolskem letu 1934/35 je imela obrtno-nadaljevalna šola v Šoštanju dva razreda ter poseben oddelek za trgovske vajence. Zaradi pomanjkanja kreditov je bila ukinjena pripravnica. Vodja šole je bil Martin Vrečko, poučevali so Jurij Vreže, Franc Kurnik, Franc Burdian, Srečko Robinščak in Srečko Majer. V šolskem letu 1935/36 je postala obrtno-nadaljevalna šola trirazredna, posebni oddelek za trgovske vajence pa je bil opuščen, a je bil v naslednjem šolskem letu zopet vzpostavljen. V tem šolskem letu je pouk obiskovalo 82 vajencev. Po odhodu Martina Vrečka je vodstvo prevzel Franc Burdian. Na novo sta na šoli začela poučevati Jože Lekše in Pavel Gril.⁸³

V Velenju je bila obrtno-nadaljevalna šola ustanovljena v šolskem letu 1925/26. Na šoli so poučevali naslednje predmete: slovenščino, pisanje, računstvo, risanje, obrtno spisje, državoznanstvo, higieno, obrtno računstvo, obrtno knjigovodstvo, strokovno risanje, strokoznanstvo in športno vzgojo. Za potrebe trgovskih vajencev so imeli tudi pouk zemljepisa, zgodovine in nemščine. Upravitelja strokovne šole sta bila upravitelja osnovne šole Vinko Stopar in Mirko Sadar. Zaradi rudarskega značaja kraja se je leta 1929 ustanovila strokovna šola za rudarje in profesionaliste, ki jo je vzdrževala direkcija državnega rudnika v Velenju. Ravnatelj te šole so bili Vlado Uratarič, Franc Kenda, ing. Burnik, ing. Pirc in ing. Podkrajšek. V letih 1929–40 so na šoli poučevali: Lavoslav Bela, ing. Burnik, Stjepan Consolari, ing. Grigorijev, Baltazar Jelen, ing. Kajn Karaivan, Kavčič, ing. Franc Kenda, ing. Klemenc, Anton Kurnik, Eduard Merkač, Mikelj, ing. Pirc, Vinko Podpečan, Martin Savinek, Ljudevit Šinkovec, ing. Štrajhar, ing. Slavko Trobej, Miško Ulrih, ing. Vlado Uratarič, ing. Franc Uršič, Jože Vrabič. Na šoli so se

⁸² Gvido Stres, *Oris zgodovine strokovnega šolstva v Šaleški dolini*, v: 30 let, *Center srednjih šol Velenje*, Velenje, 1989, str. 51–60.

⁸³ Šolska kronika Šoštanj.

razvili zametki elektrotehniškega izobraževanja, in sicer v šolskem letu 1931/32. Leta 1931 pa je Anton Kurnik organiziral kurze za računske administratorje.⁸⁴

Sklepna misel

Pričujoči članek nam prikazuje samo splošni pregled stanja šolstva v Šaleški dolini, predvsem pa bogat seznam učiteljev, ki so poučevali v naših krajih. Pri učiteljih je zanimivo predvsem to, da izvemo, od kod so nekateri prišli, in v katere kraje so bili premeščeni drugi. Zajeti so tudi nekateri odloki ministrstev in same vlade. Žal v kronikah ni mogoče prebrati ničesar o učnih metodah in predmetih, tako da članek predstavlja predvsem izhodišče za nadaljnje raziskovanje.

⁸⁴ Stres, str. 51–60.

Jernej Hozjan

Po končani OŠ Karel Destovnik-Kajuh v Šoštanju na ŠCV Velenje - gimnazijska matura 2003, študij zgodovine (enopredmetni-nepedagoški študij) na Univerzi v Mariboru (Filozofska fakulteta), diploma v juniju 2011. Od 2012 zaposlen v enoti Muzeja Velenje - Muzej usnjarstva na Slovenskem v Šoštanju.

DEKOLONIZACIJA AFRIKE

1. UVOD

Dekolonizacijo lahko brez dvoma opredelimo kot eno izmed najpomembnejših sprememb, ki so vodile - in ki še vodijo - k velikim procesom v svetovni zgodovini. Bila je rezultat in posledica številnih dejavnikov, med katere je treba šteti vsekakor odpor kolonializiranih ljudstev, anticolonialno revolucijo z različnimi odtenki in različno intenzivnostjo v dokaj različnih okoliščinah. Razpadu svetovnega kolonialnega sistema pa so botrovali še drugi razlogi. Številne nove države pokolonialnega sistema so dobile neodvisnost, ne da bi se morale zanj kdove kako boriti in potegovati. To pomeni, da dekolonizacija ni bila vedno in nujno le rezultat aktivnega ali celo oboroženega odpora koloniziranih ljudstev. Šlo je tudi za objektivni proces razpadanja kolonialnih sistemov posameznih kolonialnih metropol, ki mu je treba iskati vzroke v metropolah samih, pa tudi

v širšem kompleksu mednarodnih odnosov. Ni pa bilo malo ljudstev, pravzaprav jih je bila kar velika večina, ki so se dokopala do neodvisnosti s skrajnimi napori in z velikimi težavami.

To pomeni, da je bilo razpadanje kolonialnih sistemov zelo zapleteno, neenakomerno in v posebnih okoliščinah izredno zavirano, medtem ko se v drugih kolonialne sile niso brezpogojno upirale vsaj relativni politični osvoboditvi kolonij. Dekolonizacija in antikolonialna revolucija sta vsekakor paralelna procesa, se časovno ujemata in sta vsestransko prepletena, vendar je ločitev na odkrit antikolonialni boj in na objektivne razloge ali celo na neizogibnost dekolonizacije nujen element analize. Brez tega bi nam ostale prikrite bistvene posebnosti sicer celovitega toka sodobne zgodovine, ki je imel dokaj različne pojavne oblike. Nikakor ne smemo pozabiti, da je bil proces dekolonizacije močno zapleten kljub mnogim okoliščinam, ki so ga pospeševale. Na eni strani ni bilo mogoče pretrgati kolonialnih vezi samo s spremembo političnega statusa nekdanjih kolonij, zgolj z deklarativno neodvisnostjo. Pogosto se je kolonializem nadaljeval v neokolonializmu, zlasti z novimi oblikami odvisnosti. Težave v vodstvu novih držav pokolonialnega tipa glede notranje homogenizacije in politične stabilnosti, posebno pa veliki gospodarski problemi so bili podlaga za neokolonializem.

2. Severna Afrika

S tem so mišljene predvsem države Magreba, se pravi Maroko, Alžirija, Tunizija, Libija, Egipt, tako da se bo v tem poglavju razvoj neodvisnosti nanašal predvsem nanje. Te države so bile v večini pod okriljem francoskega kolonialnega sistema razen Egipta, ki je spadal pod britanski imperij, in pa Libije, ki jo je priključila Italija. V tako imenovani francoski severni Afriki so se začela gibanja za narodno osvoboditev, ki je bilo najmočnejše v Alžiriji, kjer je zahtevalo tudi rešitev socialnega vprašanja. To bi lahko ogrozilo Francijo, saj je bila Alžirija sestavni del francoske države in je imela svoje

poslance v francoskem parlamentu. Tunizija in Maroko sta bila le koloniji in njuna neodvisnost za Francijo ne bi bila takšen hendikep. Tako je Tunizija dobila notranjo avtonomijo že leta 1954, Francija pa je ostala v njej navzoča in maršal Juin generalni rezident. Maroko je to dosegel po zadušeni vstaji leta 1956.¹

V Alžiriji so 1. novembra 1954 izbruhnile velike vstajniške manifestacije in dobro organizirane akcije po vsej državi, žarišč vstaje je bilo 30. Dogajale so se najrazličnejše stvari. Najpogostejši so bili požigi, atentati, vpadi terorističnih organizacij. Ubitih je bilo nekaj Evropejcev in francoska vlada je tja poslala več bataljonov padalcev, na jug pa, kjer je bilo središče vstaje, tujsko legijo. Za pomoč vstajnikom je obdolžila Egipt. Nemiri v Alžiriji naj bi ustrezali notranjim zadevam dežele, le te pa so vsilili francoski imperialisti.² Alžirsko osvobodilno gibanje je imelo široko podlago med množicami, tudi med delavci, ki so emigrirali v Francijo, v revolucionarnem gibanju pa je bil močno prisoten islamski element. Vendar so se revolucionarji sporazumeli, da se prvotno borijo za uničenje kolonializma in ne proti drugi religiji.³ Za Francijo je bila alžirska kolonialna vojna velika preizkušnja. Vojno so zapletali številni francoski kolonisti, ki so imeli v rokah gospodarsko, družbeno in politično vladajoče pozicije. Najbolj vneti zagovorniki francoske Alžirije so poskušali na vsak način, tudi z represivnimi metodami prekiniti osvobodilni boj Alžircev, vendar so pripeljali Francijo na rob državljanske vojne.⁴

Razrešitev mnogih problemov je prišla šele z avtoriteto generala Charlesa de Gaulla, ki je leta 1958 postal vnovič

¹ Metod Mikuž, *Svet po vojni 1945-57*, Cankarjeva založba Ljubljana 1983, str. 269.

² Prav tam.

³ Eric Hobsbawm, *Čas skrajnosti*, Znanstveno in publicistično središče Ljubljana 2000, str. 165.

⁴ Stane Južnič, *Kolonializem in dekolonizacija*, Založba Obzorja Maribor 1980, str. 180.

ministrski predsednik z vsemi pooblastili, v decembru istega leta pa predsednik francoske republike. Nova ustava, ki je dala predsedniku republike velika pooblastila, je razglasila tudi pravico kolonij, da o svoji neodvisnosti odločajo same, je pa Francija dala do znanja, da glasovanje za popolno in takojšnjo neodvisnost pomeni izločitev in osamitev iz francoske skupnosti, kar je bila nova oblika povezave Francije z njenimi kolonijami. Prekinitev je pomenila mnogo stvari: konec preferencialne tarife v trgovini s Francijo in po njej s celotno evropsko gospodarsko skupnostjo, konec gospodarske pomoči, tehnične pomoči itd.⁵

Alžirsko osvobodilno gibanje je moralo kljub vsemu bojevati dolgo in krvavo vojno za neodvisnost. Francija je v Alžiriji vodila protislovno politiko, pričakovala je, da bo Alžirija postala dejansko del Francije, vendar ji še na misel ni prišlo, da bi večinskemu arabskemu prebivalstvu podelila pravice, enakovredne tistim, ki so jih imeli Francozi. Vsa gibanja, ki so težila tako k neodvisnosti kot tudi k zagotovitvi državljanskih pravic, je Francija brezkompromisno zatirala.⁶ Sredi maja 1955 je morala Francija razširiti izredno stanje skoraj na vso Alžirijo. Žandarmerija se je povečala na 100000 mož, okrepili so vojsko in letalstvo, pomnožili pa so tudi enote domačinov. Upor je bil izjemno močan v revnih in zapuščenih predelih.⁷ V Alžiriji je bil 1. julij 1962 referendum, na katerem je 99,97% volilcev glasovalo za neodvisnost Alžirije. 3. julija je Charles de Gaulle razglasil neodvisnost Alžirije. Francoski narod je priznal pravico prebivalstva Alžirije, da odloča o svojem razmerju do francoske republike, zato je Francija slovesno priznala neodvisnost Alžirije. Začasna alžirska vlada se je preselila v Alžir. V samem vodstvu alžir-

⁵ Stane Južnič, *Kolonializem in dekolonizacija*, Založba Obzorja Maribor 1980, str. 180.

⁶ Prav tam, str. 229.

⁷ Metod Mikuž, *Svet po vojni 1945-57*, Cankarjeva založba Ljubljana 1983, str. 269-270.

skega osvobodilnega gibanja je prihajalo do sporov.⁸

Nepopustljivost Francije se je pred tem kazala na različne načine. Zaprli so celo močno kompromisnega politika Ferhata Abasa, ki je bil spravljiv in od obeh strani spoštovan intelektualec. Vendar je postalo Francozom sčasoma jasno, da s politiko represije ne bodo dosegli želene priljubljenosti med alžirskim narodom, postalo jim je jasno, da so njihova stališča prenapeta in so kasneje pristali na koncesije, zapornike pa so izpustili. Ferhat Abas je organiziral AML (Amis du Manifeste et de la Liberte, Prijatelje manifesta in svobode) in njegova organizacija je po načelih omenjenega manifesta hitro rasla. Francoska vlada pa je imela dokaj nedoločeno stališče, evropski naseljenci so stalno pripravljali provokacije, kar je privedlo do hudih izgrediv. Ti so sprožili splošno represijo: aretacije, številne smrtne obsodbe ter celo požige in bombardiranje naselij. V teh nemirih je bilo ubitih vsaj 400.000 Alžircev in to je bil začetek preobrata v celotni alžirski politiki. Zmerni alžirski politiki so bili potisnjeni v ozadje, situacija je bila zrela za vstajo.⁹

Pot k oboroženi vstaji pa ni bila tako enostavna, kot se zdi na prvi pogled. Med alžirskimi politiki ni bilo dovolj sloge. Oboroženi napadi na Francoze so se začeli že leta 1949, vendar je vstaja izbruhnila z vso močjo šele novembra 1954, ko je še deloval revolucionarni komite enotnosti in akcije, ki so ga vodili »zgodovinski šefi revolucije«, kot so imenovali devet revolucionarnih vodij. Trije so bili ubiti v bojih v času osvobodilne vojne, nekatere so Francozi ujeli, na primer Ahmeda Ben Belo, ki je bil v neodvisni Alžiriji na oblasti v letih 1962-1965, se pravi takoj po osamosvojitvi, pred vojaškim udarom polkovnika Huarija Bumediene. Po vstaji se je oblikovala Fronta nacionalne osvoboditve (FLN). Ta je potem postopoma organizirala narodnoosvobodilno arma-

⁸ Prav tam.

⁹ Stane Južnič, *Kolonializem in dekolonizacija*, Založba Obzorja Maribor 1980, str. 229-230.

do.¹⁰ Francosko-alžirska kriza sicer ni dobila mednarodnih razsežnosti. Vsa opozorila domače javnosti so veljala francoski vladi, vse bolj pa je bil za sklenitev miru zainteresiran tudi francoski veliki kapital, ki ga je spopad tako doma kot v Alžiriji močno oviral. Francoska vlada je 3. oktobra 1960 obnovila mirovno pogodbo z alžirskim osvobodilnim gibanjem. Močno je kritizirala 15. zasedanje OZN, ki je septembra 1960 obnovilo mirovno pogodbo z alžirskim osvobodilnim gibanjem. Francozi so poudarili, da samoodločba pomeni mir in da se bo svoboda alžirskih borcev, ko bodo odložili orožje, odločila častno. Nato pa naj bi potekala razprava o celotnem kompleksu samoodločbe. Francozi so prišli v oster spor z OZN, de Gaulle ji je zanikal pravico, da bi se vmešavala v alžirske probleme.¹¹

Francija je celo zadevo pred tem predala v roke evropskim naseljencem in vojaškim krogom. Tako je postala vojna skrajno brutalna in krvava. Uporabljena sta bila dva sistema represije: mučenje in koncentracijska taborišča. Mučeništvo alžirskega ljudstva je postalo tragično, o čemer nam pričajo številni dokumenti iz tistega časa. *Piedes noirs* (črne noge), kakor so se imenovali beli francoski priseljenci, so organizirali številne teroristične skupine, ki so pustošile med Alžirci. To je bilo jedro kasnejše zloglasne OAS, organizacije tajne armade. Že leta 1956 je imela Francija v Alžiriji pol milijona vojakov. Po nekaterih podatkih je ta vojna stala Francijo tudi do milijardo frankov na dan. Alžirska fronta nacionalne osvoboditve je leta 1958 vzpostavila začasno vlado Alžirske republike, ki ji je predsedoval Ferhat Abas. S tem ko so postavili na čelo vlade zmernege politika, so hoteli pokazati pripravljenost na pogajanja, vendar celo vlada generala de Gaulle ni pristala na kompromis.¹²

¹⁰ Prav tam, str. 230.

¹¹ Metod Mikuž, *Svet po vojni 1958-63*, Cankarjeva založba Ljubljana 1983, str. 162-163.

¹² Stane Južnič, *Kolonializem in dekolonizacija*, Založba Obzorja Maribor 1980, str. 230.

Šele sredi leta 1960 je postalo tej vladi jasno, da se alžirski problem ne bo dal rešiti z vojaškimi posegi. Tudi mednarodni pritisk se je povečal, zlasti visoka stopnja arabske solidarnosti. Vojaški krogi so na to popuščanje francoske vlade z de Gaulleom na čelu takoj reagirali, aprila 1961 so izvedli udar in OAS je uprizoril verigo ubojev in rušenj. Ta upor je zapečatil usodo francoske Alžirije, sami Franciji pa je grozil z odkritim fašizmom. Maja 1961 so se začela pogajanja v Evianu v Švici, nadaljevala pa so se skoraj leto kasneje. Evianski sporazumi so podpisani 1. julija 1962. Alžirija je s tem postala neodvisna in mednarodno priznana država, kar je plačala z osemletno vojno in velikimi človeškimi in materialnimi žrtvami, francoski naseljenci pa so izgubili vse.¹³ Francozi so že od začetka pokazali svoj pravi obraz in niso hlinili nekakšnega spoštovanja do koloniziranega naroda. Alžirijo so odkrito osvojili za Francijo, plodna območja so vključili v sklop Francoske Republike in val priseljencev se je iz Francije vsul brez kakršnegakoli ozira na alžirsko prebivalstvo. Francozi so občasno trdili, da delajo v dobro alžirskega naroda, vendar tega nikdar niso pokazali, prav tako ni navidezna zmernost niti delno vplivala na njihovo politiko, ki je želela vedno bolj okrepiti moč belih naseljenцев. Priseljenci – poslovneži, veleposestniki ... - so bili zainteresirani za karseda obsežno eksploatacijo Alžirije. Kljub temu, da je bil ta sistem prikrit s francosko kuliso, je popolnoma ustrezal južnoafriškemu in portugalskemu rasističnemu režimu.¹⁴

3. Podsaharska Afrika

Pot afriških dežel k neodvisnosti je bil največji politični dogodek druge polovice 20. stoletja. Gibanje se je začelo v angleški zahodni Afriki, se razširilo na francoski del, nato pa še na belgijske in portugalske posesti v vzhodni in osrednji Afriki. Valovi gibanja so trčili ob poslednje ostanke kolonia-

¹³ Prav tam, str. 230-231.

¹⁴ Basil Davidson, *Afrika u povijesti*, Globus Zagreb 1984, str 215.

lizma in rasizma na ozemlju portugalske južne Afrike. Zgodilo se je veliko pomembnih stvari.¹⁵ Iz dneva v dan je postajalo jasno, da tako, kot so potekale stvari v kolonialnih državah prej, naprej ne gre več. Dogajanje se je že zdavnaj razvijalo nekontrolirano in večini – vsaj tistim, ki so te razmere hoteli videti – je postalo jasno, da je velik del Afrike zdrsnil v globok in vse širši družbeni in gospodarski prepad ter da niti ena od starih kolonialnih metod ne funkcionira več. Torej je bil čas za velike spremembe, ki so zajele Afriko, seveda pa tudi ostali svet, ki je budno spremljal dogajanje na tej celini. Ljudje, ki so bili v kolonialnih upravah in ki so bili malo bolj odprti za aktualne razmere, so dobro vedeli, kaj se dogaja, vendar so na vsak način in brez uspeha poskušali te spremembe zavreti in izničiti. Eksplozija revolucij je bila torej v večini afriških držav samo še vprašanje časa in kolonialne oblasti so se tega dobro zavedale.¹⁶

V oboroženem antikolonialnem gibanju so se praviloma izoblikovala močne družbene in politične silnice, samostojne, v partizanskem načinu boja oblikovane sile ter politična struktura, ki je nadomestila kolonialno. V drugem primeru, ko je bila neodvisnost nekaterim državam skoraj podeljena, pa je vidna veliko večja kontinuiteta kolonialnih ustanov. Kolonialne metropole, ki so izvajale postopno dekolonizacijo, so vodile kolonije preko različnih stopenj samouprave in postopoma prenašale odgovornost na lokalne prebivalce v javni upravi ter na komandni kader v vojski; s tem so ves čas ohranjale visoko stopnjo svoje prisotnosti. Najučinkovitejše gibalno dekolonizacije so bila antikolonialna narodnoosvobodilna gibanja, ki so dala dekolonizaciji Afrike ne le močan zagon, temveč tudi izrazit pečat. To se kaže prek meja ozemelj, kjer so se taka gibanja uveljavila, še zlasti, ko so prešla v oboroženi boj. Spodbujala so upornost kolonialno obvladanih ljudstev ter izvajala odločilen pritisk na kolonial-

¹⁵ Joseph Ki-Zerbo, *Zgodovina Črne Afrike*, Založba Borec Ljubljana 1977, str. 478.

¹⁶ Basil Davidson, *Afrika u povijesti*, Globus Zagreb 1984, str. 211.

ne uprave, če so z dekolonizacijo odlašale.¹⁷

Različne države na afriškem kontinentu so bile pod različnimi kolonialnimi upravami različnih evropskih držav. Bivše italijanske kolonije so bile vključene v kategorijo mednarodno nadzorovane dekolonizacije. Neodvisnost sta dobili Libija in Somalija, ki je postala neodvisna država z združitvijo italijanskega in britanskega dela. Džibuti je ostal francoska kolonija do leta 1976. Etiopiji je vrnjena neodvisnost in dodeljena ji je bila Eritreja, ki naj bi imela avtonomijo. To pa je Etiopija hitro ukinila in s tem nepremišljenim dejanjem izzvala eritrejski separatizem. Tudi mandatna ozemlja, ki so bila pred 1. svetovno vojno nemške kolonije - Tanganjika, Togo, Kamerun-, so dobila neodvisnost ob ponovni združitvi delov, ki so jih upravljali Britanci in Francozi. Zataknilo pa se je pri Jugovzhodni Afriki, ki jo je Društvo narodov poverilo v upravljanje Južnoafriški uniji. Ta je skušala ozemlje obdržati na osnovi že preizkušenih modelov geografske kontinuitete.¹⁸

Dekolonizacija v Aziji je postala močna vzpodbuda za dekolonizacijo v Afriki. Prvi val dekolonizacije se je začel v britanskih kolonijah. Anglo-egiptovski kondominij Sudan je postal neodvisen 1. januarja 1956. Iz britanske Zlate obale v zahodni Afriki je 6. marca leta 1957 kot prva dekolonizirana republika podsaharske ali črne Afrike nastala neodvisna Gana. Že leta 1950 je dobila notranjo avtonomijo in - kot se je v procesu dekolonizacije pogosto dogajalo z antikolonialnimi borci in voditelji -, zaprti Kwame Nkrumah je stopil na čelo samoupravnne vlade skorajda direktno iz zapora.¹⁹ Julija leta 1956 je Nkrumah organiziral splošne volitve, ki so uzakonile položaj njegove stranke CPP. Nova skupščina se je zbrala, da bi uvedla reforme, primerne za neodvisnost, ki

¹⁷ Stane Južnič, *Kolonializem in dekolonizacija*, Založba Obzorja Maribor 1980, str. 226-227.

¹⁸ Stane Južnič, *Kolonializem in dekolonizacija*, Založba Obzorja Maribor 1980, str. 220.

¹⁹ Prav tam, str. 221-222.

jo je britansko kraljestvo uradno že priznalo. Na prošnjo voditeljev Nkrumaha in Dankaha so Zlato obalo preimenovali v Gano, ki naj bi pomenila prvotno ime plemen na tej obali. V letu 1960 postane Gana republika, vendar ostane v Commonwealthu.²⁰

Največja britanska kolonija v Afriki Nigerija je dobila neodvisnost 1. oktobra 1960, leto kasneje pa še Sierra Leone. V britanskih kolonijah vzhodne Afrike so bile možnosti za nezapleteno dekolonizacijo manjše. Kot povsod, kjer so evropski naseljenci odločili zadržati svoje izrazite prednosti in privilegije, je bila tudi tu dekolonizacija odložena. V Keniji je prišlo do upora zoper bele naseljence, ki so si prigrabili najboljše obdelovalne površine. Upor je nosil naziv Mau Mau po tajnem društvu v plemenu Kiku. Velika Britanija je skušala svoje vzhodnoafriške posesti skupaj s Tanganjiko združiti v federacijo. Ta rešitev se je zdela ugodna evropskim naseljencem in azijski manjšini, zaščitila pa bi tudi britanske interese. Federacija pa ni uspela, Tanganjika je postala neodvisna 1961, Uganda 1962 in Kenija, kjer je bilo nekaj zapletov z uporniškim gibanjem Mau Mau, leta 1963. Zanzibar je dobil neodvisnost prav tako leta 1963, kmalu potem je bil zrušen sultanat, nekdanji center arabskih trgovcev s sužnji, in mnogi Arabci pobiti. Tanganjika in Zanzibar sta se že naslednje leto združila v federacijo Združeno republiko Tanzanijo.²¹ Razpadla je tudi kratkotrajna zveza dveh Rodezij, Južne in Severne, ter Njase. Severna Rodezija je postala neodvisna pod novim imenom Zambija, Njasa pa kot republika Malavi. Južna Rodezija je enostransko razglasila neodvisnost 1965 in z vlado bele manjšine postala resen problem zaustavljene dekolonizacije.²²

V francoskem kolonialnem imperiju so stvari poteka-

²⁰ Joseph Ki-Zerbo, *Zgodovina Črne Afrike*, Založba Borec Ljubljana 1977, str. 481.

²¹ Stane Južnič, *Kolonializem in dekolonizacija*, Založba Obzorja Maribor 1980, str. 222.

²² Basil Davidson, *Afrika u povijesti*, Globus Zagreb 1984, str. 210.

le drugače, saj se je Francija nenehno zapletala v kolonialne vojne, ki so proces dekolonizacije upočasnile. Pomembno leto v katerem so francoske kolonije dobile neodvisnost, je bilo 1960: v tem letu so nastale države Kamerun in Togo, Senegal, Mali, Slonokoščena obala, Benin, Niger, Centralnoafriška republika, Kongo, Gabon, Madagaskar in Mavretanija. Belgija je imela v Afriki veliko kolonijo Kongo. Tudi Belgijci dolgo niso vedeli, kaj naj naredijo, hoteli so se zgledovati po francoskem modelu pridruženja.²³ Vendar je vse skupaj ostalo nedorečeno do leta 1971, ko se je država preimenovala v Zaire, pred tem pa je oblast prevzel general Mobutu. Portugalska je med vsemi najbolj oklevala s dekolonizacijo. Forsirala je idejo o nedeljivosti portugalskega ozemlja, v katerem naj bi bila čezmorska ozemlja integralni del. Mozambik je postal neodvisen leta 1970, Angola pa po dolgi in krvavi vojni leta 1975. Španija je imela probleme v španski Zahodni Sahari, ki je bila predvsem pomembna zaradi bogatih nahajališč fosforja. Na to ozemlje je pretendiral tudi Maroko, vendar pa sta državi na koncu le našli skupni jezik in se sporazumeli o delitvi.²⁴

4. Zaključek

Po vseh kolonialnih vojnah lahko pridemo do ugotovitve, da so si mnogi narodi v kolonializiranih predelih sveta težko izborili svojo neodvisnost in da je bilo zanje pobitih mnogo nedolžnih ljudi. Presenetljiva je surovost in brezbržnost kolonizatorjev, ki so neusmiljeno izkoriščali svoje kolonije in nekatere skoraj pripeljali do totalnega poloma in propada. Na to obdobje ne moremo gledati ravnodušno, zavedati se moramo, da bi tudi mi lahko kmalu postali kolonija neke velesile, zato je pomen dekolonizacije še vedno tako velik. Tudi danes nekatere države še vedno niso svobodne in so še dobesedno v lasti tujih kolonizatorjev, ki ne priznavajo svojih

²³ Prav tam, str. 213.

²⁴ Stane Južnič, Kolonializem in dekolonizacija, Založba Obzorja Maribor 1980, str. 224.

napak iz preteklosti in zagovarjajo stališče, da je bila kolonizacija upravičena. Seveda se te velike kolonialne sile zavedajo, da brez brezobzirnega izkoriščanja kolonij in uničenja mnogih ljudstev ne bi bilo njihovega bogastva in bi živele precej skromneje, kot živijo zdaj, ko so bolj razvite od ostalih, ki pač niso pokazale takšne agresivnosti in pohlepa po tujem.

5. Viri in literatura

- Metod Mikuž, Svet po vojni 1945-57, Cankarjeva založba Ljubljana 1983,
- Eric Hobsbawm, Čas skrajnosti, Znanstveno in publicistično središče Ljubljana 2000. - Stane Južnič, Kolonializem in dekolonizacija, Založba Obzorja Maribor 1980.
- Joseph Ki-Zerbo, Zgodovina Črne Afrike, Založba Borec Ljubljana 1977.
- Basil Davidson, Afrika u povijesti, Globus Zagreb 1984.
- Metod Mikuž, Svet po vojni 1958-63, Cankarjeva založba Ljubljana 1983.

Borut Korun

Rojen 1946 v Ljubljani, osnovna šola v Velenju, gimnazija v Celju, študij stomatologije v Ljubljani in prva stopnja etnologije na FF Ljubljana. Dela kot zobozdravnik v Šoštanju, živi v Lipju pri Velenju. Avtor več potopisno-esejističnih knjig.

NOMEN EST OMEN

ali

Po imenu spoznaš bistvo oseb in stvari

ali

Paberkovanje po imenih

Vsak človek ima svoje lastno ime. Spremlja nas od rojstva do smrti. Imena se ravna po modi, kažejo na izvor, rod, narodnost posameznika. Imajo ga institucije, organizacije, države. Imena označujejo pokrajine, s pomočjo imen spoznavamo in razkrivamo preteklost. Imena smo dali tudi stvarem, goram, rekam, otokom, rastlinam... Kako je z imeni v našem mestu in širši okolici? Kaj nam lahko povejo?

Krajevna imena

Začnimo kar z imenom našega mesta: Velenje. Odkod in zakaj to ime? Kaj pomeni? Slovenisti, ki se ukvarjajo z zgodovino imen naših krajev, razlagajo ime Velenje z nastankom iz osebnega imena Velen. Med Slovenci, ki so se naselili v našo dolino, naj bi bil vodja rodu ali plemena neki Velen. Ta je na mestu nekdanjega trga Velenje ustanovil naselbino, ki so jo poimenovali po njem. Naselbina je imela dvojno ime, Velenje je bil tudi v tem primeru samo pridevnik, ki je opisoval samostalnik srednjega spola. Glede na to, da je v okolici Velenja še sedaj zaselek, ki nosi ime Selo, bi se ta davna naselbina lahko imenovala recimo Velenje Selo. V današnji slovenščini bi rekli Velenovo selo. Če pa je starešina Velen iz varnostnih razlogov ustanovil naselbino tam, kjer je sedaj velenjski grad, bi se vas lahko imenovala tudi Velenje Brdo. Seveda bi bilo lahko tudi kar koli drugega, samo da je šlo za samostalnik srednjega spola. Sorodnih imen je v okolici še nekaj: recimo Velenja (ali Velinja) peč in rečica Velunja. Tudi v tem zadnjem primeru gre za pridevnik. Nekoč se je Velunja imenovala Velenja reka, ali Velenja voda.

Nazoren primer podobnega razvoja nam ponuja ime bližnjega Slovenj Gradca. Če bi v drugem delu imena namesto Gradca vstavili spet selo ali brdo, bi dobili Slovenje Selo. In če bi tudi v tem primeru pozneje beseda selo odpadla, bi se današnji Slovenj Gradec imenoval Slovenje.

Naj mi bo tu dovoljen kratek skok v zgodovinopisje. Zgodovinar dr. Peter Štih, ki se posveča zgodnji slovenski zgodovini, zanikuje slovenskost nekdanjih Karantancev, ampak Karantanijo z vsem, kar tja spada (ustoličevanje, Brižinski spomeniki itd.), prepušča Avstrijcem. Glede na to, da je Mislinjska dolina večji del zgodovine sodila pod Koroško (saj se Slovenjgradčani tudi imajo za Korošce), bi se moral Slovenj Gradec imenovati Koroški Gradec ali kar Korotanski ali Karantanski Gradec. Ravno pridevnik *slovenski* dokazuje, da so se Slovenci po vsem današnjem slovenskem ozemlju že od vsega začetka imeli za Slovence in da so imena kot Štajerci, Kranjci, Korošci poznejšega nastanka.

Velenjčani izgovarjamo ime našega mesta z dvema ozkima e, torej Vélênje, tako kot tudi Pesje. V radiu (tudi velenjskem) pa slišimo izgovor z dvema širokima e, torej Vêlênje in to kljub temu, da velja v slovenski slovnici pravilo, da se krajevna imena izgovarjajo tako, kot jih izgovarjajo domačini. Radijski novinarji se držijo včasih izgovorjav, ki so nam, Štajercem, milo rečeno nenavadne: na radiu slišimo npr. Crklje (zveni podobno kot glagol crkniti). Ljubljanskim novinarjem ne pride na misel, da ne bi spoštovali lokalne izgovorjave, pa če je še tako neprijetna za uho. Zakaj to ne velja za Velenje? Zakaj vsaj mi, Velenjčani, ne spoštujemo slovnicih pravil, ki so (izjemoma) na naši strani? Pred kratkim sem se pogovarjal s profesorjem Markom Snojem, predstojnikom Inštituta za slovenski jezik v Ljubljani in avtorjem etimološkega slovarja krajevnih imen. Opozoril sem ga na to problematiko in mu povedal, da je izgovorjava imena našega mesta v slovarju napačno označena z dvema širokima ê. Profesor mi je obljubil, da bodo napako v naslednji izdaji knjige popravili. Upam samo, da tega ne bodo pozabili!

Na podoben način lahko izvedemo mnogo krajevnih imen v okolici Velenja, recimo Pesje in Lipje. Ime Lipje bi lahko izhajalo iz dejstva, da je v tistih časih tam raslo veliko lip. *Historični zapisi za Lipje pri Velenju segajo v leto 1320 (Lint), nato 1329 (vnder der Linden), 1458 (zu Lind, vnder der Linden). Torej dobesedno: Pod lipami, na kratko Lipje.*

Pesje je bilo nekoč Pesje selo. V sodobnem knjižnem jeziku Pasje selo ali Pasja vas. (Še dobro, da nihče v Ljubljani ni pomislil, da bi Pesje morali popačiti in ga izgovarjati s polglasnikom tako kot pəs, torej Pəsje)

Našemu ušesu zveni nenavadno tudi ime hriba nad Vinsko Goro: Radojč. Če bi vprašali (starejše) prebivalce Lipja ali Vinske Gore, kako se imenuje hrib značilne oblike, na katerega pobočjih stojijo njihove hiše, bodo vsi rekli Radeč. (Poudarek je na e-ju) Tisti najstarejši bodo rekli verjetno Radejč. Imen, ki so podobna obliki Radeč, je veliko: Radeče, Rateče, Radež, Radenci, Radmirje. Vsa izvirajo verjetno iz osebnega slovanskega imena Rado oziroma iz daljših oblik Radoslav ali Radomir.

Ponuja pa se tudi razlaga, da so ta naš hrib markantne oblike poimenovali po jesenskih barvah, v katere se odenejo bukve in hrasti, ki ga v zgornjem delu prekrivajo, da so mu rekli Rdeč ali Rudeč, v lokalnem narečju torej Radejč oziroma Rudejč. V nobenem primeru pa ne Radojč.

Moj prijatelj dr. Silvo Torkar, slovenist, ki dela na Inštitutu za slovenski jezik in mi je posredoval tudi zgodovinske podatke za Lipje, meni o tem nekoliko drugače. Naj ga kar citiram:

Ime hriba Radojč je v jožefinskih opisih 1780 zapisano Radolitsch, medtem ko je Podradolich ime današnje vasi Lopatnik. Franciscejski kataster 1825 ima na zemljevidu zapis Radoitsch (k.o. Šentjanž na Vinski gori). Rekel bi, da sta obliki Radejč in Radeč rezultat narečnega izgovora (lj > j, enako kot nj > j). Ime se je torej glasilo Radolič, kar je patronimik od Radol, ta pa je hipokoristična oblika od imen Radigoj ali Radislav.

Zapisovanje krajevnih imen zahteva kot vsako drugo delo pazljivost, določeno znanje, ljubezen do jezika in verjetno kaj posluha. Zanimivo je, da ljudje lahko eno in isto besedo slišimo različno in jo različno izgovarjamo, vse v skladu z glasovnimi posebnostmi svojega jezika ali narečja. Tako izkušnjo imam tudi sam. Ko sem z nemškim prijateljem, zdravnikom Wernerjem potoval po južnoameriški Kolumbiji, sem jaz kraj San Jose (krajev s tem imenom je v špansko govorečem svetu na stotine) izgovarjal san hozé, kot se mi je zdelo, da je prav, mojega nemškega prijatelja pa sem ime istega kraja vedno slišal izgovoriti san šozé (domačinom pa sta se verjetno obe izgovorjavi zdeli napačni).

Zanimivo je, da v primeru slovenske prestolnice Ljubljane očitno ne obstaja nobena imenska kontinuiteta. Ljubljana ob prihodu naših prednikov ni bila več mesto, ampak kup ruševin. Antično Emono so razdejali Huni okroglih 200 let pred prihodom prvih Slovencev, že prej pa so jo uničevali spopadi med posameznimi rimskimi pretendenti za vrhovnega oblastnika. Zato se je za del tega porušenega mesta

pozneje uveljavilo ime Ajdovščina. Ko so bili Slovenci že kristjani, so stare, večinoma rimske ruševine pripisovali poganom, Ajdom; nemška beseda 'der Heide' pomeni pogana. Zato se tako imenuje tudi Ajdovščina v Vipavski dolini, kjer so se rimski zidovi ohranili do današnjega časa. Enako velja za Ajdno na Gorenjskem blizu Jesenic, Ajdovski Gradec pri Sevnici. Imena pa lahko še drugače pričajo o svetu, v katerega so prišli naši predniki. Tu in tam so ob prihodu Slovencev še živeli staroselci, ki so govorili ljudsko, popačeno latinščino, tako recimo v Laškem.

Ob tem si bom drznil postaviti hipotezo, da so se v Laško in hribe v njegovi okolici naselili staroselski ubežniki iz Celja. V tistih časih so se v hribovitem predelu med Savinjsko dolino in Posavjem lahko počutili kolikor toliko varne.

Ravno gostota staroselskega prebivalstva je bila tista značilnost, zaradi katere so slovenski prišleki kraju dali ime Laško, saj so tam prebivali staroselci, Lahi. Danes bi rekli „Kraj, kjer živijo Lahi“. Ime je bilo sprva sestavljeno iz samostalnika in pridevnika, recimo Laško selo, pozneje pa je samostalnik odpadel in je ostal samo pridevnik, ki je prej ta samostalnik označeval.

Podoben izvor in razvoj imena velja tudi za kraje z imeni Lahomno, Lahonci, Lahovče, Lahovna, Lašna, Lašče.

Taka je razlaga slovenskih zgodovinarjev preteklih obdobj. Zgodovina je seveda vedno stvar interpretacije, človekovega pogleda na preteklost, zato vedno subjektivno obarvana in pod vplivom mišljenja svojega časa. Zato ni čudno, če danes jezikoslovci in zgodovinarji kjer se le da zaničkajo etničnost in poudarjajo individualnost. To izpričuje tudi Silvo Torkar:

*Ime Lašče zanesljivo nima zveze z Lahi, pač pa z lazi: *lazišče. Tudi ime Laško ni nujno iz Lah v pomenu 'Vlahi, staroselci', pač pa enako kot Lašče iz laz.*

Imena Lahomno, Lahovče, Lahonci, Lahovna, Lašna, poleg njih pa tudi Lahinja so verjetno nastala iz osebnega imena Vlah in ne iz etnonima Vlah.

Ob Torkarjevi razlagi se mi nujno pojavi sledeče vprašanje: od kod pa naj pride osebno ime Vlah, če ni bilo Vlahov kot etnonima, torej kot imena za skupino, ki je bila drugačna od Slovencev, ki je govorila drugačen jezik, imela drugačne običaje in zagotovo drugačno verovanje, saj so Vlahi (Lahi) tudi po prihodu Slovencev po vsej verjetnosti ostali kristjani?

V časih jugoslovanskega socializma, ki je bil alergičen na vse, kar je bilo krščanskega, so na veliko spreminjali imena krajev, ki so jih v preteklih stoletjih poimenovali po kakem svetniku. Tako je iz Šentjanža na Peči nastala kar Vinska gora, iz Šent Andraža Andraž in iz Šentflorjana Florjan in tako naprej. Ker Šentilja ni bilo mogoče spremeniti v Ilj so Šentilj spremenili v Arnače. Pri spremembi Šentandraža v Andraž se je spremenil tudi naglas. Prej je bil na prvem a-ju, Šentándraž, sedaj pa so nam s spremembo vsilili nam tuji, kranjski naglas na drugem a, Andráž.

Torkar pravi k temu sledeče:

Spreminjanje osebnih in zemljepisnih imen je potekalo najprej v smeri: staroslovenska in slovenska občna imena > svetniška imena (bodisi kmalu po zidavi cerkve, bodisi šele več stoletij kasneje), s socialistično revolucijo pa so želeli ta proces v večji ali manjši meri obrniti. Navajanje »alergičnosti na vse, kar je bilo krščanskega« je enako, kot če Italijani s prstom kažejo na slovanske »infojbatorje«, pozabljajo pa, da je fašizem sprožil raznarodovanje in vojno.

Nekaj primerov:

Kozlov hrib (še 1873) > Sv. Lenart > Lenart nad Lušo (po vojni) > Sv. Lenart (po 1990).

Gosinja vas (še 1890) > Šentjanž v Rožu (na avstr. Koroškem) – danes nihče ne ve več za Gosinjo vas.

Torkarju je treba tu pritrditi. Vsak dan imamo pred očmi goro, ki so ji zaradi svoje oblike in poraščenosti rekli Plešivec, pozneje, verjetno v času protireformacije, ko so na vrhu Plešivca zgradili cerkev, pa so goro začeli imenovati Uršlja gora.

Imeni Šalek in Šoštanj sta staronemškega izvora. Najprej sta se tako imenovala samo šoštanjski in šaleški grad oz.

Grad Eckenstein. Beseda 'šalek' je sestavljena iz stare besede „skala“, schala, ki ni samo slovanska in ki v tem primeru pomeni skalno vzpetino, in iz besede 'ek'. Die Ecke pomeni v nemščini kot, vendar je nekoč pomenila tudi utrdbo, grad, prav tako tudi beseda 'der Stein', ki v sedanjosti rabi pomeni predvsem kamen. Šoštanj je torej Schoenstein ali Lepi grad, Šalek pa Schallecke ali Grad na skali. Če bi prevajali naravnost iz sedanjosti nemščine, bi lahko prišli do smešnih imen. Šoštanj bi tako pomenil „Lepi kamen“, Šalek pa recimo „Zvokovni kot“

Nastanek imena reke Pake je nenavaden in zanimiv. Sledeč razlagi profesorja Georga Holzerja z dunajske univerze, ki se nanaša na podobna, staroslovenska imena v Alpah, pomeni beseda 'paka' v tem primeru pravzaprav (na)pačna reka. Tudi v tem primeru se je ohranil samo prvi del sestavljenega imena. Ampak zakaj naj bi bila reka, ki teče skozi našo dolino, napačna? Sledeč

Holzerjevi razlagi so naši predniki Šaleško dolino naselili očitno s koroške strani. Ko so poseljevali Mislinjsko dolino so se pomikali od Dravograda proti jugu in jim je reka Mislinja tekla naproti. Tega so se navadili in to se jim je zdelo pravilno. Ko pa so nekoč preko hribov prišli v našo dolino, je tekla reka, ki so jo zagledali, v nasprotno smer, tekla je torej „napačno“.

Povsem popačeno je ime Trebuša (s poudarkom na u -ju), tam, kjer stoji še eno megalomansko nakupovalno središče. Tokrat pa ne zato, ker bi tekla „napačno“, ampak zaradi malomarnosti tistih, ki so si to ime umislili. Dolinica ob cesti za Celje, skozi katero teče potok Trebušnica, se namreč pravilno imenuje Trébuže (s poudarkom na prvem e). Tisti, ki smo tam živeli večino svojega življenja, to zanesljivo vemo. Neverjetno pa je, da pri izbiri imena niso vprašali nobenega domačina.

Torkar k temu:

Če se dolini reče Trébuže, potoku pa Trebušnica (naglas na u), je mogoče reči, da je u v tem imenu etimološki

(da ni nastal iz nekega drugega vokala, npr. e). Torej v imenu najbrž ni mogoče prepoznati občnega imena trebež (izkrčeno zemljišče), pač pa hipokoristično osebno ime Trebuh (iz zloženih imen Trebigoj, Trebigost), s svojilnim obrazilom j (Trebuh-je) preoblikovano v Trebuše. Zvenečnostna premena š > ž je v slovenskih narečjih znan pojav in se pojavlja tako v občnih kot v lastnih imenih (prim. Dobležiče < Doblešiče, Stanežiče < Stanešiče, en očenaš – pet očenažev (v tolminskem narečju). Ime Trébuže (z ž-jem) je verjetno nastalo iz Trébuše (s š-jem). Seveda pa je neupravičeno naglaševanje Trebúše oz. Trebúša.

Tudi pri Slovenj Gradcu je zaselek vasi Šmartno, ki se imenuje Trebuška vas, 1411 zapisan kot Trebegotschach (= Trebegošče < Trebigost), naselje Brezen pri Vitanju pa ima zaselek Trebuhinja. Oba toponima izhajata iz os. i. Trebuh, kar je le hipokoristik od zloženih imen Trebigost, Trebigoj itd.

Za primerjavo pogledjmo še krajevno ime Begunje na Gorenjskem, narečno Bégne. Toda tudi v narečju je pridevniška oblika begúnjski, prebivalci pa so Begúnjci. Iz teh oblik je bila upravičeno rekonstruirana krajevnoimenska oblika Bégunje, seveda z naglasom na e. Narobe pa je, če nedomačini izhajajo iz pridevniškega naglasa pri izgovoru krajevnega imena in izgovorijo Begúnje. To spravlja domačine v bes.

(Tudi mene prevzame bes, ko se vsakodnevno vozim iz Lipja v Šoštanj in vidim smerokaz z napisom Trebuša)

Osebna imena

poleg imen slovenskih knezov, kot so Borut, Gorazd, Hotimir, sodi med najstarejša slovenska imena tudi ime Radoslav. Vkllesano je bilo v kamen, ki so ga verjetno v 8. stoletju vgradili v cerkev v Št. Petru na avstrijskem Koroškem. Domnevajo, da gre za ime slovenskega pokristjanjenega velikaša, ki je dal zgraditi tisto cerkvico ali kapelo. Ruševine te cerkvice so pozneje uporabili pri gradnji nove cerkve, ki stoji še sedaj. Na zunanji strani zidu nove cerkve lahko vidimo kamen z vklesanim imeno.

Po pokristjanjevanju naših prednikov se je v 14. stoletju začela prisilna zamenjava imen. Slovenci smo morali dobiti krščanska imena, ki so židovska, rimska, grška ali nemška. Po stoletjih katolicizma smo tudi Slovenci postali Franci, Jožefi, Ivani, Janezi in Micke, Marice in Francke.

Krščanskih imen slovanskega izvora je zelo malo. Na misel mi pride ime Stanislav, ki ga je imel – če me spomin ne vara - poljski škof. Stanko je zato pri nas precej razširjeno ime. Je slovensko (slovansko) in krščansko. Čehi imajo seveda svojega češkega svetnika Vaclava. Ker so ti naši slovanski sorodniki ponosni na svojo zgodovino in identiteto, je med njimi veliko Vaclavov. Povsem drugače je recimo z imenom Borut. Tega smo Slovenci vpeljali na novo, po tistem, ko so nam zgodovinarji povedali, da smo Slovenci nekoč imeli kneze z imeni Borut, Gorazd in Hotimir. Pri dajanju imen potomcem vpliva na odločitve tudi moda, okus, tega pa spet sooblikuje moda. Sedaj so v modi enozložna moška imena, ki niso niti svetniška niti staroslovenska. Lahko bi rekli, da so izraz sodobnega časa, ki nima povezave ne z enim, ne z drugim zgodovinskim obdobjem, ampak nekako brezidentitetno „visi“ v prostoru in času. Imena so seveda odraz naše miselnosti. Mi sami smo vedno bolj brez zgodovinske in drugačne identitete.

Ker sem omenil podobnost imena Velen s srbskimi imeni, naj opomnim na zanimivost, da so srbska osebna imena ostala do današnjih časov večinoma nespremenjena. Srbska imena, kot so Slobodan, Ljubomir, Dragomir, Dragoslav, Dragutin, Dragan, Mladen, Milutin, Goran in tako naprej, so ostala taka, kot so bila še v stari, zakarpatiski domovini. Staroslovenska imena so bila tem imenom podobna.

Tudi srbska pravoslavna cerkev bi svojim vernikom zagotovo zamenjala imena, če bi mogla, samo da ta ne bi bila latinskega ali nemškega izvora, ampak zaradi navezanosti na grški svet grška, recimo Aleksej, Dimitrij, Sergej, Anastazij in podobna. (Taka imena si po prevzemu cerkvene funkcije še sedaj nadenejo srbski patriarhi). Zatirana pravoslavna cerkev svojim vernikom ni mogla vsiliti drugačnih imen, saj

zato ni imela moči. Politično moč so imeli Turki, ki pa jim je bilo vseeno, kakšna imena so imeli njihovi krščanski podložniki. Tisti Slovani na Balkanu, ki so sprejeli islam, pa so seveda sprejeli islamska, večinoma arabska imena.

Nevednost in novodobna slovenska avtodestruktivnost botruje tudi imenu Kunigunda. To je starogermansko žensko ime, ki ga tudi Nemci že zdavnaj ne uporabljajo več. Starogermanska imena nosijo seveda tudi simboličen spomin na čase, ko smo izgubili našo prvo slovensko državo. Slovenci imamo veliko ženskih lastnih imen, ki bi jih Velenjčani lahko uporabili za ime kulturne ustanove: Bogomila ali pa Lepa Vida, recimo. Nekdo je v Velenju iz Kunigunde napravil čarovnico, v resnici pa je bila zgodovinska Kunigunda žena nemškega cesarja Henrika II. Po smrti jo je papež leta 1200 razglasil za svetnico. Predlagateljem tega, za naše okolje povsem neprimernega imena ponujam še nekaj podobnih imen enakega izvora in z enakim simbolnim nabojem: Krimhilda, Hildegarda ali pa kar Eva Braun ...

Imena zgradb

Pri snovanju imen za ustanove ali za kaj drugega je treba poleg splošne razgledanosti imeti vsaj malo domišljije. Včasih so nas učili, da se je treba izogibati tujkam. V Velenju se jih očitno ne izogibamo, drugače na lokalnem avtobusu ne bi z velikimi črkami pisalo Gratis. (Se pa sliši imenitno!) Da je ta velenjski avtobus lokalen, je razumljivo samo po sebi, da pa je (ali pa je bil) brezplačen, pa ni tako samoumevno, zato bi se lahko imenoval Zastojnc.

Pozabavajmo se še z imeni Center Nova, Mercator center, Veleja Park. Napačen je že sam vrstni red besed. Veleja Park in Mercator center zvenita tako, kot če bi pisali in govorili Savinja reka ali pa Triglav gora. Kaj naj bi pomenila sestavljenka Center nova? Ali gre za Novi Center? Zakaj so zamenjali vrstni red samostalnika in pridevnika? Center česa? In Nova kaj? Nova trgovina, Nova knjižnica? (Seveda bi lahko bilo še slabše. Še veseli moramo biti, da svetovljan-

ski snovalci javne jezikovne podobe našega mesta tej stavbi niso dali imena New City Center).

Podobna spačenka je tudi Veleja Park, ki ga nosi trgovinski velikan v Trebužah. Mislil sem, da pomeni beseda park to, kar pomeni v vseh evropskih jezikih, ali da pomeni kvečjemu še parkirišče. Nisem pa vedel, da beseda park v sodobni slovenski latovščini lahko pomeni tudi trgovski center. Ali pomeni Veleja Park torej Velenjsko nakupovalno središče? Nakupovalni park!? Park brez dreves! (Bil bi zelo vesel, če bi mi kdo od botrov teh imen razkril njihovo pomensko zagonetnost).

Včasih med velenjskimi naslovi najdemo tudi kaj smešnega. Ko se ozreš na pročelje nove avtobusne postaje, se ti spodnja čeljustnica od začudenja povesi: v napisu preseneti beseda „postajališče“. Od kod naenkrat taka skromnost? Tista velika postaja z obširnim prostorom za parkirane avtobuse naj bi bila samo postajališče?! Ali so bili tu na delu humoristi? Ali ni razlika med postajo in postajališčem dovolj jasna? Postaja je tam, kjer je tudi avtobusnemu ali železniškemu prometu namenjena stavba s pisarnami in čakalnico (Slovar slovenskega jezika!), postajališče pa je del ceste, kjer avtobus samo obstane, da pobere ali odloži potnike. Avtobusna postaja v Velenju vsekakor ni postajališče, ampak prava postaja.

Sklep

Imena so vsepovsod okrog nas. Govorijo nam, vendar nas tudi izdajajo. Včasih več povejo o tistem, ki si je ime omislil, kakor o predmetu ali osebi, ki naj bi ga označevala. Zdi se, da se nas še kako drži miselnost, po kateri je bilo treba vse staro odstraniti, spremeniti, nadomestiti. Velenje nima dolge zgodovine, svojo identiteto si šele ustvarja. Prav zaradi tega nam več spoštovanja do slovenskega jezika in njegovih pravil, do preteklosti in lokalne tradicije ne bi škodilo. Koristil bi pa tudi ščepec patriotizma. Večkrat se sprašujem, zakaj se sploh učimo slovenskega jezika, slovenske slovnice, zakaj mora kdo delati celo popravni izpit iz materinega jezika, če

pa lahko vsakdo pači jezik v javni po mili volji in se zaradi tega nikomur nič ne zgodi. Učimo se pravil slovenskega jezika, zato da jih potem v javnem življenju ne uporabljamo!!

Uporabljena literatura:

- Slovar slovenskega jezika
- Dr. Marko Snoj
- Etimološki slovar slovenskih krajevnih imen
- Tone Ravnikar Zgodovina Šoštanja I
- Igor Grdina
- Sfinga brez uganke

Zahvaljujem se tudi prijatelju Silvu Torkarju za pripombe.

Prof. dr. Vladimir Korun

Rojen 1940 v Celju, kjer je obiskoval osnovno šolo in gimnazijo ter maturiral 1959. Leta 1963 je diplomiral na Pravni fakulteti v Ljubljani in 1970 pričel znanstveno raziskovalno in pedagoško pot na Inštitutu za delo PF, postal magister in doktor znanosti, docent in izredni profesor za delovno in socialno pravo na Pravni fakulteti na Reki, po vrnitvi pomočnik slovenskega ministra za delo in višji svetovalec na Ustavnem sodišču RS. Upokojen od 1999.

**OB ROBU OSREDNJIH
OSAMOSVOJITVENIH DOGODKOV**

V času napada na Republiko Slovenijo sem bil v Velenju član Izvršnega sveta in Sekretar Sekretariata za notranje zadeve Skupščine občine Velenje. Tedanja Občina Velenje je obsegala današnjo Mestno občino Velenje ter Občini Šmartno ob Paki in Šoštanj. Z nalogami s tega področja se v dotedanjih zaposlitvah nisem srečeval. Kot občan sem se s tem področjem seznanjal zgolj na drugi strani okenc pri nekaterih opravilih, kot so matična stanja, sprememba prebivališča, osebne listine, registracija motornih vozil in podobno. Navedena opravila in še drugi sklopi v glavnem tvorijo vsebino dela tega upravnopravnega delovanja tudi danes, vendar v okviru upravnih enot države. Kot novost se je tisti čas k predhodno navedeni vsebini pojavila t.i. tujska problematika. Ta se je hitro krepila z nastankom vedno novih vprašanj, zato je bilo potrebno tujsko problematiko (evidence) sproti posodabljati.

Na državni ravni so že izpeljali osnovne državotvorne in druge družbenopolitične spremembe. Na prvem mestu je bila vpeljava večstrankarskega političnega, s tem pa tudi parlamentarnega sistema. Mnoge spremembe so se načrtovale in izvajale sproti. Zaradi tega in vseh drugih razlogov je bilo že v januarju 1991. leta slutiti določen nemir, še posebej v razmerjih med Republiko Slovenijo in SFR Jugoslavijo. Ob gledanju informativnih oddaj na televiziji, pri izjavah naših tedanjih politikov in drugih vesti, je bilo zaznati določeno zadrego. Gledano iz odmaknjenega zgodovinskega časa je mogoče zaznati določeno skrb, saj so nekateri vedeli ali vsaj slutili, da se nekaj »kuha«. Vendar nam to ni jemalo niti krnilo ustvarjalnega nemira in poleta, saj je bilo vsak dan nekaj novega, tudi pri notranjih zadevah na lokalni ravni. Ob tem nas je preveval pravi romantični duh, prepojen s polno mero optimizma. To pomeni, da smo na vse okrog sebe gledali s pravo mero pozitivne naravnosti. Ob vsem tem je obstajala tudi neka negotovost, nelagodnost, četudi nas ni bilo strah bodočnosti in tega, da ne bi zmogli obsežnih in zahtevnih nalog, ki sta jih pred nas postavljala čas in prostor.

Nekateri smo bili po službeni dolžnosti z dogodki bolj seznanjeni kot ostali državljani. Za ustrezno seznanjanje so poskrbele službe MNZ, še posebej tedanja Uprava za upravnopravne zadeve na Beethovnovi ulici v Ljubljani. Posebno mi je v spominu ostalo zelo razširjeno posvetovalno srečanje spomladi leta 1991 v veliki dvorani tedanje Republiške skupščine. O perečih političnih in drugih vprašanjih sta nas z občinskih organov za notranje zadeve, uprav za notranje zadeve in tedanjih postaj milice seznanila tedanji predsednik še tridomne Republiške skupščine dr. France Bučar in takratni notranji minister Igor Bavčar.

Tako za sebe kakor tudi za mnoge svoje tovariše na istovrstnih funkcijah, s katerimi sem odlično sodeloval, od Mozirja, preko Žalca in Celja do Ljubljane in še kam, lahko trdim, da smo bili vseskozi pripravljeni na vse, kar je prihajalo, naj bi bilo dobro ali zlo. Ta pripravljenost je med drugim izhajala iz globokega prepričanja, da je naše delo pravil-

no zastavljeno in da smo lahko ponosni na to, da smo priče zgodovinskim dogodkom na slovenskih tleh. Zaradi tega ni bilo malodušja in nobena naloga nam ni bila pretežka. Tako ustvarjalno razpoloženje, ki smo ga kot šefi prenašali tudi na svoje sodelavce, nam je bila dobrodošla popotnica za obvladovanje poznejših dogodkov. Ti so se odvijali vsakokrat hitreje in zato pred nas postavljali vedno zahtevnejše naloge. Vsem nam so ti dogodki bili enkratno življenjsko preizkušanje in niti v sanjah nismo razmišljali o tem, da bi se jim izognili.

V nadaljevanju želim posebej poudariti pomembno dejstvo, da smo se morali reševanja določenih vprašanj učiti sproti. To je bilo tudi razumljivo, saj z njimi nismo imeli nikakršnih izkušenj, ker jih prejšnji družbenopolitični sistem ni poznal, le glede nekaterih smo lahko nekaj prebrali v tuji literaturi. Ob tem nam je zelo prav prišla iznajdljivost in sposobnost stvari reševati z začasnimi odločitvami. Ti lastnosti smo dodobra spoznali že v socializmu in zato smo ju s pridom uporabljali po v preteklosti uveljavljenem načelu »znajdi se«. To se je še kot posebej pozitivno izkazalo pri obvladovanju poznejših usodnih dogodkov.

Na tem mestu naj omenim samo varnostno področje, za katerega sem bil zadolžen v Občini. Pozneje, ko je dejansko prišlo do znanih dogodkov, bi moral pravzaprav uporabiti načrte, ukrepe in druge akte, ki so bili vseskozi pripravljeni in smo jih sproti usklajevali s spremembami v času in prostoru. Vendar se nanje sploh nisem spomnil in so listine, ki so jih vsebovale, ostale ves kritični čas zaklenjene v železni blagajni v moji pisarni. Razloga za takšno ravnanje sta bila vsaj dva: prvič smo bili že toliko usposobljeni in sproti seznanjeni z navodili določenih republiških služb za naše ravnanje. Drugič, v tistih aktih opredeljenih ukrepov ni bilo mogoče uporabiti. Zapisani ukrepi za zagotavljanje varnosti so bili zasnovani in pripravljeni za povsem drugačno politično in varnostno situacijo: delovali naj bi, če bi prišlo do napada zunanjega ali notranjega sovražnika, o katerem je bilo v SFRJ toliko govora.

...

Takšno je bilo takrat vzdušje večine nas, ki nas je dobesedno nosilo, vse v pričakovanju velikega zgodovinskega dogodka - razglasitve neodvisne in samostojne Republike Slovenije kot suverene države. To se je zgodilo 26. junija ob 20.30 pred sedanjo parlamentarno zgradbo na tedanjem Trgu revolucije, sedaj Trgu republike v Ljubljani.

Tudi v naši občini nismo stali križem rok. Zagotovili smo ognjemet raket na velenjskem gradu. Te je moj brat dr. Borut Korun popoldne navedenega dne z avtom skrivaj prinesel iz Avstrije. Pozneje smo kresovali na planini Lom nad Topolšico, pozno v jutranje ure naslednjega dne. Ko sem zatem legel k počitku, me je po peti uri zbudil oče, rekoč: »Vstani, ravnokar je radio povedal, da jugoslovanski tanki prodirajo proti Ljubljani, rušijo vse pred seboj in da je vojna...«. Stresel sem se in v hipu sem bil buden. In tako se je začelo ...

Že ob sedmi uri zjutraj smo imeli prvo posebno sejo Izvršnega sveta. Naslednja seja tega organa je bila isti dan ob 14. uri v razširjenem sestavu. Sodelovali so še direktorji občinskih javnih služb, občinskih strokovnih služb in pomembnejših gospodarskih organizacij, kot sta na primer bila trgovsko podjetje ERA Velenje in Rudnik lignita Velenje.

Proučevali smo položaj in nevarnosti, ki lahko pretijo Šaleški dolini še posebej zaradi prisotnosti energetskih potencialov, kot sta Rudnik lignita Velenje in Termoelektrarna Šoštanj. Nevarnosti za ta dva objekta smo se še posebej zavedali in to najmanj iz dveh razlogov. Prvič so že v maju tistega leta lovska nadzvočna letala JLA preletavala dolino, verjetno z namenom napraviti ustrezne posnetke. Drugič zaradi dejstva, da sta bila zaradi njunih razsežnosti praktično nezavarovana, saj nismo razpolagali s potrebno protiletalsko obrambo.

Dogovarjali smo se o razmerah, če bi bil dovoz določenih potrebnih dobrin, kot so moka, sladkor, olje, pralni prašek in podobno, v dolino onemogočen oziroma bistveno

otežen. Ugotovili smo, da bi z uvedbo določene omejitve potrošnje zdržali dokaj dolgo, okoli tri mesece, saj so obstajale zaloge, s katerimi je takrat kot glavni tovrstni dobavitelj razpolagala ERA Velenje.

Poleg tega so takrat v Šmartnem ob Paki obstajale t.i. republiške zaloge žitaric in moke v posebnih silosih.

Takratni generalni direktor ERE, moj sedaj že pokojni bratranec Franjo Korun, je načel vprašanje peke kruha in oskrbe s prepotrebnim kvasom, če bi bili odrezani od tovrstne dobave iz Pivovarne Union v Ljubljani. Zagotovil je, da ima na avstrijskem Koroškem prijatelja, ki je pripravljen kvas dobavljati preko Matkovega kota v Slovenijo.

Takšna in podobna vprašanja so se reševala še naslednje dni, se sproti spreminjala in prilagajala nastalim razmeram. Določena opravila, še posebej na področju notranjih zadev, je bilo potrebno izvesti v skladu s posebnimi pisnimi zahtevami in drugimi internimi obveznimi navodili, ki smo jih dobivali ali s strani nekaterih služb RSNZ - takrat še Republiškega sekretariata za notranje zadeve - ali pa tudi neposredno s strani MSNZ - Manevrške strukturne narodne zaščite. Vsa ta strogo zaupna sporočila so bila največkrat posredovana preko Postaje milice v Velenju. Večji del sem jih dobival neposredno ob obisku pri komandirju Edu Mlačniku. Pri njem sva - ob kavici in včasih še ob čem - razpravljala o vsakodnevnih, najbolj žgočih vprašanjih, ki sta nam jih postavljala čas in prostor.

Z nekaj ponosa lahko povem, da smo v tej dolini določene stvari reševali hitreje, kot so jih snovali v Ljubljani. To smo mnogokrat ugotovili potem, ko smo javljali o izvršitvi nam naloženih nalog: velikokrat je bilo obilo začudenja na drugi strani telefonske žice, ko smo poročali, da smo kakšno nalogo izvedli že pred prejemom pošte ali da smo jo tako hitro opravili. Navadno sem svojim ljubljanskim sogovornikom povedal, da tudi mi na lokalni ravni vemo, da je vojna, vemo, kaj je potrebno storiti, saj se da misliti tudi s svojo glavo. To je še posebej veljalo za izvedbo določenih nujnih

postopkov s ciljem zavarovati ljudi in premoženje, zato da se v primeru primera lahko življenje odvija dokaj normalno. Zavedali smo se namreč, da se lahko zgodi, da bomo odrežani od drugih delov države in da se bo potrebno v takšnih razmerah opreti na lastne sile in lastne sposobnosti. Že zaradi omenjenih energetskih objektov v dolini smo predpostavljali možnost blokade s strani JLA.

Prepričanje o navedenem smo črpali tudi že z drugih strani, dobrih znanstev in sodelovalne pripravljenosti funkcionarjev v drugih občinah in drugih odgovornih pri različnih subjektih daleč naokoli, še posebej, ker smo si povsem zaupali. Tega, žal, ni mogoče potrditi povsem v pogledu razmerja med nami, recimo »notranjci« in predstavniki teritorialne obrambe. Če ob tem izvzamem nekatere častnike, s katerimi sem se poznal še iz otroških let, so drugi predstavniki TO bili ali vzvišeni ali pa vidno nezaupljivi do nas. Ko sem razmišljal o tem, sem se prepričeval, da to izhaja iz narave stvari in da med tema dvema področjema uniformirane izvršilne oblasti obstaja neko rivalstvo. V to nas lahko prepričuje tudi zgodovina.

V Velenju je tedaj imel sedež 89. štab TO. Temu štabu je načeloval že pokojni Velenjčan Ervin Jože Prislan. Ne glede na dobro znanstvo sem imel v pogovorih z njim vedno občutek, da mi nekaj skriva, skratka, da ne želi vsega povedati. To me je precej motilo, ker sam, pa tudi drugi iz ne-teritorialne sfere pred njimi nismo imeli kaj skrivati, saj smo vsi delali za isto stvar. Tako naj navedem primer, ki me je takrat zelo motil, da namreč kot sekretar za notranje zadeve nisem vedel za rezervno lokacijo sedeža upravnih organov, če bi do predstavitve nanjo moralo priti.

Kljub temu, da so teritorialci, po mojem prepričanju, imeli precej bolj razvit občutek večvrednosti, smo »notranjci« bili v mnogih pogledih vseeno na boljšem. Imeli smo boljše vire in boljše urejenost podatkov ter boljši sistem njihovega shranjevanja. Zaradi tega so želeli našo pomoč. Dobro se spominjam nekega dopoldneva, ko sta se k meni najavila načelnik štaba TO in nek odgovoren častnik. Po začetnem po-

govoru je načelnik štaba Prislan odšel, tako da sva z odgovornim častnikom, mislim da je bil mlad poročnik, ostala sama. Šele takrat mi je povedal svojo željo, namreč če bi smel do nekaterih evidenc in podatkov, s katerimi smo razpolagali. Še posebej so ga zanimali t.i. gospodinjski kartoni. Hotel je, da bi na štabu TO zaposlene tajnice lahko same iz evidenc iskale ustrezne podatke in za teritorialno obrambo nastavljaile podatkovno bazo. Moral sem ga razočarati, da iz želenega ne bo nič. Poleg tega bi tako ali tako moral njegov predstojnik z vlogo zaprositi za to, kar je pričakoval od mene. Povedal sem mu tudi, da se lahko s tem vprašanjem obrne na tedanjega direktorja Uprave za upravnopravne zadeve RSNZ, Slavka Debeljaka. Če ta to dovoli in izda o tem pisni dokument, potem bo lahko prišel do naštetih evidenc. Ob koncu sem mu svetoval, da bo, ko bo spil kavo in konjak in zapustil mojo pisarno, najbolje, da o najinem pogovoru ne razmišlja več in vse pozabi. Nikoli več ga nisem videl.

Zaradi predhodno opisanega stanja naše splošne pripravljenosti, o kateri sem pisal, saj takrat še nismo mogli vedeti, kako dobro se bo celotna stvar odvijala v naš prid, smo se držali v preteklih časih razvpitega socialističnega načela »nič nas ne sme presenetiti«. Zato smo vseskozi delovali, kot da bi bili neposredno ogroženi, kot so bili v drugih, pretežno obmejnih občinah. Eden od teh ukrepov, ki smo jih izvajali, je bila t.i. postavitvev »španskih jezdecev« na javne površine, še posebej na vpadnice proti Slovenj Gradcu, Celju in druge smeri, poleg drugih, več ali manj priročnih sredstev ali takšnih, ki smo si jih izmislili.

O postavitvi teh jezdecev smo prejeli določeno zahtevo iz Ljubljane z ustreznimi navodili, tudi za njihovo pripravljanje. V občinskem štabu smo se spomnili jamskih lokov, s katerimi je bilo založeno dvorišče takratne delovne organizacije ESO. Tistega dne sem bil dežurni na občini, zato sem klical direktorja, da mu prenesem nalog o izdelovanju jezdecev iz navedenih lokov. Spoznali smo namreč, da bi tako izdelani španski jezdeci bili dosti bolj ustrezni od običajnih, izdelani iz tirnic, zvarjenih pod pravim kotom. Na naše španske jezde-

ce se na primer tank nikoli ne bi mogel povzpeti, ker bi se jezdec stalno gibal in s tem tanku preprečil nadaljnje prodiranje.

Ko sem direktorju prenesel nalogo, me je ta na moje začudenje vprašal, kdo bo to izdelavo plačal. Iz presenečenja sem se hitro znašel in mu precej ostro odgovoril, da se bomo o tem pogovarjali po vojni. Naročil sem mu naj se takoj loti dela in da mi mora že ob 14. uri poročati, koliko jezdecev so pripravili. In res: poročal je in tudi povedal, koliko jezdecev bodo izdelali še prihodnje dni.

...

Iz mojega dosedanjega zapisa je že izšlo, da smo se v okviru Izvršnega sveta takoj prvega dne ustrezno organizirali. Vzpostavili smo neke vrste štab. Tega smo tvorili člani tega organa skupaj z nekaterimi direktorji občinskih upravnih služb. To smo storili zaradi dejanskih potreb po osrednji povezanosti zaradi sicer nikoli razglašanih, vendar dejanskih izrednih razmer, povzročenih z agresijo na Republiko Slovenijo.

Zaradi nastalih razmer v občini smo uvedli celodnevno dežurstvo, zavarovanja določenih komunalnih dobrin, kot je na primer vodovod, tudi z oboroženimi osebami in podobno. V vseh upravnih organih smo uvedli t.i. delovno obveznost, to je opravljanje dela in nalog od 7. do 19. ure. Za preostali čas je bila uvedena obvezna pripravljenost na domu. Preklicani so bili vsi dopusti. V dokaz, da je bila zavest zaposlenih ustrezna, naj navedem, da nikogar ni bilo potrebno klicati nazaj v službo, vsaj v okviru organa, za katerega sem bil pristojen, ne. Za druge upravne organe tega ne morem reči, a se mi tudi drugi predstojniki niso pritoževali, da bi s tem imeli kaj težav. Pri mojih »notranjcih« ni bilo zaslediti nikakršnega malodušja, strahu ali bojazni ter skrbi o tem, kaj nam bo prinesel jutrišnji dan. Morala je bila na višini, tako tudi pripravljenost za izvajanje del in nalog ne glede na čas in prostor izvedbe. To poudarjam še posebej zaradi tega, ker takšno razpoloženje ni prevevalo slehernega občana v tej do-

lini. Celo nekateri na vodilnih delovnih mestih v delovnih organizacijah in drugih službah so z izgovorom, da morajo zavarovati svojo družino, tako da jo odpeljejo na varno nekam v tujino, v Avstrijo, ali še dlje, v tujini tudi sami ostali. Takšni »heroji« so se vrnili šele potem, ko so začeli veljati t.i. brionski sklepi. Ob tem seveda ni potrebno izgubljeni besed, kako so se ravno takšni pozneje – vse do danes - obilno junčili, kaj vse so storili v naši osamosvojitveni vojni.

Kot zanimivost naj navedem tudi kritično razmerje določenega dela prebivalstva do dogodkov, ki smo jih doživljali. Če se prav spomnim, je bil na nedeljo nekaj po 9. uri alarm za splošno nevarnost, to je možnost letalskega napada. Ta dan sem bil dežurni v občinski zgradbi. Zato sem med drugim - tako kot ostali člani postavljenega štaba, ko jih je doletel razpored -, tudi prebil en dan in eno noč v občinski stavbi, pri tem opazoval ravnanje ljudi. Zrl sem skozi okno na Titov trg in z zadovoljstvom ugotovil, da so ljudje pravilno razumeli, da se ne smejo zadrževati na prostem, ne glede na to, da je nedelja dopoldne tisti čas, ko mnogi gredo k maši. A glej ga zlomka; ko sem pogledal skozi okno na drugi strani občinskega objekta, sem ob enem od stanovanjskih blokov opazil gručo odraslih z mnogo otroki, kako zvedavo gledajo v nebo. To me je razkačilo, zato sem vzel s seboj dežurnega oboroženega varnostnika, ki je imel svoje mesto v avli sicer zaklenjene občinske stavbe. Napotila sva se k tem ljudem in to kar naravnost preko zelenice. Ko sem enega izmed moških vprašal, če slučajno niso slišali sirene, mi je lagodno in brez zadrege, s tem, da me je prodorno gledal v oči, odgovoril: »Pa ništa se neče dogoditi«. Odzval sem se tako, da sem jih z ne preveč izbranimi besedami poslal v blok v zaklonišče, rekoč, da to od njih zahtevam, če že ne za njihovo lastno dobro, pa vsaj za dobro tistih otrok, ki so bili poleg. Pri tem sem potipal po toku za pištolo. Zaleglo je in ubogali so. Istega dne ob 16. uri se mi je na sestanku hvalil poveljnik civilne zaščite, kako uspešni so bili pri izgradnji zavesti ljudi, da so ravnali prav po navodilih v primeru alarma. Ko sem mu povedal svojo zgodbo, je njegovo navdušenje nekam uplahnilo.

...

Zelo pomembna naloga, ki pride do izraza v takšnih okoliščinah, kot je bila naša osamosvojitvena vojna, je opazovanje, zbiranje določenih vesti, še posebej o gibanju določenih oseb in podobne naloge. Povedati moram, da je bila tako opredeljena naloga zelo pomembna tudi za tedanjo Občino Velenje. Eden razlog je bila brez dvoma mešana narodnostna sestava prebivalstva v Velenju. Lahko trdim, da je sicer velika večina državljanov, tudi tistih po rodu iz bivših republik nekdanje SFRJ, podpirala osamosvojitve Slovenije, kar potrjuje tudi pozitiven rezultat plebiscita iz decembra 1990. Vendar so se našli posamezniki ali skupine, ki se s tem, da ni več Jugoslavije, niso mogli sprijazniti. Tako so ljudje iz vrst navedenih razočarancev za teden ali dva odšli in se vrnili tik pred zdajci ali pa po prvih dneh napada z določenimi navodili in nalogami, med drugim tudi za zbiranje vesti za potrebe JLA in zveznih organov oblasti. Zato smo bili s strani določenih slovenskih služb naprošeni za pomoč in sodelovanje pri pridobivanju novic o takšnih ljudeh, o njihovem delovanju in nehanju. Predstavnikom naših ustreznih služb sem pomagal vsakokrat, ko so se s prošnjo obrnili name. Pomoč sem jim zagotavljal tudi na ta način, da sem zadolžil zanesljive sodelavce, domačine, znance in prijatelje, da so svoj prosti čas izrabili za opazovanje določenih oseb in zato, da so javljali svoje ugotovitve tako meni kakor tistim, s katerimi smo bili dogovorjeni. Ta pomoč je bila tudi nujno potrebna iz razloga, ker pristojne slovenske službe s tega področja niso imele dovolj izkušenj, niso imele svoje t.i. »mreže« sodelavcev in zaupnikov, ki bi jim zagotavljali to, kar sem lahko postoril s svojimi »notranjci« in drugimi osebami.

Na ta način smo preprečili neko razporeditev v okviru zelo odgovornih nalog TO, ki bi lahko imela usodne posledice. Kot že rečeno, teritorialna obramba ni razpolagala z vsemi potrebnimi podatki, vestmi in novicami, tako kot smo to lahko v okviru organov za notranje zadeve.

V skladu s potrebnimi načrti je bilo tudi pripravljeno oblikovanje t.i. delovnih trojk za delo na terenu, če bi bilo potrebno zaradi prodirajočega sovražnika zapustiti sedež upravnih organov. Zato sem tudi v svojem organu organiziral trojko sodelavcev. Ti so bili usposobljeni za delovanje na rezervirani lokaciji in sicer za vsa upravnopravna opravila s tega dela izvršilne oblasti na lokalni ravni. Pri izbiri trojke sem upošteval še osebnostno trdnost oseb, njihovo predanost organu in zavednost ter privrženost osamosvojitvenim težnjam Slovenije. Pri svoji odločitvi sem tehtal tudi socialne, družinske in druge okoliščine izbranih, ne nazadnje tudi glede obremenitve morebitne daljše odsotnosti prizadetih iz domačega okolja.

Strokovna izbira sodelavcev v tako oblikovano trojko, ki bi poleg mene delovala na rezervni lokaciji, mi ni delala težav. Dejstvo, da sem že mesece nazaj zagotovil popolno zamenljivost sodelavcev glede vseh del in nalog, je bilo zelo dobrodošlo, še posebej pri dopustniških, bolniških, službenih in drugih odsotnostih posameznih sodelavcev, tako da je bilo delovanje organa nemoteno. Zato pri nobenem postopku nisem imel ozkih grl ali drugih težav, ki lahko nastanejo zaradi odsotnosti njihovih izvajalcev.

Razlogov za to, da je bilo smotrno oblikovati takšne trojke, najbrž ni potrebno posebej utemeljevati. Zaradi planiranega morebitnega umika upravnih organov na rezervno lokacijo je jasno, da ne bi mogli preseliti delovanja vseh organov v neokrnjenem sestavu, to je bilo takrat okoli osemdeset zaposlenih, tako tudi ne vseh dvajset takrat zaposlenih na občinskem ONZ (organu za notranje zadeve). Zato bi trojka, tako kot tudi sam, živela in delovala v pretežno podeželskem okolju, podobno kot to poznamo iz zgodovine razvoja ljudske oblasti med narodno osvobodilno vojno. Takrat so se na osvobojenih ozemljih oblikovali ljudski odbori in podobni organi. Utemeljenost takšnega delovanja izhaja iz preprostega dejstva, da je določena opravila potrebno opravljati tudi v vojnih in njim podobnih razmerah. Narekuje jih življenje, ki nenehno teče, kot reka: ljudje se rojevajo, spreminjajo raz-

merja, v katera lahko vstopajo, umirajo in podobno. Za vse to in še kaj zraven je na podlagi določenega postopka z opravilom potrebno, zato da se vse šteje kot zakonito, izdati posebej predpisane listine, kot so: rojstni, poročni, mrliški list, osebna izkaznica, potni, orožni in še kak drug list, vozniško in prometno dovoljenje ter druge odločbe v skladu s pravili splošnega in posebnih upravnih postopkov.

Poznejši razvoj dogodkov je omogočil, da predhodno predstavljenega ni bilo potrebno izvesti in smo v občinskem ONZ še naprej delovali kot do takrat. Razen nekaterih posebnosti v pogledu discipline, med drugim tudi točnosti prihajanja na delo in zadrževanja tam ves čas delovnega časa, zagotavljanja več budnosti in pozornosti v pogledu opazovanja in tistega, kar sem že predhodno navedel, se v tistem času glede delovanja tega upravnega organa ni nič spremenilo. Opazovanje, budnost, sporočanje vsega morebitno sumljivega sem naročil vsem sodelavcem, preprosto rekoč, da tega sam ne zmorem, zato imam njih, po načelu, da več očes več vidi in več ušes več sliši. Razumeli so.

...

Glede vsega zgoraj navedenega se je v tem času v nekaterih delih delovanja opisanega organa spremenila politika do uresničevanja posameznih vprašanj, ki so v njegovi pristojnosti. Najbolj vidno je to bilo na področju javnega reda in miru. Tu mislim prvenstveno na prireditve, torej na društvene aktivnosti in na izvajanje t.i. orožnega prava. Prireditve na prostem, na primer veselice in podobne aktivnosti, kakor izvajanje vsega tega, kar počnejo lovske družine, je bilo do nadaljnjega prepovedano. Razlog je bil na eni strani, da se prepreči preveliko zbiranje ljudi, na drugi, v pogledu lovskih aktivnosti, pa preprečiti nepotrebno vznemirjanje ljudi, če bi šlo za streljanje in podobno.

V zvezi z predhodno opredeljeno prepovedjo se spominjam zanimive in smešne zgodbe hkrati. Potem ko je bila

prepoved že obelodanjena, je prišlo do zapleta s predsednikom ene od lovskih družin v Šaleški dolini. K meni ga je napotil referent, pristojen za javni red in mir, potem ko sam ni mogel opraviti z njim. Ko sem temu predsedniku razlagal ves smoter prepovedi, mi je razumevajoče pritrjeval in prikimal z glavo. Ko sva končala, sem bil prepričan, da sem bil uspešen in da je predsednik razumel, v čem je domet obravnavane prepovedi pogona na divjad po hribih in gozdovih, ki ga spremlja obilica pokanja in podobnega. Ljudje bi lahko upravičeno mislili, da gre za oborožene spopade med JLA in našimi silami tu, v Šaleški dolini. A glej ga junaka, moja pričakovanja se niso uresničila! Že naslednje dopoldne in tako naprej še nekaj dni, me je »davitl« po telefonu, s svojim utemeljevanjem nestrinjanja z obravnavano prepovedjo. Zadnji dan, ko me je poklical, mi je zabrusil, da bom jaz kriv, če bo jelen, ki ga imajo na »muhi«, pobegnil v Avstrijo. Povedal sem mu s precej odločnimi besedami, da naj ta jelen in še kateri pobegnejo v Avstrijo, mogoče še nekateri dvonogi »jeleni« z njimi, in da bo v bodoče še obstajal kakšen, ki ga bodo odstrelili. Od tistega dne naprej me ni več klical.

Pred to zgodbo sem omenil, da je predsednika lovske družine k meni napotil referent za javni red in mir. Res je, da sem vsakemu sodelavcu kmalu potem, ko sem nastopil svojo funkcijo, rekel, če se bo pojavila kakšna zapletena zadeva oziroma če pridejo malo »težje« stranke, naj to prepustijo meni. Sodelavci so povsem človeško sčasoma vsako malo težjo zadevo prepuščali meni, tako tudi temu ustrezne stranke. Opisano početje se je še posebej okrepilo v času napada in neposredno po njem, to je v času veljavnosti brionskih sklepov. V navedenem času je bilo to razumljivo oziroma nujno, saj so se posebej pri zelo občutljivih stvareh danosti večkrat, včasih celo dnevno spreminjale. Sodelavci za ustrezna odločanja zato niso imeli vseh potrebnih podlag in političnih stališč. Zato so iz »božje« previdnosti rajši takšne primere prepuščali meni. Pozneje sem jih moral te prakse odvaditi. Rekel sem jim tudi, da so zato moji sodelavci, ker sam fizično ne zmorem vsega, to še posebej, če upoštevajo, da sem kot

predstojnik še član Izvršnega sveta, da je potrebno za ta organ tudi kaj pripravljati, tudi za Občinsko skupščino, Republiko in podobno.

Ni več skrivnost, zato lahko povem, da smo v času veljavnosti brionskih sklepov, ko so bila državotvorna in druga podobna ravnanja nekako zmrznjena za tri mesece, stvari v to smer po tihem vodili naprej. Te razmere so nekajkrat prinesle tudi precej zmede v naše delovanje. Za svoja ravnanja smo dobivali sprotna, nekajkrat tudi nasprotujoča si navodila, zato se je tudi zgodilo, da nismo vedeli, kako naprej. To se je zgodilo tudi v zvezi z izdajanjem potnih listin: enkrat smo izdajali stare jugoslovanske, potem spet slovenske in obratno. Zato so moji sodelavci nekajkrat res bili skoraj na koncu z živci. To se je še posebej pokazalo pozneje jeseni, ko se je pričela »krvava rihta« v Liki in Slavoniji na Hrvaškem. Takrat smo beguncem, ki so želeli k svojcem v tujino, izdajali rdeče jugoslovanske potne listine, saj smo teh knjižic imeli še precej na zalogi. Večjo količino teh listin sem dal nabaviti tik pred napadom na našo državo. Drugod jim jih je že zmanjkalo, zato smo nekaterim občinam odstopili manjše količine. Hitro se je razvedelo, da v Velenju še izdajamo te potne listine. Tako sem imel nekega ponedeljka zjutraj na organu kar trindvajset ubežnikov. Spravili smo jih najprej v občinsko sejno dvorano, uredili z njimi postopkovne posameznosti, preden smo jim izdali želeno potno listino. Med njimi so bili tudi takšni, ki so jih poslali z Mačkove v Ljubljani, rekoč »kar pojdite v Velenje h Korunu, on vam bo listino že izdal«.

...

Tisti čas je posebno previdnost in zadržanost zahtevalo izvajanje t.i. orožnega prava, predvsem glede izdaje nabavnih dovoljenj za nakup varnostnega in lovskega orožja. Kolikor se spominjam, smo v začetku še reševali te vloge, potem smo s tem delovanjem začasno prenehali. Zanimivo pri tem je bilo dejstvo, da se tisti čas pritisk prosilcev ni bistveno povečal.

Mogoče tudi zato, ker sem v skladu z ustreznimi navodili RSNZ zastopal dovolj omejevalno politiko glede tega že v normalnih razmerah občutljivega področja, kar se je na »terenu« vedelo. Enako se je vedelo tudi glede vloge za ustrezni kaliber varnostnega orožja, če sem se že odločil za pozitivno rešitev. Bil sem eden zadnjih, ki sem se odločal za dovoljenje glede kalibra 9 mm, četudi so mnogi zagovarjali prednosti tega večjega, češ da je orožje z njim bolj »humano«. Šele ko sem ugotovil, da navedeni kaliber dovoljujeta tudi kolega v Mozirju in Žalcu, sem se na splošno odločil zanj.

Ko sem ravno pri orožju, naj za konec razpravljanja o udejanjanju t.i. orožnega prava v tistem času navedem še eno zanimivo, popolnoma resnično zgodbo. Res je, da zaradi osebnih razlogov, da se ne bi izpostavljaj, nisem vsega zapisal.

Del te zgodbe je sovpadal z vrhuncem napada na našo državo in z našimi osamosvojitvenimi prizadevanji. V tem času je milica, točneje Uprava za notranje zadeve v Celju, imela že dovolj vesti o dogajanju, ki je dejanska podlaga te zgodbe. Pred napadom na Slovenijo - kako je sedaj, ne vem - je v Velenju obstajalo podjetje Orbis v sestavu Gorenja. To podjetje se je ukvarjalo z izdelavo in prometom lovskega in vojaškega orožja ter streliva. Prepričan sem, da je v večji meri šlo za trgovanje kot za izdelovanje: to so potrjevali mnogi znaki, ki si jih ni bilo mogoče drugače razlagati. Izdelava orožja se je deloma odvijala v Velenju, deloma v Kranju v okviru Puškarne Kranj. Vsega pa niso izdelali na teh dveh sedežih, saj so bile puškine cevi ali uvožene ali pretihotapljene iz Avstrije. Naj spomnem, da se je že v času socializma delala reklama za domnevno v celoti v Gorenju izdelano orožje MG. V. To orožje oziroma njegova izdelava je kmalu šla v pozabo, saj je bilo pri tem mnogo spornega in na robu dopustnosti, tako v pogledu kalibra, hitrosti streljanja, točnosti, smotrnosti tega orožja in podobno. Po moji oceni je šlo bolj za reklamo firmi in za neko »muho enodnevnico«. S težavami v zvezi s podjetjem Orbis me je ob nastopu funkcije že seznanil moj predhodnik, še bolj in več pa pozneje moj

referent za javni red in mir. Povedal mi je, da so s tem podjetjem težave med drugim v pogledu neurejenosti aktov na eni in dejanskega zagotavljanja v njih, v splošnih in zakonskih predpisih določenih ukrepih, normativih in drugih zahtevah tako s področja požarne varnosti in evakuacije, varnosti in zdravja pri delu in podobno ter da nobeno ukrepanje ne zaleže. Referent je izrazil tudi strah glede tega, kakšne bi lahko bile posledice, če bi v tem podjetju prišlo do poškodbe pri delu, do požara ali celo eksplozije, saj sta predmet dela orožje in strelivo. Kdo je /bil/ odgovoren, bi se v takšnih razmerah spraševali, je še pripomnil.

Potrditev, da je res tako, sem dobil ob prvem obisku pri direktorju tega podjetja. Dobil sem občutek, da v tej firmi mnogo stvari poteka pol ali v celoti na robu legitimnosti ali tudi že čez, zgolj ali docela na podlagi poznanstev med najbolj vplivnimi osebami, inštitucijami, ki jim te osebe načeljujejo, vse do takrat še obstoječih zveznih uprav in drugih ustanov za promet in izdelovanje predmetov namenske proizvodnje. Direktor je bil kot živi leksikon za navajanje imen oseb, povezav, srečanj in drugih dogodkov, na podlagi katerih je gradil možnost svojega delovanja. Povedal je, da njemu ni bilo težko priti v Beogradu kamorkoli ali h komerkoli, če je kaj potreboval in da tako nadaljuje še sedaj, sicer v malo spremenjenih okoliščinah.

Po ugotovitvah in premisleku o vsem slišanem nisem ničesar ukrepal, kar bi sicer lahko bilo v moji pristojnosti. Zavedal sem se namreč, da vsako ustrezno ukrepanje ne bi zaleglo: ukrep bi se ali ignoriral ali izničil s pritožbo na drugo stopnjo. Premočan je bil zame ta direktor!

Ko sta bila napad in naša osamosvojitvena vojna v teku in jeku že nekaj dni, me je poklicala določena oseba iz UNZ Celje. Napovedala mi je, da me bo takoj za najinem pogovorom poklical komandir PM Velenje ter podrobneje seznanil z zadevo, glede katere bi bilo potrebno takoj upravnopravno ukrepati. Bistvo zadeve je bilo dejstvo, da je navedena velenjska firma, v času ko smo potrebovali vsako puškino cev in vsak naboj, nemoteno trgovala preko državne meje nekam

na Balkan. Namembni kraj je bila cementarna v Našicah, ne vem pa tudi, ali je to bila končna postaja tega »šverca«.

Povedano mi je še bilo, da milica skoraj vsak dan zastavlja tovorna vozila, polna orožja in streliva, in da so jih tako že večkrat ustavili na različnih mestih, kot je v Laškem, Zidanem mostu, pred samim podjetjem in še kje. Zato, da se to nečedno početje prepreči, sem se spomnil neurejenosti firme na različnih področjih, zavestne »šlamparije« glede požarnega varstva, varstva pri delu in drugih problemskih sklopov za opravljanje svoje dejavnosti. S komandirjem velenjske milice sva ugotovila, da oni, razen neposrednega ukrepanja na terenu z zasegom »kontrabanta«, ne morejo kaj več. Zato sem kot stvarno in krajevno pristojen upravni organ po sedežu podjetja pristojen, da ustrezno ukrepam. Zaradi tega smo s skupnimi močmi, najprej referent, ki je pripravil osnutek, po tem pa skupaj s komandirjem, pripravili in izdali odločbo prepovedi glede proizvodnje in prometa orožja in streliva. To odločbo sem z velikim veseljem podpisal, ker sem menil, da delam nekaj za to, za kar smo se takrat borili vsi pošteni državljani te Republike. Odločbo je še isti dan, s povratnico, referent nesel na sedež firme. Odločbe ni prevzel direktor, mislim, da je bil njegov komercialni vodja, saj šefa ni bilo tisti dan v firmi. »Vihar v kozarcu vode« se je zgodil naslednji dan, ko me je poklical po telefonu direktor. Ozmerjal me je in grozil, da bo postoril vse, da me bodo zaprli. Povsem mirno sem ga poslušal, dokler ni končal s svojo besedno »artilerijsko pripravo«, in mu povedal, da se lahko kot stranka, v skladu s pravnim poukom, pritoži na drugostopni organ. Kar pa se vseh izjav in žalitev tiče, sem mu rekel, saj sem za njim glasno ponavljal, da si je moja tajnica lahko sproti beležila in bo zapisano izrečeno z vso ostalo spisno dokumentacijo naslednji dan posredovano ustrezni službi RSNZ. Za tem sem odložil slušalko. Kako se je zadeva razvijala naprej, sprva nisem vedel. Pozneje so mi povedali nekateri odgovorni na RSNZ, da minister Igor Bavčar, ko mu je bilo povedano, kako sem ukrepal, ni bil preveč navdušen nad mojim dejanjem. Nekdo mi je celo zaupal, da je »ponorel« in vprašal, ali

bi bilo mogoče Koruna razrešiti. Vprašani mu je odgovoril, da ne, ker je Korun izvoljeni funkcionar Skupščine občine Velenje in kot tak tudi imenovan za sekretarja Sekretariata za notranje zadeve, torej oseba, do katere ministrova roka ne seže. Zvedel sem tudi, da se firma Orbis prepovedi iz izdane odločbe ni držala in še naprej veselo trgovala. Ta zgodba, kot so pokazala poznejša razkritja, je bila del t.i. orožarske afere, v katero so bili takrat vpleteni nekateri vrhovi slovenske politike. O teh poslih z orožjem med drugim piše tudi nekdanji načelnik hrvaškega generalštaba Martin Špegelj v knjigi pod naslovom »Sjećanja jednog vojnika«.

...

Glede vsega dogajanja ob slovenskem osamosvajanju še ni mogoče dati nekih celovitih zaključkov. Razlogov za to je lahko več, naj navedem samo tri:

Prvi je lahko ta, da tisti, ki smo na lokalni ravni takratne upravnopolitične organiziranosti imeli kaj odločati, nismo imeli vseh vesti in podatkov, da bi lahko bili pri tem bolj celoviti in gotovi v pogledu zastopanja prave resnice. Kako je bilo takrat na srednji ravni, v okviru organov za notranje zadeve, to je na primer pri Upravi za notranje zadeve v Celju, ne morem soditi. Mislim pa si vseeno, da tudi oni niso razpolagali vedno z vsemi potrebnimi informacijami za odločanje. Drugače je bilo z vrhom v Ljubljani, ki je z vsem razpolagal in tudi odločal, kaj nam bo sporočil, kaj pa ne in podobno. Takšno stanje stvari me je že takrat navdajalo s prepričanjem, da vrhovom v Ljubljani vseeno ni bilo jasno - ali pa so lahko miselno menili drugače -, da se bitke bijejo na terenu, se tam tudi zmaguje ali pa žanje poraz. Da je /bilo/ tako, sem kaj kmalu po tem, ko se je vse končalo, spoznal ob srečanjih in drugih stikih s tistimi nekaterimi vrhovi in drugimi, malo nižjimi, ki so želeli domišljavo napihovati svoje zasluge. Pri nas na terenu v provinci, so trdili in bili o tem globoko v sebi prepričani, se itak ni nič dogajalo. Temu primerno so si že

spomladi naslednjega leta pričeli deliti priznanja in odlikovanja, medtem ko nam nihče še hvala lepa za sodelovanje ni rekel.

Drugi razlog je ta, da si pisci takrat nismo sistematično beležili dejstev in dogodkov. To je med drugim tudi razumljivo, saj si ob razvoju dogodkov in vsega povezanega z njimi nismo mislili, da bomo po tolikih letih svoja doživetja lahko kdaj objavili. Za sebe lahko trdim, da sem, kar sem napisal, to storil zgolj po spominu. Kot zmeraj sem tudi tisti čas beležil vse, kar se je dogajalo na sejah Izvršnega sveta, vendar mi zapisano ni zadostovalo. Ocenjujem, da je tudi prav, da mi z »žabje perspektive« pristavimo svoj lonček, pa četudi dolgo po tem, ko je po hitro končani vojni izšlo toliko izdaj, v glavnem izpod peres tistih z vrha v Ljubljani.

Nazadnje je kot tretji, vendar po moji presoji poglavitni razlog, potrebno šteti dejstvo kratkosti pretečenega časa: ni še preteklo dovolj Savinje ali katere druge naše reke, da bi bilo komurkoli mogoče dovolj objektivno, temelječ na resničnih podatkih in ovrednotenju dogodkov in dejstev, opisati ta del našega zgodovinskega obdobja. To bo mogoče šele potem, ko bo minilo še nekaj desetletij in se bodo okoli naše osamosvojitve odprli vsi naši in tuji arhivi. Do takrat pa je prepuščeno beročemu občestvu, da verjame - ali pa tudi ne!

Ambrož Kvartič¹

Rojen 1985 v Slovenj Gradcu, po osnovni šoli v Velenju in gimnaziji v Ljubljani študij etnologije in kulturne antropologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani, 2009 diploma na temo sodobnih povedk v Velenju (študentska Prešernova nagrada). Zaposlen je kot mladi raziskovalec na istem oddelku, raziskovalno pa se ukvarja s sodobno pripovedno folkloro in pripravlja doktorsko disertacijo o sodobnih povedkah v Sloveniji.

V HUDI LUKNJI STRAŠI PRIKAZEN IN NJEN KONTEKST

Uvod

Huda luknja z vsem svojim bogastvom ponuja pester raziskovalne priložnosti za različne raziskovalce: geografe, geologe, speleologe, botanike, arheologe in zgodovinarje. Napolnjuje pa jo tudi množica zgodb, ki se raztezajo od mitoloških ostankov do sodobnih motivov, zaradi katerih je še posebej zanimiva in vznemirljiva tudi za folkloristiko. Med vsemi zgodbami je območje Hude luknje v zadnjih nekaj desetletjih daleč najbolj zaznamovala povedka o prikazni ženske, ki bodisi štopa, bodisi se v avtomobilu prikaže kar sama in po nekaj prevoženih kilometrih izgine iz premikajočega se vozila. In tej prikazni posvečam nekaj naslednjih strani.

¹ Ambrož Kvartič je mladi raziskovalec na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete UL, ambroz.kvartic@ff.uni-lj.si.

Že ko sem izbiral temo članka, sem se odločil, da moj namen ne bo ugotavljati resničnosti oziroma neresničnosti prikazni in z njo povezanih dogodkov, pač pa se bom osredotočil na zgodbe same, torej na pripovedno gradivo, zbrano na terenu. Zanimali so me ključni vsebinski detajli, ki se spreminjajo in ohranjajo iz pripovedovanja v pripovedovanje, hkrati pa sem skušal ugotoviti, kako je zgodba vzajemno povezana z ljudmi in kraji, kjer živi. Zanimalo me je tudi, kdo zgodbo pripoveduje, pod kakšnimi pogoji se je razvila in kaj jo ohranja pri življenju danes. S člankom torej poskušam osvetliti njeno vlogo ter jo umestiti v družbeno- zgodovinski okvir, izhajajoč na eni strani iz skupnih detajlov in na drugi strani iz nekaterih ključnih kontekstualnih podatkov, ki sem jih zbiral skupaj z zgodbami.

S prikaznijo iz Hude luknje sem se prvič srečal leta 2009, ko sem pripravljal diplomsko nalogo o sodobnih povedkah v Velenju (Kvartič 2009). Nekaj zgodb o prikazni sem kasneje zbral skupaj z drugim pripovednim gradivom med raziskavo o sodobnih povedkah v Sloveniji, ki poteka od konca leta 2009, večino gradiva pa sem dobil od maja do julija 2011, ko sem za pripravo tega članka opravil posebno raziskavo v krajih Šaleške in Mislinjske doline. Skupno je v raziskavi sodelovalo 74 informatorjev² iz Velenja, Pake pri Velenju, Doliča, Mislinje, Šmartnega pri Slovenj Gradcu, Slovenj Gradca, Raven na Koroškem, Dravograda in Mute, starih med 8 in 73 let. Kot uporabno gradivo sem upošteval in dokumentiral tudi posamezne citate na različnih spletnih mestih (Prim. Internetni vir 1), pri analizi zgodb pa sem uporabil tudi gradivo, predstavljeno v kratkem filmu z naslovom »Bela žena, črna baba« (Nahtigal 2008), ki je hranjen v dokumentaciji Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

² Iz posnetih in drugače zabeleženih intervjujev je nastal poseben arhiv, v katerem ima vsak od informatorjev svojo številko, sistem pa zaradi preglednosti uporabljam tudi v članku – številka posameznega sogovornika je ob navedbah primerov povedk zapisana v oklepajih ob koncu posameznikove replike ali v vezanem besedilu ob koncu navedbe na terenu pridobljenega podatka.

Huda luknja in njena pripovedna folklor

Že ledinsko ime *Huda luknja* kaže na specifičen odnos ljudi do tega prostora, ki ga oblikujeta posebnost in lepota naravnih danosti na eni (Prim.: Soteska 1980) in »romantična skrivnostnost« na drugi strani (Prim.: Dobnik 2008). Odmaknjenost od naselij, dolgoletna neprehodnost in geo-morfološke podobe so specifična kulisa za razvoj pripovedne folklore. Podoba Hude luknje³ je bila v tradicijskih predstavah (v obdobjih pred izgradnjo ceste) sinonim za kaos, za »zunanjí svet«, človeku prepovedano bivališče bajnih bitij, ki ga zaznamujeta nevarnost in smrt. Po mitološkem izročilu naj bi se v jami Huda luknja nahajalo veliko podzemno jezero, kjer so prebivala htonska bitja pozoji (Poles 1999: 124). Soteska je v pripovednem gradivu 19. stoletja predstavljena kot območje z največjo gostoto bivališč zalih (belih) žena oziroma vil v širši okolici (Poles 1999: 128). Vile so naseljevale jame v Tisniku (Pilanca in Špehovka), znane tudi kot 'Babje lukne' (Verdinek 2002: 35), ter pomagale okoliškim kmetom pri pravilni izbiri posevkov (Hudales 1991: 51). Tradicijske povedke obdobja pred drugo svetovno vojno govorijo o tamkajšnjih jamah tudi kot o skrivališču plenilskih razbojnikov (Hudales 1991: 123).

Folklorno podobo Hude luknje so nadalje oblikovale osebne pripovedi in govorice, ki so jih sprožali realni zgodovinski dogodki in osebe. Zanimiv in skrivnosten prebivalec soteske, ki je zaznamoval govorice prve polovice 20. stoletja, je bil puščavnik Emerit Valentin (Valentin Podstenšek), spoštovan kot sveti mož in preziran kot šarlatan (Hudales 1991: 124 op.). Hudo luknjo in njeno folkloro je močno zaznamovala druga svetovna vojna, ko so se v soteski odvijali spopadi med partizani ter nemškimi in ustaškimi vojaki (Dobnik 2008), svoj pečat je v pripovednem gradivu pustila tudi vojna za Slovenijo, po kateri naj bi v umetnih jaških po celi soteski

³ Z imenom *Huda luknja* v nadaljevanju članka označujem celotno sotesko. Kjer imam v mislih samo vhod v največjo izmed štirih jam, je to zapisano posebej.

ostale velike količine razstreliva, ki lahko eksplodira v vsakem trenutku in pokoplje sotesko (42). Kronološko najslabše opredeljen segment folklore tvorijo govorice, da naj bi neznanci v jame zakopavali žive ljudi (57).

Kakšno mesto v tako pestrem repertoarju pripovedne folklore torej zaseda danes daleč najbolj znana in najbolj razširjena povedka – zgodba o prikazni iz Hude luknje?

Povedka⁴ o prikazni in njene različice

Repertoar zgodb o prikazni v Hudi luknji je veliko bolj pester, kot se zdi na prvi pogled – splošna in splošno znana različica zgodbe o prikazni v Hudi luknji z enakimi ključnimi detajli preprosto ne obstaja. Raziskovalec lahko opazuje bogato oblikovno pestrost gradiva, saj se to razteza od kratkih replik (ki lahko vsebujejo samo pozitivno trditev, da v Hudi luknji straši) do daljših pripovedi z razvito fabulo, ki jim lahko sledijo tudi precej domiselne racionalizacije opisanih nadnaravnih dogodkov. Gradivo je še bolj pestro na ravni vsebine: motivi variirajo v številnih podrobnostih, te pa se spreminjajo glede na kraj pripovedovanja, generacijo, ki ji pripovedovalec pripada, itd. Po opravljeni tekstualni analizi zbranega gradiva o prikazni je jasno, da je vsem različicam skupen samo en detajl – prikazen je ženskega spola, imenovana *baba* ali žena.

S: *Neka ženska se je kazala in je blo v bistvu, da je večkrat štopala in pol tisti, ko so jo pobrali, je pol v bistvu pač, ko so se peljali, zginla vmes. Recimo, če je na zadnjih zicih sedela, ko so jo pobrali, je čez en čas ni več blo. To sem več zgodbic čula.* (27)

Motiv z izrazito variabilnostjo je fizična podoba prikazni. Kot vidne telesne attribute so sogovorniki navedli samo

⁴ »Povedka /.../ se dogaja v resničnem svetu in nenavadni dogodek, ki ga opisuje, ni nemogoč ali nepredstavljen, lahko zveni celo verjetno. Ustreza vsakodnevnemu življenju navadnih ljudi in sodobnemu sistemu vrednot, ki jo obkroža.« (Dégh, 1994: 29).

njeno oblačilo, v nekaterih primerih tudi lase, mlajša sogovornica je povedala tudi, da je bosa (39). Čeprav je pomemben podatek nekaterih povedk, da vozniki prikazen zagledajo v vzratnem ogledalu, nihče od sogovornikov ni znal opisati potez njenega obraza. Najbolj zanimiv podatek je barva njene podobe, saj opisi nihajo med dvema skrajnima poloma barvne lestvice, med črno in belo, pri tem pa so sogovorniki razdeljeni približno na pol:

S: */.../ Poznam verzijo, da se je tista črna baba nekako, ne prikazvala, ampak da ljudem, ko so se čez Hudo luknjo vozli, da se je v avtu kar naenkrat znašla in pol kar naenkrat izginla. Ampak to je pa tudi vse, kar vem.*

R: *A je bila črna?*

S: *Črna je bla, ziher. (16)*

S: *To zgodbo poznam ja, in sicer takšno verzijo, da se ženska prikazuje po polnoči oblečena v belo poročno obleko z belimi rokavicami čez komolce in belo tančico na glavi (62)*

Lik črne babe oziroma bele žene je edina točka sodobnih povedk o prikazni, ob kateri lahko razmišljamo o njihovi kontinuiteti skozi daljše časovno obdobje. Tako črna kot bela žena sta namreč pogosta lika v starejših segmentih slovenske pripovedne folklore, znana po večini našega kulturnega prostora (Stanonik 1999: 217). Po navadi sta predstavljeni kot škodljivi bitji, tudi kot znanilki smrti (Mencej 2010: 37). *Bele žene* je na drugi strani splošno poimenovanje za dobrohotne vile oziroma žalik žene (žal žene), ki naj bi jih bilo tudi v Hudi luknji in tudi širšem prostoru veliko (Poles 1999: 128). Vendar so to samo mogoča izhodišča – s primerjavo do sedaj zbranega gradiva kontinuitete zgodb o prikazni v Hudi luknji ni mogoče potrditi.

Večina sogovornikov se je strinjala z informacijo, da je prikazen škodljiva oziroma nevarna, predvsem pa naj bi jo bilo nevarno srečati – velikokrat ji je namreč pripisana (celo izključna) odgovornost za številne prometne nesreče v Hudi luknji, tudi tiste s smrtnim izidom:

S: *Neka bela ženska naj bi bla, da če peljaš čez Hudo*

luknjo se ti nenadoma pojavi na zadnjem sedežu. In potem ti pokaže neko cesto, ki pa ni cesta in zgrmiš v prepad, noter v Pako.

R: *Se pravi, zmede človeka, al kako?*

S: *Ja, zmede človeka, ja.*

R: *In je pol prometna nesreča?*

S: *Ja tk lepo ti govori, ti pač slediš njenim besedam in zgrmiš noter v reko Pako. (15)*

Na drugi strani je bilo nekaj sogovornikov tudi prepričanih, da je prikazen (kot diametralno nasprotje) popolnoma neškodljiva ali da voznika, ki se mu prikaže, celo varuje pri vožnji skozi nevarno Hudo Luknjo in iz vozila izgine šele, ko je kočljivi odsek ceste že za njim (8):

S: *Ja js sm tk slišala da ko se mim pelješ, se ti – pač mim Hude luknje – da se usede zraven tebe v avto pač na sosednji zic in da pač – tam, a ne. In da se pol pelje s tabo in da tam, ko prideš pač mimo Hude luknje, da pol pa izgine. Ampak da se nič ne ustrašiš⁵, da nisi tk neki (32)*

Črna baba/bela žena se potnikom skozi Hudo luknjo prikazuje na dva načina. Najprej kot statična figura, mimo katere vozijo avtomobili, na cesti (19) ali ob robu ceste (13). Pri tem so se ji vozniki včasih prisiljeni izogniti, kar je predstavljeno tudi kot vzrok za prometno nesrečo. Drugi (in v zgodbah pogostejši) način je, da vstopi v intimni prostor avtomobila, kamor jo bodisi sprejme voznik (motiv štopanja) bodisi se prikaže sama od sebe, v obeh primerih pa iz njega izgine. Avtomobil tako predstavlja ključni medij za interakcijo, vendar pa ni edino prevozno sredstvo, katerega vozniki (potniki) srečujejo prikazen:

S: *Ja al pa da se je pojavla na avtobusu⁶. Pač z avtobusom, ko so se peljali mimo Hude luknje se je pač kr pojavla ena ženska na avtobusu, pač zraven enga je sedela in ...*

⁵ Moj poudarek (op. p.)

⁶ Moj poudarek (op. p.)

R: *A gor je prišla?*

S: *Ne, pač kr naenkrat se je pojavla tam na sedežu in potem, ko so se peljali mimo, je zginla. (21)*

Pomemben variabilen podatek v povedkah je tudi *prostor* oziroma *točka* v prostoru, kjer se prikazen pojavlja. Poleg celotne dolžine ceste skozi Hudo luknjo je največkrat omenjena lokacija kraška votlina nasproti jame Huda luknja, kjer je postavljen spomenik nadvojvodi Johannu, graditelju ceste skozi sotesko (1826). Druga pogostejše izpostavljena točka je skalni osamelec na vhodu v sotesko z mislinjske strani (43). Ostale lokacije so omenjene redko, če pa so, je njeno prikazovanje postavljeno na točko aktualnega ali nekdanjega izpostavljenega objekta v prostoru. Največkrat omenjeni *čas* prikazovanja je ponoči, natančneje med polnočjo in eno zjutraj (29, 39), lahko pa se prikazuje tudi podnevi, v skrajni različici pa samo ob določenih dnevih v tednu (4).

Pripovedovanju povedke včasih sledita vrednotenje in racionalizacija v zgodbi opisanih (nadnaravnih) dogodkov, ki sta skoraj praviloma dialoške in kolektivne narave ter aktivno vključujeta tako pripovedovalca kot njegove naslovnike. Ob tem udeleženci folklornega dogodka podajo tudi svoja stališča do verjetnosti posredovane vsebine in izražajo dvom ter sprejemanje ali zavračanje resničnosti opisanih dogodkov. Na eni strani gre pri tem za ugibanje o identiteti prikazni⁷, na drugi strani pa se v procesu racionalizacije večkrat zgodi tudi kontekstualizacija podanega primera. Informatorji pri tem zgodbo povezujejo z zelo različnimi zgodovinskimi dogodki in osebami:

S: *Eno žensko so tam povozli, pa zdej straši tam. (56)*

S: *Drgač je pa ati reku, da je nek – da so neki Rusi bli tuki, pa da so neki hipnotizirali ljudi, ne vem. Al nek cirkus je reku, ker on je takrat iz vojske prišu, pa se je tisto govorilo –*

R: *Ka, hipnotizirali so jih, da so videli, ali kaj?*

⁷ Tudi vzroki za njeno smrt in povratek.

S: *Ja, neki Rusi so bli s cirkusom, okrog so hodli in so menda hipnotizirali ljudi in takrat so se tud te govori-ce ven pojavile. Da neka ženska pač, da se kar pojavi. In tud v Doliču da so bli, ti Rusi. Zdej ne vem, al da so ljudi hipnotizirali, al da se je to komu res zgodilo, al si je to kir zmisлил, to pa ne vem.* (32)

S: *Ja, pač, ko je bla trgovska pot tu iz Šaleške doline proti Slovenj Gradcu, so pač bli roparji noter v Hudi luknji pa so velik ttih trgovcev oropali pa pobili.*

R: *In je to še od takrat?*

S: *Ja zaradi tega.* (30)

Druge racionalizacije zgodb vključujejo ugibanja o načrtnih prevarah in potegavščinah lokalnih prebivalcev (Nahtigal 2008), nespornih ali celo posledicah prekomerne uporabe alkohola (S: */.../ črna baba se tk al tk sam pijancem prikazuje* (43)). Zanimiva različica racionalizacije pravi, da so zgodbo o prikazni in predvsem z njo povezano prometno nesrečo razširili med prebivalci Mislinje in Doliča zato, da so lahko medtem, ko je policija preverjala situacijo v Hudi luknji, »v miru« oropali pošto v Mislinji (42).

Migracijski motiv 'izginjajoče štoparke' in njegovalokalizacija

Pri pregledu sodobne folklorne o nenavadni prikazni ženske v Hudi luknji, ki se pojavlja bodisi kot figura ob robu cestišča bodisi kot potnik na zadnjih sedežih v avtomobilih, lahko opazimo močne vzporednice z »v folkloristiki največkrat analiziranim« (Brunvand 1981: 24) tipom povedke, imenovanim *izginjajoči štopar* (vanishing hitchhiker – Glej tudi Brunvand 2001). V sodobnosti je motiv razširjen po zelo širokem geografskem prostoru od Anglofonske Amerike in Evrope do Indije (Prim.: Lyngdoh 2010), njegovo raznovrstnost pa lahko opazujemo tudi skozi čas, saj je v folklori prisoten že vsaj od 19. Stoletja naprej (Bennett 1985). V Sloveniji je Huda luknja najbolj znana lokacija prikazovanja duha štoparke (Glej npr. Internetni vir 2), vendar najdemo motiv

tudi v drugih regijah. V strokovni literaturi je dokumentirana varianta, umeščena v Krakovski gozd (Kropej 2004: 188) na Dolenjskem, v svojem arhivu pa hranim tudi pripovedi, umeščene v Zgornjo Savinjsko dolino na lokalno cesto med Lučami in Solčavo (pri skalnem osamelcu Igla) ter na slovensko stran predora Karavanke. V naši soseščini je konec osemdesetih let prejšnjega stoletja v hrvaški Istri veliko medijsko pozornost pritegnil primer v črno oblečene ženske, ki je ustavljala voznike pred istrskim predorom Učka (Internetni vir 3), ta motiv pa je za svojo kratko zgodbo z naslovom Prikazovanje uporabil tudi Drago Jančar (1992: 59-64).

Da se je lahko po vsem svetu znan motiv izginjajoče štoparke »udomačil« v konkretnem (mikro) prostoru Hude luknje, se je moral najprej *lokalizirati*, kar pomeni, da je v zgodbah predstavljen viden fizični element iz pripovedovalcem znanega okolja (nepremičnine, materialne dobrine, tehnologija, naravne poteze, pa tudi konkretne osebe), kamor je umeščena vsebina (Kvartič 2010: 97). Tako viden izkustveni prostor dobi vlogo kulise, ki pomaga pri ustvarjanju navidezne bližine v pripovedi opisanih dogodkov. Vendar se tudi znotraj repertoarja *lokalizirane folklore* vsebinski detajli spreminjajo od pripovedovanja do pripovedovanja⁸. Na eni strani je veliko odvisno od domišljije posameznega pripovedovalca in njegove spretnosti, kako obdržati poslušalce v napetosti, da zgodba doseže največji učinek. Na drugi strani pa lahko opazujemo (zavestno) presojo o izbiri vsebinskih podrobnosti, s katerimi se dogodki, opisani v zgodbi, povežejo z relativnim »tukaj in zdaj« glede na nosilce, s splošno družbeno-zgodovinsko situacijo, načinom življenja itd. Tako se poleg lokalizacije med pripovedovanjem odvije tudi proces kontekstualizacije. Živa folklorja namreč odseva glavne skrbi, napetosti in strahove, pa tudi vrednote in interese obdobja, v katerem jo najdemo (Campion-Vincent 2002: 33). Sporočila, ki jih nosi pripovedna folklorja, so tako vedno podprta

⁸ S tem imam v mislih vse situacije, kjer pride do prenosa folklorja – tako tudi spletne foruma, objavo folklorja v množičnih medijih in podobno.

z njenim kontekstom, pri tem pa imajo posebno mesto prav povedke o srečevanju z nadnaravnim, saj prenašajo in krepijo predvsem tista sporočila, ki so povezana z družbenimi vrednotami in normami (Mencej 2008: 228).

Nosilci

Velika večina sogovornikov (skoraj vsi) je kot čas aktualnosti zgodbe o prikazni v Hudi luknji navedla svojo mladost – čas pripovedovanja zgodbe je bil tako postavljen (relativno glede na posameznika) deset, dvajset ali trideset let nazaj v preteklost, kasneje pa naj je ne bi bilo več slišati. Samo srednješolci in študentje so bili tisti sogovorniki, ki so aktualnost zgodbe umestili v sočasnost njenega pripovedovanja in njene splošne popularnosti, torej v sodobnost. Tako se zdi, da je primarna skupina aktivnih pripovedovalcev zgodbe o prikazni zamejena generacijsko in jo predstavljajo mladi, natančneje najstniki. Pri njih sem naletel tudi na v detajlih najbolj pestro pripovedovanje in na največjo mero čustvene vpletenosti v dogajanje v zgodbi – npr. zaradi pristnega (in pristno izraženega) strahu dve sogovornici o tej zgodbi sploh nista bili pripravljene govoriti (26, 56). Skupina aktivnih nosilcev povedke o prikazni je generacijsko omejena tudi navzdol, saj preadolescenca te zgodbe ne pozna – med sogovorniki je bilo tudi nekaj otrok, starih med osem in trinajst let iz Velenja, Mislinje in Slovenj Gradca, ki zgodb o prikazni niso še nikoli slišali.

V obdobju adolescence je folklor, katere osrednje teme so nadnaravno, grozljivo, bizarno in skrivnostno, ključnega pomena. Čas prehoda od otroštva k odraslosti zaznamujejo radikalne spremembe v posameznikovem življenju, ki nujno prinašajo (kolektivno) tesnobo in strahove, ti pa se sproščajo tudi s folkloro. Mladi z aktivnim pripovedovanjem preizkušajo meje svojega sveta in se oblikujejo v odrasle osebe (Dégh 2001: 252) v njihovem repertoarju pa prednjačijo teme, kot so umori, duhovi, satanizem, magijske prakse ipd. (Ellis 2004), ki sprožajo fascinacijo ter hkrati privlačijo in

odbijajo. Soočenje z vsebino folklore, ki postavlja resničnost pod vprašaj, prinaša (močno) zavedanje samega sebe ter pomaga pri razumevanju smrti in minljivosti, zgodbe pa vsebujejo tudi nekatere moralne lekcije. Življenje fantazijske folklore pri mladih zaznamujejo tudi nekatere ritualne prakse, kot je na primer klicanje duhov (Prim. Tucker 2005), kontekst pripovedovanja takšnih zgodb pa vključuje večerne ure v dijaških in študentskih domovih, poletne tabore, zabave in druge družabne dogodke:

S: /.../ Zdej se pa ponavadi ta zgodba govori, ko se odhaja iz kake žurke, in je potrebno it čez Hudo luknjo domov, tk da si ponavadi premisliš in se odločiš da boš počakal, da se zdani (smeh) (62)

Poleg vsega naštetega lahko zgodbam o prikazni pripišemo tudi močno vzgojno funkcijo, neposredno povezano s splošno nevarnostjo cestnega odseka skozi sotesko, zaradi katere dobi zgodba vlogo splošnega opozorila na povečano koncentracijo pri vožnji skozi Hudo luknjo. Pogoste prometne nesreče (tudi s smrtnim izidom) so realnost tega prostora – poročila o njih se v različnih časovnih intervalih pojavljajo v tiskanih in drugih medijih (Prim. Internetni vir 4, Naš čas 2007: 18). Prikazen kot povzročiteljica prometnih nesreč na eni strani narekuje povečano previdnost, na drugi strani pa je kot primer žrtve prometne nesreče (kadar je tako predstavljena v zgodbi) tudi negativni zgled posledic nepremišljene vožnje.

Družbeno-zgodovinski kontekst

vendar ugotovitev, da zgodbe o prikazni večinoma najdemo v repertoarju folklorne mladine, še ni dovolj za odgovor na vprašanje, zakaj so se lokalizirale prav v Hudi luknji. Po podrobnejšem pregledu podatkov o sogovornikih, zbranih ločeno od pripovedovanja zgodb, se zdi, da so nosilci povedke predvsem tisti, katerih pomemben del življenjske zgodbe (je) predstavlja(la) redna pot skozi Hudo luknjo ali pa so del skupine ljudi, ki jo je v nekem časovnem obdobju zaznamovala ista pot.

Pri tem razmišljanju nam lahko pomaga na prvi pogled nesmiselno vprašanje, kdaj se je zgodba razvila in začela krožiti. Med sogovorniki sem pogosto naletel na predlog, da moram o prikazni vprašati najstarejše prebivalce krajev okoli Hude luknje. Vendar, presenetljivo, sogovorniki, rojeni pred, med in neposredno po drugi svetovni vojni, zgodbe bodisi niso poznali bodisi so mi zagotovili, da je mlajša (6, 12, 63). Povedka je tako kljub morebitnim povezavam s starejšimi folklornimi ali celo mitološkimi lokaliziranimi prvinami po svojem nastanku relativno sodobna.

V iskanju »rojstva« povedke se moram ponovno ozreti na njene glavne nosilce – mlade – in na z njimi povezane zgodovinske dogodke, ki bi lahko pomenili dovolj močan sprožilni moment za nastanek zgodbe. Velike spremembe v regiji je prinesla ustanovitev prvih srednjih šol v Velenju (šolsko leto 1958/59) in Slovenj Gradcu (1960/61), ki se je zgodila med drugim velikim valom ustanavljanja srednjih šol po drugi svetovni vojni v Sloveniji (Stergar 1988: 36). Šolska centra, ki sta ponujala različne poklicne programe, si vse do ustanovitve gimnazije v Slovenj Gradcu leta 1996 po vsebini programov nista bila konkurenčna, vse pestrejša izbira programov izobraževanja pa je tako konec šestdesetih let dvajsetega stoletja prinesla prve množične (delno tudi organizirane) premike ključne starostne skupine med 14. in 19. letom starosti na relaciji Velenje - Slovenj Gradec⁹. Tako se je v nekaj

⁹ Pri ilustraciji migracij dijakov nam lahko pomagajo statistični podatki o stalnem bivališču vpisanih na srednješolske programe v obeh krajih. V prvem letu delovanja srednje šole v Slovenj Gradcu so se k pouku v srednjo šolo iz Velenja vozili 4 dijaki, pet let kasneje pa že 17. Število velenjskih dijakov v Slovenj Gradcu se je od leta 1970 z nekaj odstopanji vztrajno povečevalo in leta 1983 doseglo že skoraj 200 dijakov (Zbornik 1985: 151, Preglednica 4). Podatki za dijake s Koroške, ki so obiskovali šolski center v Velenju, v takšni obliki niso zbrani. Enega redkih oprijemljivih podatkov najdemo v Zborniku Srednje šole Slovenj Gradec, kjer je zapisano, da v šolskem letu 1990/91 »okrog 15% vpisanih prihaja iz velenjske občine, približno toliko pa se jih iz naše občine vozi v velenjske šole.« (Zbornik 1991, 11). Ta podatek je žal samo orientacijska točka in zaenkrat lahko le ugibamo, če se je tako razmerje ohranjalo skozi daljše časovno obdobje. Gotovo je le, da ga je porušila ustanovitev gimnazije v Slovenj Gradcu leta 1996.

letih oblikovala kritična masa (mladih) ljudi s podobnim načinom življenja, katerega skupni imenovalec je bila dnevna (kasneje tudi tedenska) pot skozi Hudo luknjo. Menim, da lahko na podlagi teh podatkov, postavim hipotezo, da so prav opisane migracije tisti moment, ki je sprožil povedko o prikazni iz Hude luknje. Število dnevnih in tedenskih migracij skozi Hudo luknjo je (z desetletjem in pol zamika) naraslo tudi s povečevanjem števila študentske populacije. Razvoj te družbene skupine pomenil tudi spremembe v dinamiki povedke o prikazni, saj so jo študentje bodisi prenesli iz svoje srednješolske izkušnje v novo situacijo bodisi usvojili na novo, saj prej s tem prostorom niso imeli stika¹⁰. Verjetno je širjenje povedke naraščalo vzporedno z rastjo števila študentov v koroški regiji¹¹, vendar je zaradi diahronega prekrivanja posameznikov v obeh populacijah to težko ali celo nemogoče preveriti.

Vse omenjene in tudi druge migracije skozi Hudo luknjo (na primer dnevne migracije delovne sile (Pavšek 2001)) predstavljajo situacijo, v kateri se poveča možnost, da se bo zgodil prenos (pripovedovanje) povedke o prikazni. Mlajša sogovornica iz Slovenj Gradca je recimo povedala, da si s prijateljicami pripovedujejo zgodbo o prikazni skoraj vsak teden, ko se vozijo v Velenje v restavracijo s hitro prehrano McDonald's (53). Pri analizi zbranih podatkov o trendih in naravi migracij skozi Hudo luknjo lahko ne samo opazujemo, kako ti procesi oblikujejo zgodbo o prikazni, pač pa tudi bolje razumemo zanimivo opažanje, da je povedka veliko bolj znana in razširjena na mislinjski kot pa na šaleški strani Hude luknje – vtis, ki so ga potrdili tudi sogovorniki (19, 40) in dejstvo, ki ga podpira tudi statistika.

¹⁰ Na primer dijaki Srednje šole Ravne na Koroškem (20, 24, 41)

¹¹ Pri navedbi teh podatkov je treba opozoriti, da se del študentov visokošolskih programov, ki prihajajo s Koroške, v kraj svojega študija ne vozi skozi Hudo luknjo, pač pa po dolini Drave v Maribor in druge kraje vzhodne Slovenije, kjer izvajajo visokošolske programe. Vendar je število slednjih po ocenah zaposlenih na šolskih centrih Slovenj Gradec in Ravne na Koroškem manjše v primerjavi s tistimi, ki se čez Hudo luknjo vozijo v Ljubljano, na Obalo pa tudi v Maribor.

Presenetljivo je, da v obdobju verjetnega nastanka oziroma razvoja povedke najdemo tudi pomemben zgodovinski dogodek, ki je radikalno preoblikovala identiteto Hude luknje – ukinitiv železniškega prometa med Velenjem in Dravogradom v letih 1968 in 1969 (Bezljaj 2010: 139). Popolna preusmeritev tranzitnega prometa z železnice na cesto konec šestdesetih let je prinesla novo zelo pomembno kontekstualno sestavino za razvoj povedke o prikazni. Glede na to, da je najstarejša zgodba o prikazni s terena, ki sem jo še lahko datiral, umeščena prav v konec šestdesetih let (19) in sodeč po dejstvu, da niti med sogovorniki niti v pisnih virih nisem dobil variante povedke o prikazni, ki bi se pojavljala na vlaku, lahko celo domnevam, da se je povedka dokončno oblikovala šele (vendar kmalu) po ukinitvi železniškega prometa skozi Hudo luknjo. Ukinitiv proge je bil travmatičen dogodek za prebivalce obeh strani soteske (6, 63) in je izzval burne reakcije civilne družbe (Grabner idr. 1999: 29). Verjetno je, da so kot hipne in široko negativno sprejete spremembe tudi ti dogodki oblikovali svoj del repertoarja pripovedne folklore Hude luknje, ki pa je danes zaradi kronološke oddaljenosti in posledičnega popolnega sprejetja spremembe že izginil ali se vsaj radikalno preoblikoval.

Zaključek

Čeprav v zgodbi o prikazni iz Hude luknje v večini vsebinskih segmentov najdemo vzporednice z mednarodnim, migracijskim tipom povedke, t.i. ‘vanishing hitchhiker’ (izginjajoči štopar), je za njeno razumevanje veliko pomembnejše, da jo obravnavamo kot lokalizirano in kontekstualizirano povedko, z detajli umeščeno v prostor Hude luknje in v življenje ljudi, ki so na ta prostor vezani. Osnovni fabuli, ki predstavlja v črno ali belo oblečeno žensko ter njeno prikazovanje in izginjanje iz premikajočih se vozil, so pripisane lokalne poteze: vidne realne lokacije, etnografski podatki (štopanje, prometne nesreče) ipd. Z realnimi dogodki in resničnimi osebami so podprte tudi racionalizacije zgodbe in ugibanja o tem, kdo

naj bi bila prikazen in kakšni so njeni razlogi za pojavljanje. Povedka se je sicer lokalizirala v prostor, ki ga je že pred njenim razvojem napolnjeval pester repertoar folklorne, zato je mogoče, da se je oblikovala tudi pod vplivom starejšega gradiva, vendar za to ni neposrednega dokaza.

Povedka o prikazni v Hudi luknji je, kljub prepričanju mnogih, predvsem starejših sogovornikov, še danes privlačna in v obtoku. Analiza gradiva je pokazala, da je del repertoarja folklorne mladine, ki so v pripovedovanju izkazali tudi največjo pestrost motivov in izpostavili najbolj nenavadne detajle. Pripovedovanje skrivnostnih in grozljivih zgodb predstavlja pomemben del razvoja mladega človeka, saj pomagajo pri njegovi socializaciji in splošni iniciaciji v novo fazo življenja na poti k odraslosti. Povedka izpolnjuje tudi vzgojno funkcijo, saj z izpostavljanjem negativnih primerov opozarja na povečano previdnost pri vožnji skozi sotesko, katere realnost so pogoste in hude prometne nesreče.

Kot eden ključnih kontekstualnih (socioloških) podatkov pri vprašanju o nastanku povedke so se pokazale dnevne ali tedenske migracije skozi Hudo luknjo. Prav s povečanim številom dnevnih migrantov v šestdesetih letih dvajsetega stoletja, katerega razlog je ustanovitev šolskih centrov v Velenju in Slovenj Gradcu, se je namreč ustvarila kritična masa ljudi z enako izkušnjo, kar je predpogoj za oblikovanje folklorne. Pred tem obdobjem podobnih povedk o prikazni na področju Hude luknje ni zaznati. Na razvoj povedke je imela verjetno pomemben vpliv tudi sočasna ukinitve železniške povezave Velenje-Dravograd (1968).

Analiza zbranega gradiva o prikazni je pokazala, da je povedko v vseh obdobjih oblikovala aktualna družbeno-zgodovinska situacija in da so vse njene variante podprte s splošno situacijo, v kateri živijo in se širijo. Zato je pri raziskovanju in beleženju folklorne na terenu pomembna vsaka malenkost, naj gre za vsebinski detajl, življenjsko zgodbo sogovornikov ali informacije o kontekstu, ki vključujejo zgodovinske, demografske in antropološke podatke. Šele ti podatki nam lahko osvetlijo pravi pomen povedke in njenih

variant za prebivalce krajev Šaleške in Mislinjske doline, ki so primarni (vendar še zdaleč ne edini) nosilci zgodb o prikazni. V prihodnosti bo zato zanimivo primerjati do danes zbrano gradivo s tistim, ki se bo oblikovalo (če in ko bo do tega prišlo) po izgradnji hitre ceste, t.i. tretje razvojne osi na Koroško, kar bo (tako kot pred štiridesetimi leti ukinitve železnice) ponovno redefiniralo identiteto Hude luknje in s tem radikalno spremenilo tudi njeno folkloro.

Literatura in viri

Bennett, Gillian

1985 'What's »Modern« about the Modern Legend'. *Fabula* 26: 219-229.

Bezljaj, Leopoldina

2010 'Lesna industrija in prometne poti skozi čas'. V: *Občina Mislinja: Zbornik*. Mislinja: Občina Mislinja.

Brunvand, Jan Harold

1981 *Vanishing hitchhiker*. New York, London: W.W.Norton & Company.

2001 *Encyclopedia of Urban Legends*. New York, London: W.W. Norton & Company. Dégh, Linda

1994 *American Folklore and the Mass Media*. Bloomington in Indianapolis: Indiana University Press.

2001 *Legend and Belief: Dialectics of a Folklore Genre*. Bloomington in Indianapolis: Indiana University Press.

Dobnik, Bojana

2008 'V Hudo luknjo odkrivat pračloveka in jamskega medveda'. *Naša občina: Glasilo občine Mislinja* 38: 23-26.

Ellis, Bill

2004 *Lucifer Ascending: The Account in Folklore and Popular Culture*. Lexington: University Press of Kentucky.

Grabner, Valerija, Karol Rustja in Jurij Simoniti

1999 *Mislinjska železniška proga*. Slovenj Gradec: Koroški pokrajinski muzej.

Hudales, Jože in Ivo Stropnik, ur.

1991 *Mlinškovo berilo: (i)zbrani etnološki in slovstveni zapiski*. Velenje: Kulturni Center Ivana Napotnika.

Jančar, Drago

1992 'Prikazovanje'. V: *Pogled angela: trinajst zgodb*. Ljubljana: Mihelič.

Kropej, Monika

2004 'Sodobne zgodbe študentov Univerze v Ljubljani'. *Traditiones* 33 (1): 175-200.

Kvartič, Ambrož

2009 *Danes burek nič več: Sodobne povedke v Velenju*. Neobjavljeno diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

2010 'Migracijski motivi sodobnih povedk o tujcih v velenjskem prostoru'. V: *Ustvarjanje prostorov*, Mencej, Mirjam in Dan Podjed, ur. Ljubljana: Filozofska fakulteta. Str. 92-111.

Lyngdoh, Margaret

2010 'The vanishing hitchhiker among the taxi drivers in Shillong'. Neobjavljeno besedilo. Department of Estonian and Comparative Folklore, University of Tartu.

Mencej, Mirjam

2006 *Coprnice so me nosile: Raziskava vaškega čarovništva v Vzhodni Sloveniji na prelomu tisočletja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. Mencej, Mirjam, ur.

2010 *Pripovedi s Kozjanskega in Obsotelja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. Nahtigal, Katarina in Špela Vidmar

2008 *Bela žena, črna baba*. Neobjavljeno video gradivo. Dolžina: 28'26". Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta.

Naš čas

2007 'Neprilagojena hitrost'. *Naš čas* 54 (34), 30.8.2007: 18.

Pavšek, Zoran

2001 'Dnevne migracije delovne sile v mestno občino Velenje'. V: *Velenje: Zbornik Raziskovalnega tabora v letih 1999 in 2000*, Šalej Matjaž, ur. Velenje: Erico. Str. 222-230.

Poles, Rok

1999 'Sakralna dediščina velenjskega dela Šaleške doline v luči kontinuiteti identitete'. V: *Velenje: Razprave o zgodovini mesta in okolice*, Tone Ravnikar, ur., Velenje: Mestna občina Velenje. Str. 121-163. Stanonik, Marija

1999 *Slovenska slovstvena folklor*. Ljubljana: Klasje.

Stergar, Eva

1988 'Je vpis v visoko šolstvo res že na meji demografskih zmožnosti?'. V: *Proučevanje študijske poti študentov v SRS: Generacija 1976*. Strgar, Eva, ur. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani. Str. 36-49.

Tucker, Elizabeth

2005 'Ghosts in Mirrors: Reflections of the self'. *Journal of American Folklore* 118 (468): 186-203.

Verdinek, Bojana

2002 *Lesene cokle: Folklorne pripovedi iz Mežiške, Mislinjske in Šaleške doline*. Glasovi 26. Ljubljana: Kmečki glas.

Zbornik

1985 *VI. Zbornik Srednje šole Edvarda*

1991 *VII. Zbornik Srednje šole Slovenj Gradec 1960-1990*. Slovenj Gradec.

Spletni viri

- Internetni vir 1: <http://katjalenart.blog.siol.net/2007/10/31/bela-gospa/>, pregledano 29.4.2011.
- Internetni vir 2: <http://moskisvet.com/clanek/rubrika/fokus/ceste-duhov.html>, pregledano 29.4.2011.
- Internetni vir 3: <http://www.borja.org/spy-caffe/misteriozna-zena-u-crnem>, pregledano 3.7.2011.
- Internetni vir 4: <http://www.radio-alfa.si/novice/prikaz-novic/cbmoduleid/434/articleid/292/nesrea-v-hudi-luknji.aspx>, pregledano 16. 8. 2011

Mateja Medved

Univerzitetna diplomirana zgodovinarica, od leta 2002 zaposlena v Muzeju Velenje kot višja kustodinja. Na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, smer zgodovina, diplomirala leta 1998 pod mentorstvom dr. Boža Repeta. Dela kot kustos v Muzeju Velenje.

KRATKA ZGODOVINA VILE BIANCE IN NJENIH PREBIVALCEV¹

Zgodba neke stavbe

Že več kot 700 let se pod vznožjem Velenjskega gradu stiska današnje Staro Velenje oziroma nekdanji trg Velenje, ki je skupaj z gradom nastal sredi 13. stoletja. Trški ambient od druge polovice 19. stoletja omejuje Vila Bianca, ena najlepših stavb v trgu. Predmestna vila, grajena v duhu starih fevdalnih dvorcev, je mešanica neo-renesanse in neogotike. Poleg vile Herberstein in graščine Gorica je ena izmed treh historičnih palač v Velenju.² Gorica je sicer kot grajska pristava

¹ Tekst je nastal kot nadgrajena podlaga za pripravo razstave z naslovom Vila Bianca, ki jo je Muzej Velenje pripravil ob slavnostnem odprtju prenovljene Vile Biance 21. decembra 2010.

² Rok Poles, Oris arhitekturnega razvoja Velenja – prek idealnega mesta do mesta priložnosti, v: Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice (dalje Poles, Oris), Velenje: Mestna občina, 1999, str. 445.

nastala že v 16. stoletju, vendar so kasnejše prezidave, zlasti v 19. stoletju, v celoti zakrile njen izvor.³

Razglednica Velenja, poslana 19. 7. 1902. Na vzhodni strani trga je lepo vidna stavba današnje Vile Bianca. Hrani Muzej Velenje.

Nastanek stavbe Vile Bianca se navezuje na grad Velenje, katerega zemljišče se je razprostiralo od Velenja do Šaleka. V obdobju 1851-1858 ga je imel v lasti Hubert de la Fontaine grof d'Harnoncourt- Unverzagt, ki je poleg gradu Velenje, ki ga je kupil leta 1851, imel v lasti tudi grad Lilienberg.⁴ Gospoščini je namreč konec 18. stoletja združil njun tedanji lastnik Gabriel Pauer.⁵ Gabrielu Pauerju je kot lastnik Velenjskega gradu leta 1829 sledil Edvard Trigler, nato pa

³ Ivan Stopar, Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji, knjiga 4, Med Solčavskim in Kobanskim (dalje Stopar, Grajske stavbe 4), Ljubljana: Viharnik 1993, str. 28-29.

⁴ Jože Hudales, Ivo Stropnik, Šaleški razgledi 7, Mlinškovo berilo: (i) zbrani etnološki in slovstveni zapiski (dalje ŠR 7), Velenje: KCIN, 1991, str. 251. Glej tudi: Ignaz Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant V., Das Dekanat Schallthal (dalje Orožen, Schallthal), Graz: Selbstverl., 1884, str. 278.

⁵ Stopar, Grajske stavbe 4, str. 51.

je na osnovi kupne pogodbe z dne 10. oktobra 1851 prešel v last družine d'Harnoncourt-Unverzagt. Družina Trigler, ki je v obdobju 1721-1821 imela v rokah gradič Zagorica na Dolenjskem, se je po prodaji Velenjskega gradu postopoma preselila v Gradec.⁶ Leta 1858 je grad prodal tudi Hubert d'Harnoncourt-Unverzagt. Lastnik Velenja in Lilienberga je na podlagi kupne pogodbe z dne 29. oktobra 1858 postal Karl pl. Adamovich de Csepin.⁷

Kdo je zgradil Vilo Bianco

Vilo Bianco je zgradil brat lastnika Velenjskega gradu v 50-ih letih 19. stoletja, po Ivanu Stoparju okrog leta 1855. Ta piše, da je stavba, ki jo je okrog leta 1855 pozidal tedanji lastnik Velenjskega gradu Hubert grof d'Harnoncourt-Unverzagt (op. a. dejansko pa njegov brat), značilna predmestna vila, grajena v duhu starih fevdalnih dvorcev. Od tod naj bi izhajalo tudi njeno ime Spodnje Velenje, ki naj bi označevalo novo grajsko stavbo v nasprotju z gradom v »Zgornjem« Velenju. Stavba, pozidana v neogotskem slogu, je danes pomembna tako zaradi svoje vloge v prostoru, kjer zaznamuje stari trški ambient, kot zaradi arhitekturnih ambicij, ki se kažejo v zavestnem naslonu na tradicijo starih fevdalnih grajskih stavb.⁸ Stranski »obrambni« stolpič je tako le značilna romantična kulisa.⁹

Da si je Viktor d'Harnoncourt na bratovem posestvu zgradil »grad« Spodnje Velenje, poroča tudi Ignaz Orožen, ki piše, da si je brat tedanjega posestnika gradu Velenje Huberta d'Harnoncourta grof Viktor d'Harnoncourt pred tridesetimi leti

⁶ Iz pisma Hildegard Sp... (?), potomke družine Trigler, Dunaj 1971, arhiv Muzeja Velenje ter Ivan Jakič, Vsi slovenski gradovi, Ljubljana: DZS, 1999, str. 380.

⁷ ŠR 7, str. 251 ter Orožen, Schallthal, str. 278.

⁸ Ivan Stopar, Vila Bianca, v: Strokovne osnove za pripravo predloga o razglasitvi kulturnih spomenikov na območju občine Velenje, Celje: Zavod za spomeniško varstvo.

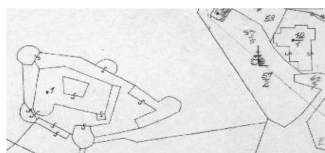
⁹ Poles, Oris, str. 445.

na vzhodnem koncu trga Velenje zgradil sedež gosposčine, ki se mu pravi Spodnje ali Novo Velenje. Viktorjev sin Felix ga je leta 1882 prodal Karlu Adamovihu. Adamovichi so bili tedaj že več kot dve desetletji lastniki Velenjskega gradu.¹⁰

Čeprav lahko na osnovi poročanja Ignaza Orožna skle-pamo, da je Vilo Bianco okrog leta 1855 zgradil Maximilian Viktor de la Fontaine d'Harnoncourt-Unverzagt, pa se tloris graščine javlja že na franciscejskem katastru za leto 1825. To bi lahko pomenilo, da je bila graščina zgrajena že prej, še ver-jetneje pa je, da je nastala na mestu, kjer je prej stalo manjše poslopje. To nam da slutiti naris manjše stavbe, ki se javlja v tlorisu vile. Tloris vile tudi na katastru iz leta 1913 ostaja isti, kar kaže, da vila ni doživela večjih prezidav.

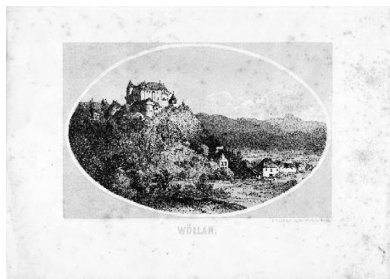
Tloris Vile Bianca z narisom manjše stavbe v notranjosti. Izrez. Franciscejski kataster; 1825. Hrani Arhiv Republike Slovenije (dalje ARS).

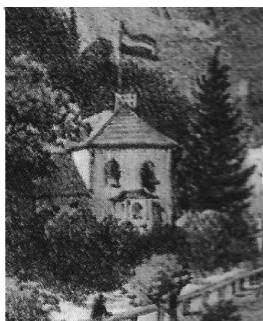
Tloris vile leta 1913. Izrez. Franciscejski kataster; 1913. Hrani Zgodovinski arhiv Celje (dalje ZAC).

Drugače je bilo verjetno s spremembami v notranjosti ter z manjšimi prezidavami in dozidavami. Na to misel nas napelje primerjava dveh najstarejših upodobitev današnje Vile Bianca, ki ju srečamo na litografijah Carla Reicherta ter Carla Goedela iz okoli leta 1860. Tu vidimo dve podobni, vendar v detajlih različni stavbi, kar seveda postavlja pod vprašaj pravilnost datacij upodobitev, na drugi pa točnost upodobitve stavbe. Nikakor pa ni dvoma glede tega, da je bil južni trakt stavbe v letih po izgradnji dvignjen za eno nadstropje.

¹⁰ Orožen, Schallthal, str. 278.

Upodobitev Vile Bianca ob vznožju grajskega griča na litografiji Carla Reicharta iz okoli leta 1860. Izrez. Hrani Muzej Velenje.

*Velenjski grad in Vila Bianca ob njegovem vznožju. Izrez. Carel Goedel, kolorirana litografija iz okoli leta 1860. Gradec, zasebna zbirka. Iz knjige: Ivan Stopar, *Gradovi na Slovenskem*, geslo: Velenje, str. 132.*

Prvi lastniki vile Bianca

Za graditelje današnje Vile Bianca velja torej družina de la Fontaine (tudi Fontagne, Fontaigne, Fontainne, Fontayne) d'Harnoncourt¹¹-Unverzagt, ki se v zgodovini Šaleške

¹¹ Tudi priimek d'Harnoncourt zasledimo zapisan na različne načine, tako pri Ignazu Orožnu kot Harnancour ter v SA in Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Graeflichen Haeuser za leto 1874 in 1879 kot Harnoncour. V večini leksikonov pa naletimo na obliko Harnoncourt, ki jo uporabljajo tudi potomci.

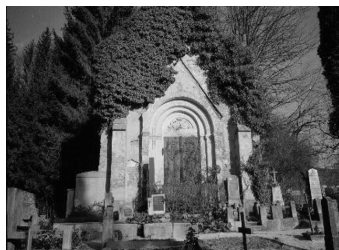
doline pojavi z letom 1851. Družina izhaja iz veje starega francoskega plemstva de la Fontaine, ki je v času hugenotskih vojn ostala zvesta katoliški veroizpovedi ter si pridobila bogata posestva tudi v Belgiji in na Moravskem. Ime Harnoncourt (po vasici v Belgiji) je kot prvi prevzel Louis de la Fontaine okrog leta 1620 po svoji poroki z Elizabeto de Foulon, gospo d'Harnoncourt, čast državnih grofov pa je 29. aprila 1627 dosegel Paul Bernhard de la Fontaine d'Harnoncourt. Družinski grb sta predstavljali dve poševno prekržani modri romarski palici, med katerima se v zgornjem prostoru nahaja rdeča romarska školjka vrste pokrovača. Leta 1839 pa je Viktorjev in Hubertov oče Hubert Ludwig de la Fontaine in d'Harnoncourt dosegel dovoljenje, da svoje ime in grb združi z imenom in grbom grofov Unverzagt. Njegova mati Maria Leopoldina, rojena grofica Unverzagt, ki je bila od leta 1787 poročena z Josephom Ludwigom Mathiasom de la Fontaine d'Harnoncourt, je bila poslednja svojega rodu.

Maximilian Viktor je bil starejši od dveh bratov, rojen leta 1820. Po poklicu ritmojster se je leta 1847 poročil z Aloisio, grofico Locatelli. Leta 1867, 27. februarja, je umrl na Dunaju.¹² Tako je po podatkih v zapisniku duš ali tudi Status libri animarum (dalje SA) za obdobje 1867-1878 v vili v Velenju živela le njegova vdova, gospa Aloisia, ter njuni otroci: Alexia (tudi Alice), od 5. junija 1869 poročena z grofom Maxom Hardegg-om (Johann Maximilian Eugen, Graf zu Hardegg auf Glatz und im Machlande), Leonie, ki je umrla leta 1870, ter sinova Maximilian in Felix, ki je bil kot najmlajši rojen 11. oktobra 1857. Oba sta bila in gojenca Terezijanske akademije na Dunaju. Maximilian je očitno umrl že pred letom 1879, zato je glava družine postal najmlajši Viktorjev sin Felix, tedaj poročnik in član malteškega reda. Viktorjev mlajši brat Hubert Heinrich, kratek čas lastnik

¹² Spletne strani: <http://www.zeno.org/nid/20010080686> (geslo Harnoncourt-Unverzagt, v: Pierer's Universal-Lexikon, Band 8, Altenburg 1859, str. 52), [kadich-blazek1899-041-050.pdf](http://www.kadich-blazek1899-041-050.pdf) (geslo Harnoncourt-Unverzagt (Taf. 30), v: Mährischer Adel) ter <http://www.dr-bernhard-peter.de/Heraldik/Galerien/galerie1110.htm>.

Velenjskega gradu, je bil že od leta 1848 poročen z grofico Ludmillo Gizello Theresio Berchtold, baronico Ungarschitz. Svoj sedež je imel na področju Hrotovic na Moravskem, kjer je imela posestva tudi družina njegove žene. Kot večina članov njegove družine se je tudi on zapisal vojaški karieri.¹³

Leta 1869, dobro leto in pol za možem, je 24. maja v Velenju umrla tudi Viktorjeva žena Aloisia (kot je zapisano v SA) oziroma kot poroča Ignaz Orožen »*Frau Louise de la Fontagne Gräfin Harnancourt-Unverzagt*«. Stara je bila šele 40 let. Pokopana je bila na »novem« pokopališču na zahodni strani farne cerkve sv. Martina v Šmartnem, njen bratranec Othenio Maria Lichnowsky grof Werdenberški pa je dal leta 1870 nad njenim grobom postaviti grobno kapelo. Daroval je tudi 500 goldinarjev ustanovnega kapitala z namenom, da se vsako leto v njej vršijo tri maše, ter 500 goldinarjev za vzdrževanje same kapele.

Grobnica Aloisie de la Fontagne d'Harnoncourt-Unverzagt na starem velenjskem pokopališču leta 1995. Foto: Damijan Kljajič. Iz arhiva Muzeja Velenje. V luneti portala se nahaja grb družine d'Harnoncourt-Unverzagt ter družine Locatelli.

Kapelo je 24. novembra 1870 posvetil tukajšnji župnik in dekan Gregor Miklavžin.¹⁴ Epitaf poroča, da v grobnici

¹³ Več o družini v Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Graeflichen Haeuser za leto 1874 in 1897.

¹⁴ Rok Poles, Marjana Gmajner Korošec, Nika Lalek, Sakralna dediščina Šaleške doline (dalje Poles, Sakralna dediščina), Velenje: Pozoj, 1999, str. 176-178. Glej tudi: Orožen, Schallthal, str. 139.

počiva grofica d'Harnoncourt, rojena grofica Locatelli, ki se je rodila v Immendorfu v današnji Nemčiji 23. aprila 1829 in umrla 24. maja 1869 v Velenju. Na epitafu je tudi napis, ki se v slovenskem prevodu glasi: *»Njej bilo se je težko/ od življenja posloviti,/ komu drugemu težko/ se skoz življenje je prebiti.«*¹⁵

Vila Bianca in družina Adamovich de Csepin

Po smrti Aloisie d'Harnoncourt je po poročanju SA za obdobje 1880-1893 v vili živel (?) njen sin Felix grof d'Harnoncourt-Unverzagt, ki je bil ob materini smrti star šele 12 let, nato pa se je sem preselila Bianca Adamovich. Stavbo je namreč Felix leta 1882 prodal tedanjim lastnikom Velenjskega gradu, družini Adamovich de Csepin. Kot lastnik gradu se tedaj kljub sedemnajstim letom že omenja Karel II. Adamovich de Csepin.¹⁶ Ta je bil ob očetovi smrti star šele devet let, zato je tedaj vodstvo posestva prevzela njegova mati Bianca, rojena grofica Wickenburg.

Bianca Albertina Ida Maria Capello se je rodila v Gradcu 6. ali po drugih podatkih 7. oktobra leta 1837 očetu Matthiasu grofu Wickenburškemu in njegovi ženi Emmi Grimaud, rojeni grofici d'Orsay. Poleg Biance sta se jima v zakonu rodila še dva sinova, Ottokar in pesnik Albrecht, ter hčeri Lucie, zgodaj umrla žena kneza Emericha Thurn-Taxis, in Ida, poznejša vdova po grofu Franzu Kesselstattu.

Družina Wickenburg izhajala iz beneške hiše Capello, katere stranski poganjek Francesco Maria Capellini, imenovan Stechinelli, se je v 17. stoletju priselil na območje današnje Nemčije. O njegovem srečanju z Georgom Wilhelmom, sinom vojvode Braunschweig in Lüneberg-Calenberg,

¹⁵ »Ihr war es schwer dem Leben zu entsagen, Anderen ist es schwer das leben zu ertragen.« (Orožen, Schallthal, str. 139). Poslovenil Rok Poles. (Poles, Sakralna dediščina, str. 176.)

¹⁶ Orožen, Schallthal, str. 278.

v Benetkah pripoveduje znana legenda. Vsekakor je njegova uspešna kariera na dvoru v Hannoveru in nato v Celleju dosegla vrhunec, ko je leta 1688 družina Capellini dosegla čast nemškega dednega plemstva z imenom »von Wickenburg«, po posestvu Wickenburg, ki ga je Stechinelli kupil leta 1677. V drugo se je Stechinelli poročil s hčerjo uglednega dvornega svetnika z dvora v Celleju Agnese Elisabeth Breyger, katere družina je imela v grbu rožo. In tako v grbu družine Wickenburg srečamo združeni rožo družine Breyger in klobuk družine Capellini (Capello = klobuk, Capellini = klobuček).¹⁷

Grbovna plošča Karla I. Adamovicha de Csepina in njegove žene Biance, rojene grofice Wickenburg, ki krasi steno palacija v atriju Velenjskega gradu. Foto: Damijan Kljajič. Iz arhiva Muzeja Velenje.

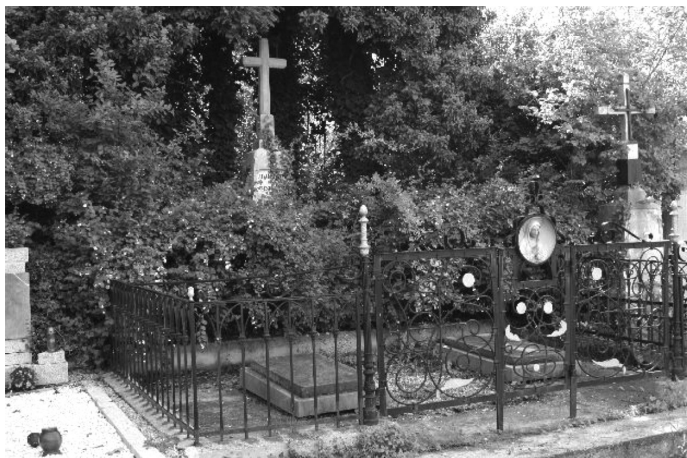
¹⁷ Spletne strani: de.academic.ru/dic.nsf/pierer/90094/Wickenburg (geslo Wickenburg, v: Pierer's Lexicon 1857- 1865), <http://de.wikipedia.org/wiki/Stechinelli>, <http://www.wietze-info.de/node/2411> (članek »Wer war Francesco Maria Capellini-Stechinelli?«) in ADB:Wickenburg, Matthias Graf von – Wikisource. Glej tudi: razstava Rodbina Adamovich de Csepina (dalje razstava Rodbina Adamovich), ki je nastala v sklopu projekta (Ne)znane osebnosti iz porečja Pake v organizaciji Knjižnice Velenje in Muzeja Velenje.

Družina, ki je do konca 18. stoletja dosegla grofovsko čast, je imela številna posestva v Šleziji, Avstriji in Hannoveru. Tako zaradi odpora proti Prusiji kakor tudi zaradi omejenih možnosti v nemških deželah je družina svoje mlajše sinove, ki so se posvečali predvsem uradniški in vojaški karieri, pošiljala v Avstrijo. Tako je na Dunaj skupaj z očetom Antonom Anselnom, generalom in poslanikom na dvoru v St. Petersburgu in na Dunaju, prišel tudi Biancin oče Matthias Constantin Capello, rojen leta 1797 na posestvu Pesch pri Düsseldorfu. Po študiju je začel z uspešno kariero in leta 1835 postal guverner Štajerske. Bil je častni občan mest Gradec in Judenburg, velja pa tudi za ustanovitelja zdravilišča v Gleichenbergu. Po krajšem zastoju v karieri leta 1848 je bil ob koncu petdesetih let 19. stoletja izbran v upravo družbe Železnice cesarice Elizabete, ob odprtju železniške proge Dunaj-Salzburg pa je bil odlikovan z velikim križem Leopoldovega reda. Leta 1861 je postal minister za trgovino in narodno gospodarstvo v Schmerlingovem ministrstvu, leta 1862 pa mu je bilo poverjeno začasno vodstvo ministrstva za mornarico. Z vrnitvijo v kabinet je postal tudi dosmrtni član zgornjega doma.¹⁸

Njegova najmlajša hči Bianca se je 18. oktobra 1857 v Gleichenbergu poročila s Karlom I. pl. Adamovich de Csepinom, lastnikom posesti v Velenju in v Tenji v Slavoniji. Družina njenega prvega moža je namreč izhajala iz Slavonije, kjer sta se izoblikovali dve družinski veji, čepinska s sedežem v Čepinju in tenjska s sedežem v Tenji. Prvotno pa naj bi družina izhajala iz kraja Ciprovac v Bolgariji. Karel I., ritmojster in komornik, ki je bil tudi pribočnik bana Jelačića, je izhajal iz tenjske veje in si je po poroki z Bianco nov sedež svoje posesti osnoval na gradu Velenje. Bil je dvakratni deželnozborski poslanec v Gradcu, vendar je pred koncem drugega mandata zaradi bolezni predčasno odstopil. Umrli je 19. februarja 1874 star komaj 54 let. O njegovem političnem delovanju je Josip Vošnjak v svojih Spominih zapisal,

¹⁸ Prav tam.

da se je »pošteno boril v vrsti svojih slovenskih tovarišev za narodne pravice, čeprav je bil po rodu Srb« (op. a. navedba narodnosti je napačna). V zakonu se jima je rodilo 8 (?) otrok, Irma, Isabella, Julie, Karl, Johan (Ivan) in Branko, sin Emerich Maximilian je umrl že leta 1861 star dobri 2 leti, hči Margaretha Antonia, rojena leta 1868, pa 31. januarja 1869.¹⁹

Grobnica družine Adamovich de Csepin na šmarškem pokopališču leta 1995. Foto: Damijan Kljajič. Iz arhiva Muzeja Velenje.

Kdaj točno se je Bianca dokončno preselila v vilo , ni znano, najverjetneje pa se je to zgodilo po poroki najstarejšega sina Karla z Giselo, rojeno baronico Ritter-Zahony leta 1886.

¹⁹ Mladen i Bojana Šćitaroci, Dvorci i perivoji u Slavoniji od Zagreba do Iloka, Zagreb: Šćitaroci, 1998, gesla, ki se nanašajo na družino Adamovich de Csepin. Glej tudi: razstava Rodbina Adamovich. Podatki o njunih otrocih so iz SA ter MMK in RMK (mrliška in rojstna oziroma krstna matična knjiga), ki jih v obliki kopij hrani Muzej Velenje.

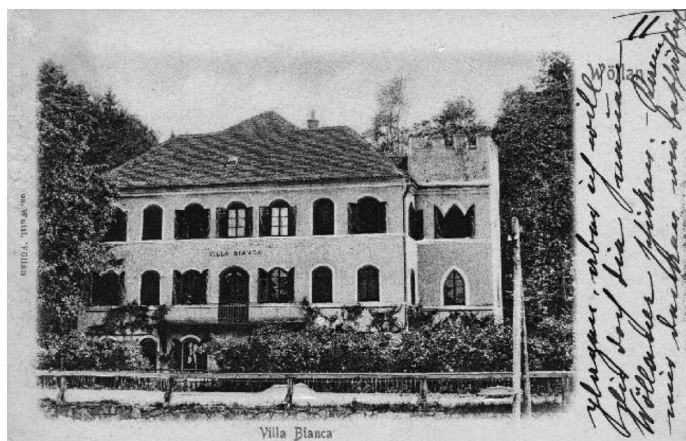
Bianca pl. Adamovich de Csepin, katere se nekateri celo spominjajo kot lepe, mogočne in prijazne gospe,²⁰ je v SA za naslednje obdobje po letu 1893 skupaj s hčerko Julie (Janči) ter sinom Brankom še zapisana na strani stanovalcev »Velenjske grajščine« kot mati posestnika Karla Adamovicha de Csepina in njegove žene Gisele baronice Ritter-Zahony, pa tudi kot stanovalka »Vile biance« oziroma spodnje grajščine s hišno številko 32. Tu je po letu 1902 živela skupaj s svojim drugim možem, generalmajorjem Arturjem Augustom grofom Mensdorf-Pouilly-jem. Poroka je potekala v vili in sicer v prvem nadstropju »v sobi na levo, ko se not pride«. Njegova mati Sophie je bila princesa vojvodine Sachsen-Coburg-Saafeld ter teta kraljice Viktorije, njen brat pa je bil prvi belgijski kralj Leopold I. Grof Mensdorff-Pouilly je umrl v Velenju 23. aprila 1904, Bianca pa leta 1912, 19. septembra. Pokopana je v družinski grobnici na šmarškem pokopališču.²¹

Graščina Spodnje Velenje se preimenuje v Vilo Bianco

Tako Bianca kot tudi njen prvi mož Karel I. sta ostala zapisana v spominu Velenjčanov, k čemur nedvomno prispeva tudi poimenovanje grajščine z Vilo Bianco. Kdaj se je to zgodilo, je natančno težko določiti, vsekakor pa do leta 1885, kar potrjuje zapis v mrliški matični knjigi (dalje MMK) za trg Velenje, ko se ob smrti Karla Noe pl. Nordberga 21. maja tega leta kot kraj smrti navaja »Villa Bianca«. Ime je bilo kasneje (?) kot »Villa Bianca« izpisano tudi na sprednji strani poslopja oziroma na strani, ki je gledala na cesto iz Starega Velenja proti Celju. Napis se je nahajal v prvem nadstropju nad vrati, ki so vodila na balkon.

²⁰ Vila Bianca, v: Špric, letnik 4, šte. 1, str. 35.

²¹ Kopije SA za obdobje 1867-1878, 1880-1893, 1885-1905 ter 1913-1924, ki jih hrani Muzej Velenje. Glej tudi: razstava Rodbina Adamovich de Csepin.

*Reliefna razglednica Vile Biance, poslana 11. 9. 1902.
Hrani Muzej Velenje.*

Če torej o letnici preimenovanja še ugibamo, pa se je utrdilo prepričanje, da je vila dobila ime po Bianci pl. Adamovich de Csepin, rojeni grofici Wickenburg. Skupaj z možem sta se namreč v zgodovinski spomin Velenjčanov zapisala kot velika dobrotnika, na katera so se lahko vedno obrnili, kadar so bili v stiski. Bianca je npr. denarno podprla šolsko kuhinjo v velenjski osnovni šoli in s tem omogočila, da so vsako zimo otroci revnejših staršev pozimi zastonj dobivali vsak dan toplo juho za kosilo.²²

Je pa v literaturi možno zaslediti tudi trditve, da je »grad« Spodnje Velenje dobil ime po grofovi hčerki Bianci.²³ V tem primeru bi lahko šlo za drugo hčer Karla II., ki sicer ni bil grof, in njegove žene Gisele baronice Ritter-Zahony. Vendar je bila ta Bianca, torej vnukinja grofice Wickenburg, rojena šele leta 1890, novo poimenovanje stavbe pa zasledimo že pred tem letom. Še na drugačno tezo naletimo v časopisnem

²² Tone Ravnikar, Grad Velenje. Skica usode stavbe in njenih prebivalcev, Velenje: KCIN-Muzej, 2002, str.55.

²³ Špric, letnik 4/ 1, str. 33.

članku z naslovom »Se Staro Velenje (končno) prebuja iz spanja?«, ²⁴ kjer naletimo na trditev, da je bila stavba prvotno bela in da ime izhaja od tod – Vila Bianca bi potemtakem dobila ime zaradi svetle fasade stavbe, kakršna naj bi bila v prvih letih po izgradnji. To trditev bi morda lahko podkrepili z zapisom v že omenjenem SA, kjer je ime Bianca zapisano z malo začetnico in bi lahko zapis prevedli kot bela hiša, vendar se v naslednjem SA za čas po letu 1913 pojavi zapis z veliko začetnico, torej »Villa Bianca«. Enako je ime stavbe z velikima začetnicama zapisano tudi v MMR. Tudi najnovejša odkritja ob obnovi stavbe to trditev negirajo, tako da skoraj ni dvoma, da stavba nosi ime po grofici Bianci.

Vila Bianca po smrti Biance, grofice Wickenburg

Leta 1912 umre tudi Bianca, grofica Wickenburg. Po njeni smrti je poslopje vile Biance prešlo v roke njene najstarejše hčere Irme grofice Bissingen, ki je tedaj živela v Budimpešti. Leta 1880 se je namreč Biancina najstarejša hči Irma, rojena leta 1858 v Gleichenbergu, v Velenju poročila z grofom Mario Ferdinandom Antonom Bissingen-Nippenburgom. ²⁵ Njen mož je bil poveljnik madžarske državne ustanove za vzrejo konj in avstrijski general v prvi svetovni vojni, velja pa tudi za ustanovitelja madžarske veje družine Bissingen-Nippenburg. Ta se pojavi v zgodovini Prednje Avstrije že v 17. stoletju ter se v prvi polovici 19. stoletja razdelili v nemško in madžarsko linijo. ²⁶

²⁴ Naš čas, 25. oktober 2007, str. 13.

²⁵ Zemljiško knjižni vpis in kopija SA za obdobje 1880-1893, ki jo hrani Muzej Velenje.

²⁶ Fritz Steinegger, *Neue Deutsche Biographie*, Berlin 1955, str. 279-280. Ime družine Bissingen v zgodovini Šaleške doline zasledimo že v obdobju 1857-1861, ko sta Maks grof Bissingen in Terezija, rojena grofica Meraviglia, postala lastnika graščine Gorica. Glej: Stopar, *Grajske stavbe* 4, str. 28. Na osnovi hitrega sklepanja na osnovi rojstnih letnic bi morda lahko šlo za starša zgoraj omenjenega Mario Ferdinanda Bissingen-

Bianca pl. Adamovich de Csepin, rojena grofica Wickenburg, po kateri nosi ime današnja Vila Bianca. Zasebna last.

Irma, v posest katere je stavba prešla leta 1913, je 23. decembra leta 1918 posest Vile Biance, ki je poleg grajskega poslopja z dvoriščem obsegala še ledenico, pašnik ter dve gozdni parceli, prodala baronu in baronici Ludoviku (oziroma Ludwigu) in Bernardini Haerdtl s Turna. Ledenico z nekaj zemljišča so že pred tem prodali hotelirju Ivanu Raku.²⁷

O družini Haerdtl je v svojem romanu, ki v prevodu nosi naslov *Mojih pet življenj*, pisala Gusti Stridsberg, ki je grad Turn in družino Haerdtl opisala takole: »Haerdtlovi so stanovali na gradu Turn v Velenju, na zelo prisrčnem viteškem gradu, obdanem z jarkom, z dvžnim mostom in stolpom. /.../ Haerdтли niso spadali k visokemu plemstvu, ne k »zgodovinskemu plemstvu«, ki je vendar izhajalo iz križarskih vojn. V plemiški stan so jih povzdignili šele pod cesarjem Jožefom II. – torej proti koncu 18. stoletja – in njihov prvi plemiški prednik je bil cesarjev osebni zdravnik. Družina se je lahko izkazala v vsakem rodu z bistrimi člani, ki so opravljali svoje poklice.«²⁸ Več pozornosti je namenila tudi glavi družine, baronu Ludoviku Haerdtlu oziroma baronu Bubiju²⁹, kot so ga klicali. Bil je znan kot strasten zbiralec starin, a je bil kasneje svojo zbirko gotskega in renesančnega pohištva prisiljen prodati. Več kosov sta kupila Narodni muzej v Ljubljani in Pokrajinski muzej Maribor.³⁰ Tudi ta plat njegovega zanimanja je omenjena v romanu: »/.../ grad, ki je bil biser svoje vrste, s samim pristnim pohištvom, gobelini in podobami iz zadnjih treh stoletij ter mizarsko delavnico, v kateri so stalno nekaj

²⁷ Zemljiško-knjižni vpis.

²⁸ Gusti Stridsberg, *Mojih pet življenj* (dalje Stridsberg, *Mojih pet*), Maribor: Obzorja, 1983, str. 95-97.

²⁹ Prav tam: »...debelušast, malomarno oblečen starejši gospod, z okroglim otroškim obrazom, iz katerega je visela ostudno zvita cigara. Pepel mu je v enakomernih presledkih padal na telovnik. Predstavil se je za barona Ludwiga Haerdtlja in je govoril mikavno dunajsko narečje avstrijskih aristokratov.« Kot opombo naj na tem mestu navedem, da je bila njegova hči Alma poročena z grofom Bubnom.

³⁰ Tone Ravnikar, *Šaleška dolina med romaniko in barokom*, Velenje: KCIN – Muzej, 1998, str. 21.

*brkljali /.../ In potem je pripovedoval zgodovino slehernega posameznega kosa, kako in od koga ga je podedoval, kupil ali izlisičil, ter povrhu opisal še osebe in nekaj rodov, ki so imeli te reči v lasti. Baron Bubi je bil neutrudljiv pri restavriranju umetnin /.../*³¹

Družina Haerdtl je kasneje očitno zabredla v finančne težave in leta 1930 so poslopje Vile Biance prodali. Kot prebivalci vile, za katero je bila tako na podlagi kupne pogodbe z dne 7. januarja 1930 vknjižena lastninska pravica za t.i. »Državni zaklad Kraljevine Jugoslavije«, se poimensko naštevajo družine velenjskih tržanov.³² Po letu 1934 Ludwiga Haerdtla srečamo na gradu Frauenhof v Zgornji Kungoti pri Mariboru, ki je bil v lasti njegovega zeta Hermana grofa Bubna, poročenega z njegovo hčerko Almo. Poleg hčere se mu je v zakonu z Bernardine, rojeno Welzl pl. Wellenheim, rodil še sin Karel. Ta se je poročil z Anno, rojeno pl. Braun. Ludwig Haerdtl je umrl leta 1939, 25. decembra, v 77. letu starosti in je bil pokopan v Vidmu pri Ptuju.³³

Vila Bianca je tako že v času lastništva družine Haerdtl služila za stanovanja za velenjske tržane in je to funkcijo obdržala tudi pod drugimi lastniki. Med drugo svetovno vojno je Vila Bianca namreč prišla v posest družbe *Energieversorgung Südsteiermark Aktiengesellschaft* iz Maribora, po koncu vojne pa je bila lastninska pravica prenesena na tedanjo Federativno ljudsko republiko Jugoslavijo oziroma je postala Vila Bianca del splošnega ljudskega premoženja. Leta 1948 stavba preide v last Premogovnika Velenje s tedanjim imenom Rudnik lignita Velenje-Škale.³⁴

Nippenburga, vendar bi bilo trditev mogoče potrditi le z natančno študijo rodovnika družine Bissingen- Nippenburg.

³¹ Stridsberg, Mojih pet, str. 97.

³² Zemljiško-knjižni vpis in kopija SA za obdobje 1913-1924. Hrani Muzej Velenje.

³³ Iz fonda AS 804 Haerdtl. Hrani ARS. Hvala Janji Jedlovčnik za pregled mape.

³⁴ Zemljiško-knjižni vpis.

Danes je Vila Bianca v lasti Mestne občine Velenje in od konca leta 2010 ponovno sije v svoji staro-novi preobleki.

Fotografija Vile Biance iz časa, ko je služila kot večstanovanjska hiša. Hrani Muzej Velenje.

Lado Planko

Rojen 1949 v Celju, osnovna šola v Velenju, gimnazija v Celju, nedokončan študij angleščine in francoščine na FF v Ljubljani, potem študij klasične kitare na Visoki šoli za glasbo v Gradcu. Aktiven kot organizator kulturnih prireditev, mdr. prvega abonmaja in poletnih prireditev v Velenju ter dveh kitarskih festivalov. Od 1995 programski vodja Knjižnice Velenje. Občasno piše in prevaja.

UPELLAE

Antično poštno postajo Upellae (var. Upella) so domnevali na vsaj dveh mestih, v Vitanju in v Velenju. Radovednejšega bralca velja v tej zvezi napotiti najprej na članek 'Upellae – Vitanje?' v Zgodovinskem časopisu št. 1-4/1954, v katerem Jaro Šašel spodbija domnevo, da je rimska poštna postaja Upellae stala na območju Vitanja. Šašel pravi med drugim: 'Nihče, ki postavlja postojanko Upellae na Vitanje, se torej ne opira na rimske najdbe, marveč na svoj vtis ter na slučaj, da sporočena razdalja Celeia-Upellae ustreza približno razdalji Celje-Vitanje.'

Za vsaj minimalno seznanjenost s temo je treba prebrati še temeljit članek Jožeta Hudalesa 'Velenje v rimskih časih – Se je Velenje včasih imenovalo Upellae?', objavljen v Našem času v nadaljevanjih 1., 8. in 15. februarja 1980, ki mu je vsaj do morebitnih izkopavanj težko kaj bistvenega dodati; časopis je javno dostopen na naslovu

<<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-1K08R-STQ>>. V manjši meri se je s tem vprašanjem ukvarjala še vrsta avtorjev.

Skoraj sočasno z objavo Hudalesovega članka je prišlo do pomembnega odkritja, ki potrjuje Šašlovo domnevo (verjetno je celo kronski dokaz zanjo), vendar je bil eminentni materialni dokaz takorekoč takoj spet izgubljen, za povrh pa s(m)o ga v Velenju iz neznanih razlogov tudi pozneje nekako spregledali¹. Odkritje Petra Petruja je omenjeno v Ilustrirani zgodovini Slovencev iz leta 1979: »v času boja za prevlado krščanstva v starem Rimu (v 4. stoletju) so na Graški gori požgali poganski tempelj - verjetno mitrej, raziskovanja pa so odkrila tudi ostanke starokrščanske cerkve iz 5. ali 6. stoletja.« Graška gora se je s tem za trenutek znašla v isti vrsti z lokacijami, kot so Ajdovski gradec, Rifnik, Ajdna itd. Petrujeva prezgodnja smrt je žal preprečila zadostno in primerno prezentacijo in eksploatacijo odkritja, tako tudi verjetno dokončno identifikacijo najdišča; morda bo kaj najti v njegovih zapiskih. Časovna odmaknjenost dogodka zdaj otežuje še zbiranje podatkov pri morebitnih lokalnih pričah in pomočnikih.

II.

Druga omembe vredna novost je mlajša in je v zvezi s tehnološkim razvojem (: internetom), ki je med drugim omogočil splošen dostop do 'stiliziranega' zemljevida z imenom Peutingerjeva tabula (www.tabulapeutingeriana.de), nastalega v 3. stoletju n.št. Iz njega je razvidno ime kraja Upellae in

¹ Kot eden od možnih razlogov za spregled tega - za identifikacijo lokacije bržkone ključnega - odkritja se zdi nereflektirana projekcija današnje poselitve, gravitacijskih območij in mej teritorialno-upravnih enot v rimske čase oz. v zgodnji srednji vek, zaradi česar o območju onstran Lubele preprosto nis(m)o razmišljali. Podatek je opazil (in ga uporabil v turističnem vodniku po Mislinjski dolini) Stane Berzelak z gimnazije v Slovenj Gradcu; na tem mestu sem dolžen zahvalo Frenku Špilerju, ki me je opozoril nanj.

njegova oddaljenost od Celeie, ki je znašala 13 rimskih milj (1 r.m. = 1479 m, skupaj torej 19,227 km) oz. 16 rimskih milj (23,664 km) od Colatia.

Upellae je mogoče na tej karti zanesljivo umestiti le znotraj loka z omenjenim polmerom severno od Celeie, to je v smeri proti Colatiu (Staremu trgu), Iuenni (Globasnici) in Virunu (Gospe Sveti), oz. južno od Colatia v smeri proti Celei, kar zajema tako območje Vitanja kot območje Velenja; ob strani puščam malo eksotično možnost Gorenja. Umestitev Upellae v Vitanje sloni mdr. na kamnih, ki so jih našli pri Stranicah (ad Lotodos) in iz njih sklepali, da se je s ceste Celeia-Poetovio tam odcepila cesta proti Colatiu, ob kateri naj bi ležale Upellae. Vendar izris cestne trase na karti tega ne potrjuje: odcep s ceste Emona-Celeia proti Colatiu je vrisan *zahodno* od Celeie, medtem ko ležijo Stranice, kjer naj bi bil po 'vitanjski' varianti, *vzhodno* oz. severovzhodno od mesta. Ni mi znano, ali je Šašel ta zemljevid videl na svoje oči, vendar je cesto iz Celeie približno tako 'speljal' tudi on; če ta detajl na karti ustreza tedanjemu stanju v naravi, trasa skozi Vitanje ni več niti logična niti verjetna.

Izrez iz V. segmenta Tabule Peutingeriane od Viruna preko Iuene, Colatia, Upellae, Celeie, Ragandona do Poetovia; V. segment obsega Norik ter del Italije in Afrike.

III.

Tretjemu vprašanju, tj. ledinskim imenom, bom posvetil malo več prostora. Najprej pa nekaj o razlogih za to razmišljanje.

Kljub - začasni? - odsotnosti neizpodbitnega dokaza se kot bralec težko znebiš vtisa, da je Šašlova 'šaleška' domneva občutno bolj realna, bolj utemeljena od 'vitanjske'. Zdi se celo, da bi bilo templje oz. podobno najdbo na širšem območju Škal mogoče napovedati že na osnovi obstoječih indicev, tudi če jih Petru ne bi odkril. V tej situaciji se kot umesten kaže razmislek o možnostih nadaljne osvetlitve, tj. določitve kraja, v povezavi z razvojem imena; tako razbrane premene bi morale seveda biti skladne z zgodovinskim dogajanjem na tem območju. Tak indic bi bila najprej sled, ki bi jo ime lahko zapustilo (: bi jo moralo zapustiti, če se je obdržalo) na območju, kjer je ležal kraj s tem imenom, oz. oblika, iz katere bi bilo mogoče z zadostno verjetnostjo prikazati povezanost z njegovo poznejšo, morda celo današnjo obliko. Iz obdobja, dolgega tisoč let (od 3. do 13. stol. - če odštejemo omembo osebnega imena, sodne priče z imenom Uuelena v Puchenau pri Linzu leta 827, ki jo navaja Otto Kronsteiner, traja obdobje brez pisnih omemb Velenja vse do 1264), ki je zelo skromno s pisnimi viri, nas predvsem zanima dogajanje med nastankom Peutingerjeve tabule in prihodom Slovencev, to je med 3. in 6. stoletjem.

IV.

Oris relevantnega zgodovinskega ozadja bom naslonil na Šašlov članek 'Slovenski prostor od Keltov do Slovanov', od koder sta tudi obe skici, pa na mesti iz dela Paole Korošec 'Alpski Slovani' in iz Lotter-Bratož-Castritiusove knjige 'Premiki ljudstev na območju...'; posebej zanimiva mesta sem podčrtal podpisani.

Šašel pravi takole:

»Pred prihodom Rimljanov so današnji slovenski prostor v obdobju ca. 800—350 pred n. e. ekstenzivno poseljevali halštatskodobni, pretežno patriarhalno urejeni pastirski rodovi, ki so — posebej na Dolenjskem, a ne izključno tam — v prvem razcvetu metalurgije ter s tem povezanih obrti in prekupčevanja po vzhodnoalpskem področju ter pod močnim vplivom etruščansko-venetskega sveta kmalu izredno razvili civilizacijsko-kulturno izrazno in organizacijsko moč ter se jeli socialno močno diferencirati. Odtlej datira organizirano vzhodnoalpsko železarstvo. Njihova naselja na hribih, med katerimi so nekatera prava mesta, so bila utrjena gradišča, kot jih označujemo (npr. Stična, Novo mesto, Vače, Libna itd., pa tudi Ptuj, Ljubljana, Celje).

Politično-ekonomsko in organizacijsko so jih v nadaljnjem z navalom svojih rodov in plemen obvladali Kelti (350—50 pred n. e.), ki so imeli bolj razvito trgovsko organizacijo, obvladali so kvalitetnejše metalurške procese in imeli višjo poljedelsko tehniko (z vsemi panogami). Velik del keltskih plemen na Slovenskem se je kmalu politično okretno in dobičkaželjno prilagodil rimskim zunanjepolitičnim in predvsem gospodarskim interesom. Delno je absorbiral, delno uničil poprejšnja središčna naselja ter gradil nova, ne več na vzpetinah, temveč na točkah, ki so bile mnogo prikladnejše za promet in trgovino (npr. Celeia — Celje, Formin, Nauportus — Vrhnika). Kovničarstvo, mitniška služba, raba latinskega pismenstva že same v zadostni meri odražajo gospodarsko-upravni ustroj in socialni napon ljudstev po vzhodnoalpskem prostoru. Od današnje Slovenije je pod to zvezo (= regnum Noricum) spadalo območje severno od Save (npr. Celje, Ptuj, Slovenj Gradec), prejkone tudi zgornja Kranjska ter Bohinj s Posočjem, kjer je živelo pleme Ambisonti.

Teritorij noriškega kraljestva je bil zaradi starih priateljstev odnosov brez prelivanja krvi anektiran v okupacijskem procesu, ki so ga Rimljani sprožili proti celotnemu alpskemu prostoru od Genove do Trsta v letih 16. in 15. pred n. e. Staroselci na prostoru nekdanjega noriškega kraljestva,

zdaj v rimski provinci Noricum, so se naglo asimilirali. Stari vodilni sloj je prevzel vodilna mesta tudi v rimski municipalni samoupravni službi, ki je bila v Noriku zasnovana že za vladarja Klavdija (41 do 54). Rimska, navadno na keltskih poselitvenih osnovah zgrajena, samoupravna mesta na slovenskem prostoru so bila le koloniji Emona — Ljubljana in Poetovio — Ptuj (do Trajana [98—117] je bil v slednji legijski garnizon) ter municipija Celeia - Celje in Neviodunum - Drnovo pri Krškem, na etničnem prostoru še Teurnia (Sv. Peter v Lesu, nem. St. Peter im Holz pri Milštat), Virunum, Solva (Wagna pri Lipnici), Salla (v območju mesta Zalaiövö), Tergeste, Forum Iulii.

Od mest so bili odvisni vici (vasi, npr. Colatio — Stari trg pri Slovenjem Gradcu, ali Šempeter v Savinjski dolini), poštne postaje (Upellae — Stara vas pri Velenju, Praetorium Latobicorum — Trebnje), pristaniška mesteca Piranon — Piran, Nauportus — Vrhnika), kamnoseška naselja (Šmartno na Pohorju, Podpeč), mitniške postaje (Ragando, nekje pri Čadramu, Ad Publicanos, nekje pri Moravčah), broderske postaje (Savus Fluvius, verjetno pri Zalogu, zaselek Sava pri Hrastniku), fužine (pri Tržišču, v Bohinju), termalne postaje (Rimske Toplice, Aquae Iasae — Varaždinske Toplice), vojaške postaje na sedlih (Ad Pirum — Hrušica) itd.

Rimska provincialna uprava je začela takoj po zasedbi načrtno izgrajevati ceste. Njen široki, nadregionalni, predvsem strateški koncept se je močno razlikoval od strogo lokalno orientiranih komunikacij iz prazgodovinske dobe, vendar se to v Sloveniji ni močno poznalo, ker je vsaj v goratem predelu priroda sama diktirala osnovna pota. Prometno hrbtenico je tvorila magistrala vzhod—zahod (Rim ali Milano—Aquileia—Emona — odtod ali Siscia ali Poetovio), dopolnjevala jo je peripanonska linija, usmerjena sever—jug (od mesta Vindobona - Dunaj oziroma Carnuntum - Deutsch Altenburg ali na Akvilejo ali Siscijo), obe s številnimi odcepi. V zvezi s tem so bili izgrajeni mostovi in brodovi, urejena sistematična poštna služba ter mitnice, skladišča, državne dajatve, davki, tlaka in postaje zasebnih tvrdk.

Ne delmatsko-panonski upor proti rimski nadoblasti (6—9 po n. e.), ne upor vojakov armade v Iliriku, ko so zvedeli za smrt vladarja Avgusta (l. 14 po n. e.), nista hudo udarila prebivalstva. Niti v letu ‚štirih vladarjev‘ (69), ko so se na sestanku v Poetovionu poveljniki v Iliriku stacioniranih legij odločili vojaško podpreti kot kandidata za prestol uglednega generala, zmagovalca upornih Judejcev, T. Flavija Vespazijana (69—79), dežela ni prehudo trpela. Seveda pa je vse to — kot pozneje tudi Domicijanove (85—89) in Trajanove borbe z Dačani (101 do 106) — od daleč odmevalo, kolikor se delno ni celo tu dogajalo. Drugače je bilo ob krvavem vdoru germanskih plemen pod vodstvom Markomanov, ki so privihrali v Slovenijo do Furlanije (verjetno leta 167), zlasti ker je hkrati izbruhnila kužna epidemija. Ti udarci so razredčili prebivalstvo, uničili gospodarstvo in vladar Mark Avrelij (161—180) je moral tedaj sam prevzeti vrhovno poveljstvo.

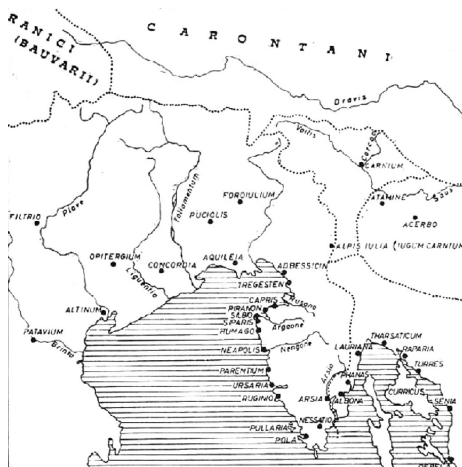

Poselitev Slovenije v keltski dobi

Vendar si je dežela za krajši čas še opomogla in pravo težko življenje s krizami, ki jim ni bilo videti konca, se je začelo šele malo kasneje z nestalnostjo političnega, gospodarskega in socialnega življenja v 3. stoletju, ko je vrelo tako v Panoniji kot v centralnem Balkanu.

Od 3. stoletja dalje je prišlo v sestavi prebivalstva do velikih preobrazb, zlasti po mestih in naseljih vzdolž prometnih arterij (Poetovio, Celeia, Emona). Prebivalstvo po vsem rimskem imperiju je relativno močno fluktuiralo. Vzroki so bili različni: vojaška služba s sistematično rekrutacijo, trgovina, beg z revnih področij, močan priliv z bližnjega vzhoda, posebej po t. i. markomanskih vojnah za Marka Avrelija, ko so naselja na današnjem Slovenskem zaradi krvavega bojevanja in hkrati kužne epidemije zelo trpela; in v teku vsega 3. stoletja, tedaj zaradi uzurpacij na prestolu, zaradi ekonomske krize, ki jo je sprožila prevelika količina denarja v obtoku.

Vmes so seveda kljub temu barbari pogosto vdirali v imperij in plenili, in če so bili plenilni vdori usmerjeni v Italijo, je pri tem trpel vzhodnoalpski prostor. Posebej hude so bile za prebivalstvo politično-izsiljevalne težnje Zahodnih Gotov in njihova strateška gibanja in kazenski pohodi med Solunom in Rimom pod Alarikom (398—410). Težišče teh pohodov je padlo prav na Istro, Norik in današnjo Slovenijo, pokrajine, iz katerih so Zahodni Goti skušali zgraditi močno foederatno enoto. Slovenija, kot Balkan sploh, se je začela tedaj poseljevati s hunsko-germanskimi pa tudi orientalskimi elementi, ki so vnašali v ta prostor nov način gledanja, dojemanja in življenja. V nasprotju s staro, ko je bilo prebivalstvo gosto naseljeno izključno okrog mest in so bila ta nanizana vzdolž glavnih komunikacij, se je od 4. stoletja dalje pokazala težnja, razredčiti mestne aglomeracije, poseljeni so bili zgoraj omenjeni prostori, močno tudi z omenjenimi foederatno organiziranimi germansko-hunskimi rodovi, tako da je nastala nekaka, skoraj bi rekli, mreža miniaturnih mestnih utrjenih jeder (to so pozno antični kasteli), kot so Rifnik pri Šentjurju ob Celju, Ajdovski gradec nad Vranjem pri Sevnici, Kučar pri Podzemlju, Polhograjska gora, Ajdna nad Potoki itd.

Anonimni geograf iz Ravenne².

Upravne enote Carneola, Liburnia Tarsaticensis, Histria, Venetiae ter v njegovem geografskem opisu omenjena naselja in reke. V enoti Carneola ni vrisanih 24 postojank, za katere manjkajo lokalizacijske opore. Potek (pikčasto označenih) meja je približen.

Ne vemo pa, kaj je posebnost vzhodnogotske kraljevske uprave (488—536) in kaj se je dogajalo v času bizantinske (536—568) in naslednje langobardske (568 in dalje) vlade in koliko se je slednja vmešavala čez Kras v današnjo Slovenijo in kako dolgo. Ob popolnoma spremenjeni kasnoantični poselitveni sliki se je popolnoma spremenilo tudi gospodarstvo dežele in socialna struktura prebivalcev. Le malo je političnih dogajanj pozne antike, ki niso šla tudi preko današnje Slovenije, od bojev s Huni in od Atila, ki je leta 452 vodil armado v Padsko ravnino, do Teoderika Velikega, ki je vodil tja Gote z Balkana (487). Mnogo tegob je tedaj padlo na ramena naseljencev na današnjem slovenskem prostoru zaradi usodnega prehodnega značaja dežele, kajti čeznjo so vodila premnoga bojna pota (predvsem ko so leta 552 Fran-

² Okrog leta 700 n.št.

ki tu zaprli prehod Belizarjeve armade z Balkana v Italijo; ter leta 562 Narzesov poskus učvrstiti oblast po Furlanskem, Kranjskem in Koroškem). Leta 568 so Furlanijo podjarmili Langobardi, pri tem pa ostaja nejasno, koliko današnje Slovenije so sprva zadržali zase in kako dolgo.

Po obrobjih vsega Karpatskega bazena, a tudi v njem samem je bil od 5. stoletja dalje navzoč slovanski človek. V današnji Sloveniji sami so se že v prvi polovici 6. stoletja gibali številni oddelki Slovanov bodisi vključeni v bizantinsko armado v času vojne z Goti bodisi kot udeleženci raznih roparskih pohodov na Furlansko in v Padsko ravnino.

Ob teh bojih niso bili iztrebljeni vsi stari prebivalci — o keltskih in halštatskih staroselcih tedaj ni več govora, gre za romanizirane in razredčene ostanke orientalsko- hunsko-germanskega življa — nekateri so še nekaj desetletij zdržali v enklavah, bili pa gotovo v naslednjih 100 letih asimilirani.»

Paola Korošec takole opisuje stanje sredi 6. stol.:

»Večinsko prebivalstvo v teh krajih so bili Romani ali vsaj na zunaj romanizirano staro prebivalstvo. Govorili so substandardno latinščino ali celo jezik starega keltskega ilirskega življa. Čeprav so vsa večja mesta še stala, pri čemer so bila nekatera pozidana kasneje, postavljena na ruševinah ali še vedno večji del porušena (Emona, Poetovio, Celeia, Virunum, Flavia Solva idr.), se je večina prebivalstva umaknila v teže dostopne kraje in si zgradila pribežališča (Ajdovski Gradec pri Vranju, Ajdna, Hrušica, Rifnik itd.) z obrambnimi in stanovanjskimi objekti ter cerkvami.«

Sklicujoč se na Prokopijevo delo De Bello Gallico še dodaja: »Ko je (namreč Ildegis, langobardski plemič, ki je dalj časa živel v pregnanstvu pri Slovanih severno od srednjega Podonavja in je ok. 548 iskal pri drugih germanskih plemenih zaveznike proti kralju Auduinu, op. L.P.) odhajal v italijansko Benečijo (takrat gotsko pokrajino) na pomoč Gotom in njihovemu kralju Totilu v spremstvu številnih Slovanov, ga je pot peljala čez Norik, kakor se je po starih prebivalcih imenovalo vzhodnoalpsko področje, kjer so tačas

gospodarili Franki. (...) Pot, ki jo je ubral Ildegis, ni bila naključna; po njej so šle vse vojske in ljudstva germanskih in drugih narodov, ki so od 5. stoletja dalje prestopali meje rimskega Norika in Panonije (...) Z odselitvijo Langobardov v Italijo za vzhodnoalpsko ozemlje preneha obdobje, v katerem so tu gospodarila ali začasno bivala germanska plemena.«

Lotter in soavtorji opozarjajo, da je »...dejstvo, da je v Zgornji Panoniji, ki je prav tako (=kot Obrežni Norik, op. L.P.) doživela obdobje poselitve Langobardov, pa tudi obdobje, v katerem so jo zavzeli Avari in Slovani, mogoče dokazati (četudi omejeno) poselitveno kontinuiteto, ki je segala vse do konca 6. st., deloma pa celo v karolinški čas.«

In še: »Na hribih in gorskih grebenih južnih alpskih dolin in njihovega predgorja so bile v 5./6. stol. številne višinske utrdbe, ki so – kot smo videli – v več primerih lahko služile kot pribežališče kakšnega škofa. (...) V 6. st. lahko v teh višinskih naseljih ob avtohtonem prebivalstvu pogosto najdemo vzhodnogotske in langobardske posadke, tako na primer na Ajdovskem gradu nad Vranjem 40 km JV od Celja nad Savo na cesti proti Neviodunu, ali na Rifniku pri Šentjurju, pribl. 12 km vzhodno od Celja, kjer je grobišče, ki je spadalo k naselbini, imelo tudi langobardske elemente. Videti je, da je tako na Vranju kot na Rifniku avtohtono prebivalstvo ostalo tudi po odhodu Langobardov, vendar pa je najdb z avarsko-slovansko invazijo ob izteku 6. stol. konec.«

Če povzamem: spremembe naselitve, prihodi in odhodi ljudstev se niso dogajale hkrati, ampak postopoma, v valovih. Etnični in kulturno-jezikovni substrat, s katerim imamo opraviti v zadnjih treh stoletjih pred prihodom Slovanov/Slovencev (to je od zapisa imena Upellae dalje), je torej mogoče označiti za deloma romanizirano sožitje staroselcev (Ilirov oz. Noričanov) in Keltov, pozneje Vzhodnih in Zahodnih Gotov, Hunov, Langobardov, pa še koga. Ponekod na manj izpostavljenih mestih se je to sožitje zavleklo tudi v čas po prihodu Slovanov oz. Slovencev.

V.

Upoštevalo dejstvo, da do tega trenutka, če odštejemo nekaj minornih najdb na severnem robu doline in 'izgubljene' templje na Graški gori, ni prav veliko materialnih dokazov o naseljenosti Šaleške doline v stoletjih pred prihodom Slovencev, skušajmo ugotoviti, kaj bi hipotetično vpetje nekaterih toponimov v jezikovno dogajanje pred tem prihodom pomenilo za njihovo notranjo dinamiko in za njihov odnos do današnjih imen, posredno pa tudi za siceršnje dogajanje na tem območju.

Lotter in soavtorji govorijo o 'poselitveni kontinuiteti, ki je segala vse do konca 6. st., deloma pa celo v karolinški čas'. Dejstvo, da je bilo to območje že v rimskih časih malo od rok, saj ne leži neposredno na strateški osi Emona-Celeia-Poetovio, bi povečalo možnost preživetja staroselcev v času velikih selitev, ko se je po Koroščevi 'sredi 6. stol. večina prebivalstva umaknila v teže dostopne kraje in si zgradila pribežališča (Ajdovski Gradec pri Vranju, Ajdna, Hrušica, Rifnik itd.) z obrambnimi in stanovanjskimi objekti ter cerkvami'.

O nastanku krajevnih imen pred naselitvijo Slovanov pravi **Marko Snoj**:

„Substratna imena so nastala v enem od jezikov ljudstev, ki so pred Slovani naseljevali vzhodne Alpe in ozemlje ob Muri. Ob prihodu Slovanov na področje današnje Slovenije in zamejstva so tu prebivali romansko govoreči prebivalci, ki so nasledili Kelte, na zahodu tudi Venete, Karne in še kako drugo ljudstvo, ti pa neko še starejše indoevropsko ljudstvo, ki so jih včasih enačili z Iliri, danes pa jim bolj neopredeljeno in bolj previdno pravimo paleoevropski substrat. V času naselitve Slovanov so bili na ozemlju današnje Slovenije verjetno še ostanki zahodnogermanskih Langobardov, ki so se leta 568 pod vodstvom kralja Alboina iz naših krajev preselili v Italijo.“

Pozornemu opazovalcu pade v oči dejstvo, da obstaja v Šaleški dolini več imen, ki kažejo očitno sorodnost oz. skupno morfološko provenienco – opišemo jo kot morfem 'el',

ki ga uvaja '**p**' (pel - Upellae) ali v poznejših zapisih '**b**' (bel - Belen) oz. '**v**' (vel - Weln, Welan, Welen, Welein itd. – nav. po Blazniku), sledi pa mu samoglasnik in/ali soglasnik 'n'. Najprej je mogoče ugotoviti, da na širšem območju Vitanja takega imena ni, pa tudi to, da je malo verjetna razlaga, po kateri bi bile omenjene sorodnosti v obdobju tisoč let plod naključij (beri: različnih imen, ki bi se neodvisno drug od drugega razvila v skupino s podobnim oz. sorodnim ustrojem); precej bolj verjetno se zdi, da imena izhajajo iz skupnega predhodnika, a so se v teku let pod različnimi vplivi oblikovala vsako na svoj način.

Velenje, Velunja in Lubela označujejo območje/naselje, vodotok in gorski hrbet, vse na severnem oz. vzhodnem robu doline, in se vsaj deloma dotikajo. Velenje leži najnižje, na vzhodu na prvi rečni terasi, Velunjski graben leži na severozahodu območja in sega od dna doline na drugo teraso in čeznjo, Lubela pa predstavlja sam severni rob doline. (Ime potoka **Velunja** je za naš današnji namen najbrž manj zanimivo: če se še v srednjem veku piše 'Bellen' (1336) ali 'Wellen' (1381), je samoglasnik 'u' v današnji obliki imena očitno poznejšega nastanka, verjetno z diferencialno funkcijo.)

Razprostranjenost teh imen navaja na sklep, da se je ime, ki je vsebovalo morfem 'el' (domnevno Upellae), uporabljalo za poimenovanje pretežnega dela severnega oz. severovzhodnega dela doline. Še več, verjetno je, da je ob osnovni lokaciji v dolini – možno območje je dno doline vse od Šaleka preko tedanjih farovških njiv pod cerkvijo sv. Martina (današnje naselje Šmartno), ki so jih v času prve ključne najdbe, rimskega kamna, v 19. stol. pripisali Stari vasi, do mesta, kjer danes stoji tovarna Gorenje in dalje proti zahodu in severu - obstajala tudi višje ležeča, 'rezervna' lokacija, ki so jo staroselci imenovali z istim imenom in je nastala najprej kot zavetišče, kamor so se umikali. Za to domnevo govori najprej tistih nekaj dosedanjih rimskih najdb (tudi tiste v Škalah), dalje Šašlovo videnje trase rimske ceste, ki da je vodila skozi Plešivec in mimo Metulovega vrha proti Šmiklavžu, in končno samo mesto Petrujevega odkritja.

Lubela:

Domneve, da obstaja povezava/kontinuiteta med ime-ni **Upellae** ter **Lubela** oz. **Velenje**, se lotim najprej z nekaj osnovnimi podatki o jezikovnem dogajanju v času zapisa, t.j. o izvirnem jeziku zapisa latinščini.

Rimljani so krajevna imena, kadar so seveda do njih prišla, prevzeli le malo spremenjena ali brez sprememb. Ime Upellae ni opisne oz. povedne narave kot imena, ki so jih sveže nastalim krajem podeljevali Rimljani sami: Ad Pirum/Summas Alpes - Hrušica/Vrh Alp, Ad Fluvium Frigidum - Pri mrzli reki, pri Vipavi oz. Hublju, Aquae Vivae - Žive vode, Krapinske toplice ipd. Večina avtorjev meni, da gre v primeru Upellae za sicer latinizirano, a starejše ime bodisi keltskega, bodisi še starejšega, ilirskega oz. protoevropskega izvora. Besede ni najti v latinskih, pa tudi ne v dosegljivih keltskih slovarjih; prisotna je, če že, samo kot toponim.

Latinščina ni poznala stalnega poudarka, ampak je bil ta premičen oz. na predzadnjem (tretjem) zlogu besede, n.pr. Románus, Romanórum, izg. /ro'manus/, /roma'norum/ (poševnice označujejo zapis izgovora, opuščaju znotraj besede pa sledi poudarjeni zlog). '**Upellae**' so potemtakem izgovarjali, kot se je pisalo, /**u**'*pelae*/ (neskrbni približek 'upélaj' oz. /u'pelaj/), to je s poudarkom na zlogu 'pel'. Dvoglasnik 'ae' je ob obrazilu za genitiv ednine tudi obrazilo za nominativ množine ženskega spola, kar navaja na sklep, da so Upellae - podobno kot Jesenice ali Trbovlje - množinski samostalnik.

Do Cicerona (106 pr.n.št.--43 pr.n.št.) so se dvoglasniki izgovarjali tako, kot so se pisali, v našem primeru torej zaporedno povezano /a/ in /e/. Od Cicerona dalje se je izgovor začel - postopoma in v geografskem oziru neenakomerno - spreminjati, tako da so nekaj (sto let) kasneje skupino /ae/ izgovarjali kot /æ/ oz. kot širok /ɛ/. Ime Upellae bi se takrat lahko izgovarjalo /**u**'*pele*/ z možnostjo redukcije zadnjega samoglasnika v polglasni /ə/ zaradi nepoudarjenosti, čeprav je treba računati tudi z možnostjo, da se je ohranil izvirni /ae/ ali /a/.

Odprt ostaja še začetni 'L', ki ga domnevni izvirni toponim ni vseboval. Latinščina sicer ni poznala določnih členov, se pa v vulgarni latinščini od Plauta (254 – 184 pr.n.št.) dalje raba kazalnih zaimkov, med njimi kazalnega zaimka 'ille', približuje rabi oz. funkciji, ki so jo dobili določni členi v poznejših romanskih jezikih - v francoščini edninska 'le', 'la', v italijanščini 'il', 'la' itd.

Tako je iz

'ille Upella-e' ('ille upella-e')

mogoče izpeljati – v oklepaju prečrtam domnevno opuščene glasove/znake - '

(il)l(e) upel(l)a-e', torej **'lupela'** (ob strani puščam možnost 'volčje planine');

od tod je do **'lubela'** samo še – ne prav dolg - korak.

Omeniti je treba še, da se je 'ille' razen v anaforični situaciji (ponavljanje začetnih besed v vrsticah) uporabljal predvsem s konotacijo oddaljenosti, torej v smislu 'tisti', 'oni'. V našem primeru bi to impliciralo delitev območja Upellae na 'te (bližnje, tukajšnje, spodnje) Upellae' na prvi rečni terasi in na 'one (tiste, oddaljene, zgornje) Upellae' ('Lupellae'), ki so ležale na planinskem severnem robu doline, tj. na območju, kjer je Petru našel svetišča in ki leži v neposredni sosesčini Lubele.

Velenje:

Pri imenu Velenje se zdijo stvari manj enoznačne. Mariko Snoj domneva njegov izvir v osebnem imenu (Uuelena), kar bi dokumentirani začetek zgodbe postavilo v 9. stoletje. Pred tem so nastale domneve, da gre pri slovenskem imenu za navezavo na ime boga Velna, France Bezljaj je skušal njegov izvir poiskati v slovenskih/slovanskih korenih - šlo naj bi za »sledove neke alpsko-slovenske toponimične baze, ki se nam je ohranila v apelativu »velna« (krčevina, 'posekana hosta za požar') - to možnost na pomenski ravni podpirajo ledinska imena v neposredni sosesčini: Laze ('požar, večkrat

obsejan'), Trèbuše, v katerih se skriva koren 'trebiti', in - zdaj potopljene - Preloge ('neobdelana njiva').

Pri poskusu rekonstrukcije imena se podobno kot pri imenu Lubela najprej oprem na koren besede z značilnim morfemom 'el', ki ga uvajajo 'p' (pel - Upellae) ali poznejši 'b' (bel - Belen) ali 'v' (vel - Weln, Welan, Welen, Welein itd.), sledi pa mu samoglasnik in/ali soglasnik 'n'. Pri tem pade v oči nedoločena vrednost, bolje: polivalenca samoglasnika, ki sledi skupini 'el' - pojavlja se enkrat kot 'e', drugič kot 'a', tretjič kot 'ei' oz. (v izg.) 'aj', četrtič iz zapisa (zaradi nepoučarjenosti?) izgine itd. Morda bi ravno ta 'nedoločenost', 'neurejenost' lahko bila znak za njegovo drugačno, domnevno dvoglasniško naravo. Za to bi govoril hkratni obstoj več razlik: najprej razlika med nemškimi oblikami **Wöllan**, **Wölläna**, **Welein** itd., kjer sta samoglasnika različna (za razliko od nemškega načina pisave se v slovenski varianti pišeta oba samoglasnika kot 'e'), potem razlika med nemškima oblikama in slovensko obliko **Velenje**, pa navsezadnje tudi še danes različen izgovor slovenske oblike (velenjski /**ve'lénje**/ z ozkim /é/ in 'ljublanski' izgovor /**ve'lênje**/ s širokim, kvazi dvoglasniškim /e/). Očitno oba jezika čutita določeno posebnost, drugačnost samoglasnika v drugem zlogu, le da jo artikulirata vsak po svojo.

Možno je tudi, da so na predslovanski toponim vplivali (pra)germanski jezikovni mehanizmi. Hipotetična pragermanska faza v razvoju nemškega jezika traja nekako do leta 750 n.št., realno zgodovinsko ozadje našega primera pa bi bilo obdobje gotskega kraljestva (488- 536 n.št.), podaljšano še za čas Langobardov, ki so jim sledili in ki se konča (če se, prim. Šašlovo ter Lotterja in soavtorjev pripombo) z letom 568 n.št. Osemdeset let skupnega življenja namreč že predstavlja obdobje, v katerem bi lahko prišlo do medsebojnih – tudi jezikovnih – vplivov med staroselci in Germani, česar od možnih zgodnejših, a kratkotrajnih stikov, npr. med vojnimi pohodi, ni mogoče pričakovati.

Med drugo nemško oz. germansko premeno (zweite Lautverschiebung, na prehodu iz pragermanščine v Althoc-

hdeutsch) iz glasov /p/, /t/, /k/ nastanejo /f/, /s/, /x/. Če zdaj besedo

/u'pele/

izpostavimo temu jezikovnemu mehanizmu, dobimo iz /u'pele/

/u'fele/, ki ga od /u'vele/ ločuje samo zvonečnost zadnjega soglasnika.

Premena ploziva /p/ v frikativ /f/ ali /v/ obstruent-ski značaj uvodnega soglasnika sicer ublaži, vendar ga tudi ohranja. Hkrati se spremeni poudarek: namesto latinščini lastnega premičnega poudarka oz. poudarka na predzadnjem zlogu operira nastajajoča nemščina s stalnim poudarkom na prvem zlogu oz. na korenu besede. Ker je bil v tem primeru /u/ nepoudarjen (nemška verzija imena Wöllen se za razliko od slovenskega Velenja še danes naglašča na prvem zlogu, t.j. pred 'l'), bi bil zato hipotetično izgubljen/opuščen - in do rudimentarne oblike spet le korak.

VI.

Opisana jezikovna dinamika in v njenem okviru možni razvoj domnevnega skupnega imenskega izvira razkrivata možnosti predslovenskih premen, s pomočjo katerih bi lahko (sta?) imeni, ki ju poznamo kot Lubela in Velenje, nastali iz imena Upellae. Vsekakor je težko zanikati očitno strukturno sorodnost različic, ki napeljuje na skupno izhodišče, na skupno jedro, in se je ohranila še skozi poznejše spremembe. Tudi če predstavlja ta dinamika le enega od kamenčkov v mozaiku in ne kakšnega dokončnega, 'epohalnega' dokaza, vendarle povečuje verjetnost in podčrtuje utemeljenost Šašlove 'šaleške' domneve, ki ji daje Petrujevo odkritje bistveno večjo, celo odločilno težo.

Zadnji dokaz bodisi za bodisi proti bo pa kot že kdaj prej smiselno prepustiti arheologom, pri čemer lahko samo upamo, da bo takrat, ko jim bo dano izkopavati, še kaj tam, kar bo mogoče izkopati.

Literatura:

1. Jaro Šašel: Upellae – Vitanje?, Zgodovinski časopis, l. 1954/1-4
2. Jože Hudales: Velenje v rimskih časih -..., Naš čas (01.02.1980), volume 16, issue 4. URN:NBN:SI:DOC-1K08RSTQ from <http://www.dlib.si>
3. (Peter Petru): Ilustrirana zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979
4. <http://www.tabula-peutingeriana.de>; 16.9.2011
5. Jaro Šašel: Slovenski prostor od Keltov do Slovanov, Kronika, l. 1978/2
6. Otto Kronsteiner: Die Alpenslawische Personennamen, Wien 1981
7. Pavle Blaznik: Severna Štajerska in jugoslovanski del Koroške do l. 1500, Maribor 1988
8. Paola Korošec: Alpski Slovani/Die Alpenslawen, Ljubljana 1990
9. Friedrich Lotter, Rajko Bratož, Helmut Castritius: Premiki ljudstev na območju Vzhodnih Alp in Srednjega Podonavja med antiko in srednjim vekom (375-600), Ljubljana 2005
10. Bogo Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda I, Ljubljana 1964
11. http://www.freidok.uni-freiburg.de/volltexte/2075/pdf/Erlaeuterungen_zur_mhd_Grammatik.pdf; 14.10.2011
12. Marko Snoj: Slovenska zemljepisna imena v luči etimologije, www.centerslo.net/files/file/ssjlk/46%20SSJLK/Snoj.pdf, 23.7.2011
13. Marko Snoj, ESSZI, Ljubljana 2009, str. 450 in 451
14. F. Bezljaj: Zbrani jezikoslovni spisi, Ljubljana 2003
15. <http://www.cnrtl.fr/etymologie/le>; 14.11.2011
16. Karla Zajc-Berzelak, Stane Berzelak: Vodnik po Mislinjski dolini, Slovenj Gradec 1992

Dr. Tone Ravnikar

Rojen leta 1958 v Ljubljani, OŠ v Slovenj Gradcu, nato na gimnaziji v Ravnah na Koroškem, leta 1982 končal študij zgodovine in sociologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani, od leta 1985 v Muzeju Velenje, leta 2005 doktoriral iz slovenske zgodovine srednjega veka. Od leta 2007 dalje je docent za srednjeveško zgodovino na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Mariboru. Avtor številnih strokovnih in znanstvenih razprav in več znanstvenih in strokovnih monografij.

**DROBTINICE IZ PRETEKLOSTI
ŠALEŠKE DOLINE**

Pričujoča zbirka kratkih tekstov je pred leti izšla v dveh časopisih Šaleške doline, Našem času in Listu, v rubriki, katere namen je bil predvsem predstaviti nekatera manj znana dejstva, imena, dogodke in nekoliko bolj oddaljene preteklosti Šaleške doline. Druga naloga, ki sem si jo zadal ob objavljanju teh drobcev pa je bila narediti tudi nekoliko starejšo, oddaljenejšo, bolj tujo zgodovino zanimivejšo in jo približati zainteresiranemu bralcu. Koliko je bil cilj dosežen, so presodili možni bralci te rubrike, vsekakor pa je bil odmev, ki je našel pot do mene, dovolj velik, da sem si že kmalu zaželel, da bi bilo mogoče te drobce enkrat objaviti skupaj. Prijazno povabilo glavnega urednika ponovno se prebujajočih Šaleških razgledov je to misel obudilo in tako ti drobci prvič izhajajo kot celota. Želja in upanje pisca je, da bi se morebitni bralec teh vrstic zabaval tako dobro, kot sem se sam, ko sem jih pisal.

V Šoštanju, 10. novembra 2011

Tone Ravnikar

Limbarski grad nad Pesjem

Na področju Šaleške doline je ena najskrivnostnejših lokacij in tudi eden izmed problemov zgodovinopisne stroke, ki jih preteklost najbolj ljubosumno čuva ter jih noče in noče razkriti, sklop vprašanj, vezanih na preteklost, še posebej srednjeveško preteklost, gradu Limbar (Limberk, Lilienberg) nad Pesjem. Grad je najverjetneje stal na hribu Gradišče, nekoliko nad cerkvijo sv. Jakoba. Ta, po današnjem izgledu najstarejša cerkev Šaleške doline, kjer lahko obiskovalec še vedno občuduje tri ohranjena romanska okna, je nastala najverjetneje kot kapela Limbarskega gradu. To pa seveda pomeni, da je grad moral nastati vsaj istočasno kot cerkvena, če ni še starejši; kar pomeni, da moramo iskati nastanek gradu že v 12. stoletju.

Raziskovanje gradu dodatno otežuje dejstvo, da poznamo istočasno še dva gradova, ki sta nosila enako ime, to sta grad Limbar nad Moravčami in grad Liemberk jugozahodno od Št. Vida na Glini na avstrijskem Koroškem. To dejstvo je bilo vzrok že mnogim nesporazumom in napačnim lociranjem, ki jih še danes srečujemo v literaturi. Ravno preučevanje koroških Limberških pa je pripeljalo do možne rešitve problema. Na področju današnje slovenske Štajerske in tudi na področju Šaleške doline je bila ta družina namreč večkrat angažirana, in ne samo to, v nekaj listinah spoznamo, da so na naših tleh imeli tudi svoje posesti. Za vprašanja, vezana na Šaleško dolino, je gotovo najpomembnejša listina z 29. marca 1224, v kateri izvemo, da je Ortolf Ranšperški (Ranšperk je grad, ki je ležal blizu naselja Rupe med Šmartnim v Rožni dolini in Dobrno) kupil posestva, ki so ležala na področju današnjih Bevc pri Velenju, od Engelberta iz Strassburga (na avstrijskem Koroškem). Med pričami tega dejanja je naštet Ulrik Limberški. Ta isti je sodeloval tudi pri nastanku dveh listin, vezanih na vprašanja gornjegrajskega samostana in njegovih posesti v Pilštajnu. Njegov sorodnik (naslednik?) Peter Limbarski pa je bil leta 1318 mestni glavar v Slovenski Bistrici.

Če povzamem. Družina koroških Limbarskih je bila v 13. in tudi še v 14. stoletju tesno povezana tudi z dogodki na področju slovenske Štajerske, kjer so tudi imeli svoja posestva. To pa seveda pomeni, da je najbolj logična domneva, da moremo predpostaviti, da si je rodbina, katere matični grad je ležal sicer ob Glini na Koroškem, zgradila kot drugi sedež svojih južnejših posesti grad v Šaleški dolini. Takšen primer srečamo tudi na primer pri preučevanju Šoštanjskih in Šaleških vitezov (in še bi lahko naštevali) ter ne predstavlja nobene posebnosti ali izjeme. Prava nesreča in skoraj neverjetna igra slučajev pa je privedla do tega, da je prva gotova omemba plemiča, ki je nedvomno izhajal iz gradu v Zabradu, šele iz leta 1501, ko najdemo v gornjegrajskih listinah omenjenega Andreja Limbarskega. Kljub povedanemu ostaja grad Limberk, čigar pravna naslednica je bila od 16. stoletja dalje graščina Lilienberg (ki je bila leta 1997 vandalsko porušena), ena večjih skrivnosti v zgodovini srednjega veka Šaleške doline.

Manj znan srednjeveški dvor na področju današnjega Velenja

Šaleška dolina je bila v poljudni, pa tudi v strokovni literaturi večkrat označena kot dolina gradov. Na področju doline lahko v preteklosti naštejemo kar petnajst gradov in skoraj enako število graščin in dvorcev. Mnogo teh stavb je že povsem izginilo, nekatere pa so ohranjene le kot bolj ali manj pričevalne razvaline. Na področju današnjega mesta Velenje stoji več gradov in graščin: gradovi Velenje, Šalek, Ekenštajn, Turn in Limbar ter graščina Gorica, graščine Limbar pa ni več. Vendar te bralcem gotovo dobro poznane stavbe niso edini srednjeveški upravljalni sedeži na področju današnjega mesta. V srednjem veku je namreč poznana še ena oblika plemiških bivališč in sicer tako imenovani dvorci/hofi. Pri tej vrsti srednjeveških bivališč ponavadi ne gre za utrjene, s kamnom zidane in po bivanjskem udobju nadstandardne (vsaj merjeno z očmi takratnega človeka ne) stavbe,

temveč gre pri tem ponavadi za nekoliko večje kmečke stavbe, ki so se od podobnih v okolici razlikovale predvsem po velikosti, po kvaliteti gradnje in skrbi za natančnost pri izdelavi stavbnih detajlov. V teh dvorcih so ponavadi bivali pripadniki tako imenovanega malega plemstva, ki ga v sodobni strokovni literaturi najdemo označenega z imenom »militi«. Ti so predstavljali vojaško spremstvo seniorja in so bili od njega popolnoma, tudi osebno, odvisni. Ta osebna odvisnost se je npr. kazala tako, da je senior vedno moral dati pristanek pri porokah, pobiral dajatev ob smrti in ob rojstvu članov te militske rodbine ipd. Militi se prav tako niso mogli odseliti iz svojega bivališča brez gospodovega dovoljenja. Po drugi strani pa so dobivali za svojo vojaško službo, kateri so bili nepreklicno zapisani in se ji niso mogli izogniti, v upravljanje določen del gospodovega teritorija s podložniki vred. Del dajatev, ki so ga bile kmetije na zaupanem jim ozemlju dolžne dajati, so lahko zadržali za sebe. Takšnih militskih dvorcev je na področju Šaleške doline poznanih kar nekaj: Bevče, Podgorje pri Velenju, Ložnica v Šentilju, Podkraj v Šentilju, Ravne, Metleče, Zavodnje, Skorno in še bi lahko naštevali. V tem prispevku bi želel predstaviti en dvorec, ki je, kot rečeno, ležal na področju samega današnjega mesta Velenje. To je dvorec Žitenberg (Sitmareberg ipd.), ki je bil lociran na vzpetini nad Rdečo dvorano, na griču, ki še danes nosi ime po tem dvoru, Žitenberg. Prvič ga srečamo zapisanega v nedatirani listini, ki je nastala med leti 1320 in 1329 in pravi, da sta brata Ulrik in Oto Schurprant (Rogovilež!) Mertingerja iz Ekenštajna prodala »ein hoff Sitmarenber zu Belen gelegen bey dem marcht« Ptujskima bratoma Hardegnu in Frideriku. Šlo je torej za prodajo dvora Žitenberg, ki leži ob trgu Velenje. To je ne samo prva omemba Žitenberga, temveč je v tej listini tudi prvič Velenje imenovano kot trška naselbina. Zato ima ta listina seveda izjemen pomen pri poznavanju preteklosti našega mesta. Področje žitenberškega dvora je ostalo v lasti rodbine Ptujskih vse do njihovega izumrtja sredi 15. stoletja (1461), žal pa o samem dvoru in o njegovih prebivalcih ne vemo nič. Naslednja meni poznana listina, ki omenja to po-

dročje z imenom Žitenberg, je šele z začetka 17. stoletja, ko se Žitenberg omenja v zvezi z žitno desetino, ki so jo pobirali na tem področju, je pa besedilo te listine tako nejasno, da ni moč jasno razbrati, ali je ime Žitenberg takrat še označevalo dvor ali pa je v tem času že pomenilo ledinsko ime, kot je to še danes. Mnogo kasneje, v 19. stoletju, je področje, kjer je ležal obravnavani dvor, zasedla nova gosposka stavba, ki pa seveda ni več imela ne pravnega in ne upravnega značaja gradu, vila Herberstein, vedenje o nekem »predhodniku« danes popularne vile, pa je potonilo v tišino arhivov.

Grbovna plošča na glavnem trgu v Šoštanj

Na vrhu nekdanjega trškega prostora, sedanjega Trga bratov Mravljakov je ostal do danes ohranjen del starega obzidja, ki pa ni obdajalo šoštanjskega trga, temveč je to del obzidja, ki je obdajalo trški grad Šoštanj, ki je domnevno ležal nad trgov bratov Mravljakov. V literaturi se je za ta grad prijelo ime Amtshaus, vendar to ime označuje eno od funkcij, ki jih je grad imela – šoštanjski urad in predstavlja ime urada, vezanega na grajsko stavbo. Tako kot je za stari šoštanjski grad historično pravilno uporabljati le ime grad Šoštanj in ne novodobnega imena Pusti grad, je tudi za trški grad pravilno uporabljati le ime trški grad (ali dvorec) Šoštanj in ne imena Amtshaus.

Trški grad je kot sedež šoštanjskih gospodov nadomestil stari šoštanjski grad, ki ga je ali razdejala vojska celjskih grofov ali pa so ga porušili Turki na enem od svojih dveh obiskov Šaleške doline. Vsekakor je že iz stanja razvaline videti, da je bila porušena nasilno, kar opravičuje domnevo, da konec 15. stoletja prvi grad Šoštanj ni več stal. Trški grad je bil zgrajen v obliko, ki jo prinaša Vischerjeva Topografija, verjetno v 16. stoletju, ko beremo v šoštanjskemu urbarju iz leta 1575, da morajo podložni kmetje opravljati na leto po štiri dni vprežno in osem dni ročno tlako pri gradnji gradu. Avstrijski nadvojvoda Karel je kot lastnik deželnokežjega

trga in trške gosposčine takrat dovolil lastnikom gosposčine Gallerjem, da lahko uporabijo za zidavo stolpa v trgu Šoštanj 2000 goldinarjev. V urbarju iz leta 1658 pa lahko beremo, da gradnja dvorca še ni končana. Le nekaj mlajša je tudi edina upodobitev tega trškega gradu na litografski podobi, ki jo je priobčil Georg Matthaeus Vischer v Topografiji vojvodine Štajerske leta 1681 pod zaporedno številko 382. Slika prikazuje tipično graščino, nastalo konec 16. in v 17. stoletju, na kar kažejo baročne oblike portalov in okenskih odprtih, čebulne kape na strehah obeh zvonikov, okras iz treh piramidalnih nastavkov na obeh polkrožnih rusticiranih portonih v ograji. Na starejšo zasnovo spominja le kockasta stavba z nenavadno strmo sedlasto streho za strnjeno fronto gospodskih poslopij ob dvorišču. Ta stavba bi lahko bila naslednica dvora iz 16. stoletja, kakršne poznamo v literaturi pod imenom »štok« in ki ga je imel verjetno v mislih vojvoda Karel, ko je podelil denar za gradnjo »stolpa«. Opozorim naj še na razširjeno, a napačno domnevo, da je trški grad stal na razširjenem področju današnjega Trga bratov Mravljakov. Proti temu govorita najmanj dva podatka, ki ju prinaša ravno Vischerjeva slika. Prvi je napis na spodnjem robu slike, ki označuje začetek trga in kjer se vidi, da je bil ta južno od samega grajskega kompleksa. Poleg tega pa vidimo na sliki, da je bil grad obdan z obzidjem. V kolikor bi enačili lego gradu z lego samega trga, bi moral torej biti z obzidjem obdan tudi sam trg, kar pa se nikoli ni zgodilo. Stavba s strešnim stolpičem na levi strani slike torej ni, kot se to napačno domneva, današnja stavba z naslovom Trg bratov Mravljakov 5 (»upokojenci«), temveč gre v tem primeru za neko drugo stavbo (prvotno špitalsko kapelo?), ki je danes seveda ni več.

Sedaj pa se vrnimo h grbovni plošči, s katero smo našo zgodbo začeli. Grb na kamniti plošči je grb družine Schrattenbach, ene najpomembnejših družin, ki je 17. stoletju posedovala ne le posest Šoštanj, temveč tudi izjemno velike predele Spodnje Savinjske doline. V njihovih rokah so bili gradovi v Vranskem, grad Ojstrica, grad Helfenberg, posestva na področju Šentilja pri Velenju in v Škalah in še bi

lahko naštevali. Družina se je še posebej vpisala v slovensko zgodovino kot tista, katere ravnanje je bilo povod za zadnji veliki vseslovenski kmečki upor leta 1635, ki se je začel ravno z uporom podložnikov Schrattenbaškega gradu Ojstrica nad Taborom v Savinjski dolini, enega najbolj krvavih epilogov pa je doživel ravno z bitko pri Šoštanju, kjer so se srečali uporni kmeti in cesarska vojska, ki je prihitela na področje Savinjske in Šaleške doline z nalogo zadušiti upor.

Šoštanj v letu 1635, ko je prišlo do upora, ni bil v lasti družine Schrattenbachov, temveč je gosposčino takrat posedoval Jurij Leopold pl. Stadl iz Riegersburga, ki ga je kupil leta 1629 od Andreja Sauerja. Jurij Stadl je grad in posest kmalu po uporuh prodal nazaj Sauerjem. Ali se je to zgodilo ravno zaradi upora in se je Stadl ustrašil, da bo imel s to posestvijo in njenimi podložniki več jeze in stroškov kot pa koristi, ali pa so za tem tičali kakšni drugačni razlogi, ni moč zagotovo ugotoviti. Vsekakor je bil leta 1651 Šoštanj last Ivana Ludvika Sauerja, ta pa ga je leta 1658 prodal Maksimilijanu grofu Schrattenbachu. Čas njegovega gospodovanja Šoštanju je bil relativno kratek, saj so Schrattenbachi že leta 1681 ponovno prodali Šoštanj in sicer grofom Turnom, ki pa so bili nato njegovi lastniki vse do leta 1802. Po njih je dobila tudi današnja graščina svoje ime, Turn.

Čeprav je bilo gospodovanje Schrattenbachov v Šoštanju relativno kratkega daha, pa so se ravno v času njihovega gospodstva zaključila dela na trški graščini Šoštanj, zaradi česar so dali v vhodni portal tudi vzidati omenjeno ploščo. Na začetku prispevka sem omenil, da je bila graščina leta 1658, ko so jo Schrattenbachi kupili, še nedokončana, medtem ko je bila leta 1681, ko so jo prodali naprej, že gotova, kar dokazuje tudi Vischerjev bakrorez.

Grb Schrattenbachov, ki ga lahko vidimo tudi na kamniti plošči, sestavlja valovit poševen tram, ki ločuje grbovno ploščo na dva dela in verjetno simbolizira potok (reko), nad njim je šesterokraka zvezda, pod njim pa drevesni štor s poganjajočimi listi. Grbovne barve, ki jih na grbu vklesanem v kamen seveda ni, so bile zlata in črna. V zlati barvi je bil

upodobljen tram (reka), ki pa je v nekaterih oblikah grba lahko tudi srebrn, zvezda in štor, osnova grba pa je vedno črna. Levo in desno je zapisana letnica 1677, ki gotovo označuje leto, v katerem je potrebno domnevati konec gradnje trškega gradu Šoštanj. Tako obravnavana grbovna plošča, čeprav predstavlja le skromen odmev iz preteklosti, vendarle razkriva pomemben podatek in tako predstavlja zelo pomemben kamen v mozaiku, ki ga imenujemo zgodovina Šoštanja.

Danes neznani dvor v Šoštanju

Mesto Šoštanj je majhno in relativno mlado mesto, ki pa ima bogato in preučevanja vredno zgodovino. Med zgodovinskimi »relikti«, ki najhitreje in tudi najočitneje padejo v oči, je nedvomno dejstvo, da so na področju današnjega mesta stali in delovali v preteklosti kar trije gradovi. Od njih sta še danes vidna in med domačini seveda prisotna in poznana dva: stari grad Šoštanj oz. Pusti grad in graščina Turn, domnevno nekdanja grajska kašča, ki je bila po požaru t.i. Mestnega gradu (»Amtshausa«) predelana v stanovanjsko stavbo in je dobila svoje ime po družini Turn, ki je na njej živela v 18. stoletju. O vseh treh grajskih stavbah je bilo že veliko povedanega, ne nazadnje smo o možni lokaciji in o dilemah v zvezi z njo razpravljali tudi v tej rubriki.

Manj pa je poznano, da je imel Šoštanj vsaj v 16. stoletju še eno grajsko stavbo. Gre za dvor, ki je ležal nekje v Šoštanju ali njegovi neposredni okolici in ga zaenkrat poznamo le po posameznih skromnih omembah, kot »Grimschitzer hof« oz. »Grimschnitzer hof«.

Na priimek Grimschnitzer v zvezi s Šoštanjem naletimo prvič leta 1501, ko je v registrah, ki jih hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani, moč prebrati, da je Linhard »Grimssnytzer« prejel po priporočilu Žige Lihtenberškega (grad Velenje), Andreja Limberškega (grad v Pesju), Jurija »von Gloriach« in Jakoba, župnika v fari sv. Mihaela pri Šoštanju, od lju-bljanske škofije kmetijo v »Paumgarten«, na kateri je takrat živel Andrej Stranšek (»Stranschakh«). Omenjena kmetija

»Pawmgarten« je ležala nekje ob Paki, kot lahko izvemo tako iz Celjske fevdne knjige kot iz urbarja gosposčine Kacenštajn, kjer je npr. leta 1498 omenjen Vid »im Pawmgarten«.

V Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu pa sta ohranjena tudi dva pomembna sklopa arhivskih dokumentov, ki nekaj malega odstirata temo. Od druge polovice 15. stoletja dalje so morali na tleh današnje Slovenije računati z možnostjo vsakoletnega prihoda turških vojska in z uničevanjem, ki so ga le-te povzročale. Ko so turške sile pod vodstvom sultana Sulejmana Veličastnega (1520 – 1566) konec avgusta 1521 zlomile odpor Beograda oz. Srbske države in ko je nato konec 1526 turška vojska še uničila ogrsko vojsko v bitki pri Mohaču ob Donavi, je bilo v srednji Evropi jasno, da se bo nujno na novo organizirati in poskrbeti za uspešnejšo obrambo pred turško nevarnostjo.

Ferdinand I. Habsburški, od leta 1521 notranjeavstrijski nadvojvoda in od leta 1527 ogrskohrvatski kralj, je zahteval 17. marca 1527 od štajerske dežele enkratno glavarino, t.i. Leibsteuer, posebni davek na osebo. Z nabranimi sredstvi bi se naj uspešneje zoperstavili Turkom že na tleh ogrske države. Aprila istega leta je štajerski deželni zbor v Gradcu odločal o pobiranju tega davka ter določil, da naj zbrana sredstva služijo za vzdrževanje 300 konjenikov in 600 pešcev za dobo treh mesecev. V omenjenem arhivu v Gradcu je ohranjeno večje število davčnih prijav iz tega leta, med njimi tudi prijava gosposčine Šoštanj in prijava Linharda Grimschitzerja in njegovih otrok, ki je prijavil davek od svojega dvora pri Šoštanju. Slabi dve desetletji za tem pa je štajerski deželni zbor odločil tudi, da naj naredijo vsi lastniki imenj cenitev vrednosti svojih posesti, na osnovi česar se je nato imela določiti nova osnova za davek. V istem arhivu je ohranjena cenitev obeh imenj, gosposčine Šoštanj in Grimschnitzerjevega dvora, iz let 1542 in 1543.

S pomočjo teh dveh dokumentov sicer ni mogoče točno ugotoviti, kje je dvor ležal, moč pa je zato ugotoviti, kakšen je bil obseg njegove posesti in kakšna je bila njena skupna vrednost. Leta 1527 je v imenu Linharda Grimschni-

tzerja upravljal gosposčino šoštanjski sodnik Andrej Khinde. Na tega sodnika v Šoštanju naletimo tudi leta 1528, ko je vizitacijski komisiji, ki je v Celju raziskovala, kakšno je versko stanje na področju Savinjske in Šaleške doline (Martin Luter in njegove ideje so takrat predstavljale hudo nevarnost), izjavil gospod Jurij Popfinger, da je šoštanjski sodnik Andrej Khinde ukazal, da ne sme nihče k maši. Leta 1542 pa omenjeni Khinde ni več upravnik Grimschnitzerjevega dvora, kar verjetno pomeni, da je v vmesnem času preminil. Tega leta namreč na dvora kot upravnika najdemo omenjenega Linhartha Dvornika (»Lienhart Vduornik«).

Grimschnitzerjev dvor je obsegal posest v neposredni okolici dvora, kjer je bivalo leta 1527 šest odraslih oseb (pridvorna služinčad), poleg tega pa še posest v Lokovici, kjer je imel sedem kmetij, in v Podvinu (»Weinperg oder unter ihm Podbiny« = področje današnjega Podvina pri Polzeli), kjer je posedoval 9 kmetij. Kmetje so odražtovali svojemu gospodu poleg činža (davka) še dajatve v naravi, in sicer: pšenico, rž, oves, kopune, piščance in jajca. Nenavadno se zdi da, čeprav je imel dvor, kot smo videli, več posesti na Podvinu, kjer so bili, kot vemo iz drugih istodobnih urbarjev ali drugih popisov posesti, bogati vinogradi, ni dobival nobenih dajatev v vinu oz. moštu. Danes je iz skromnih virov, ki so nam na razpolago težko ugotoviti, kaj je temu krivo.

Tega dvora pa tudi kasneje ne srečamo več. Leta 1575 že lahko preberemo v Šoštanjskem urbarju, da izkorišča vinograd šoštanjske gosposčine, ki je ležal v Pokleki (zaselek v Gavcah pri Šmartnem ob Paki) Ahac Kosar, tako kot je to pred njim imel pravico Ahac »Grimsitzer«. Se pravi, da vsaj takrat te družine ni bilo več v Šoštanju, domnevati pa smemo, da je kmalu tudi njihov dvor propadel in izginil.

Neznani dvorec v Šentilju pri Velenju

Šaleška dolina slovi med drugim tudi po velikem številu gradov, graščin in dvorcev, ki so nekdam stali na njenih tleh in marsikateri med njimi še vedno predstavlja nezmotlji-

vo točko v veduti pokrajine. Kljub velikemu številu takšnih stavb pa nas še vedno lahko preseneti odkritje novega sedeža plemenitnikov na našem področju. V Nadškofijskem arhivu v Ljubljani hranijo med bogatim gradivom, ki je prišlo v arhiv iz nekdanjega arhiva gornjegrajskega samostana, tudi dve listini iz 14. stoletja, ki govorita o tem, da je bil nekje na področju Šentilja sedež enega od samostanskih uradov, katerega je v času med 1356 in 1365 zasedal neki Ortolf iz Griž. Podatek je poznan že več kot sto let, vse do danes pa ni bilo mogoče natančneje določiti, kje je ta sedež samostanskega urada bil. Ko je samostanska posest postala leta 1461 del novoustanovljene škofije v Ljubljani, je ta prevzela seveda tudi vse nekdanje samostanske urade. Med ohranjenim gradivom iz tega časa lahko najdemo večje število ohranjenih listin iz 16. stoletja, ki nam pomagajo locirati ta sedež. V tem času se namreč kot škofijski uradnik pojavi neki pl. Krištof Radwiger, za katerega je jasno zapisano, da je imel svoj sedež na Razdelu v Podkraju, to je na mestu, kjer je še danes moč najti kmetijo Razdevšek. Če združimo vse zapisane podatke, tako tiste iz 14. kot tiste iz 16. stoletja, je torej jasno, da je kmetija Razdevšek tista lokacija, kjer so vsaj tristo let rezidirali mali plemiči (militi), katerih naloga je bila upravljati z delom posesti svojega seniorja, to je v primeru gornjegrajskega samostana oz. kasneje ljubljanskega škofa. Področje Šentilja, ki spada med zgodovinsko najbolj interesantna in žal slabo raziskana področja (spomnimo se le na to, da so Kote eno od koseških naselij), se nam tudi ob pomoči takšnih drobnih najdb počasi odpira in nas vabi k raziskovanju.

Kosezi v Šentilju

V tekstu, s katerim sem predstavil kmetijo Razdevšek v Podkraju v Šentilju pri Velenju, sem opozoril tudi na Šentilj kot koseško naselbino. Kosezi so bili tisti preostanek slovenskega plemstva, ki se je vsaj delno uspel obdržati iz zgodnjega srednjega veka vse v novi vek. Koseške naselbine nam med ostalim nakazujejo področja, ki so bila poselje-

na in kultivirana v zgodnjem srednjem veku pod vodstvom »domačih plemičev«. Kosezi so se kot poseben razred nato uspeli še obdržati v spremstvu koroških vojvod ter nas zato ne čudi, da je največ spomina na njih ohranjenega ravno na Koroškem. Ko so povsem izgubili svoj pomen, so se stopili z ostalim podložniškim življenjem ter jih kmalu težko ločimo od ostalih kmetov ali pa jih sploh ne moremo več ločiti. Izjema pri tem so redke naselbine, v katerih so se kosezi združili v prave zadruge in uspeli obdržati vsaj del svojih privilegijev, kar se najbolje vidi po večjih oprostitev pri dajatvah. Najbolj znane takšne koseške naselbine na tleh današnje države Slovenije so v bližini Ljubljane (Koseze), v Zagorju in na Teharjih pri Celju.

Ravno s to zadnjo pa je povezana tudi zgodovina kosezov na področju Šentilja pri Velenju. Kaže, da so se šentiljski kosezi ob izgubi privilegijev vsaj delno umaknili iz področja Šentilja v Teharje, kjer so skupaj z drugimi lažje branili svoj posebni status. Na svojem »matičnem« področju pa so obdržali še posamezna posestva. Na njihovo poselitev nas še danes spominjata imeni Kasesnik in Blagotinšek (blago = bogastvo, moč). Kmetiji s tem imenom pa lahko sledimo v zgodovinskih virih vse od leta 1226 naprej. Poleg tega pa poznamo arhivske zapiske, ki pomagajo rekonstruirati posest teharskih kosezov na področju Šentilja in segajo vse do srede 18. stoletja. Posest se je v novem veku reducirala na posedovanje določenih gorskopravnih področij, to je vinogradov. Med gorskopravnimi podložniki na teh koseških vinogradih najdemo npr. imena Vrana, Ograjenšek, Hliš, Sevlak, Drev itd. Značilno za gorskopravne najemne pogodbe je, da so med najemniki naštet tudi mnogi Nešentiljčani. Tako med njimi najdemo podložnike npr. iz Škal, pa celo šentiljskega župnika. Iz relativno skromnega števila podatkov, ki so na voljo, pa so zato toliko bolj zanimivi, je moč rekonstruirati, da je bila glavnina kosezov na področju današnjega Šentilja skoncentriranih na relaciji Kote, Ložnica, Andraž, kjer moremo iskati tudi tisti najstarejši naselitveni prostor teh slovenskih »plemičev« v Šaleški dolini.

Navedeni podatki in seveda tudi vsi tisti, ki jih na tako kratkem prostoru pač nisem mogel predstaviti, predstavljajo zanimivo osnovo ter kličejo po tem, da bi jih nekdo temeljito obdelal in predstavil tudi to sila zanimivo in pomembno dejstvo iz preteklosti Šentilja.

Škalski župnik Matej Glušič in njegov čas

V preteklosti Šaleške doline je v njej delovalo, se rodilo ali bilo kakorkoli drugače z njo povezanih mnogo zelo pomembnih ljudi, katerih delovanje in pomen daleč presegata meje doline. Med te ljudi prav gotovo ne moremo prištevati Mateja Glušiča, župnika v fari sv. Jurija v Škalah med leti 1574 in 1604. Pa vendarle je potrebno in zanimivo spomniti tudi na tega človeka, ki je živel in deloval v prevratnem 16. stoletju, bil tako on sam kot njegovo delovanje prav tako kontradiktoren kot čas, v katerem je živel, in v življenju katerega lahko najdemo vse karakteristike negotovega in prevratnega obdobja.

16. stoletje je v Šaleški dolini gotovo tisto obdobje, ki spada med najbolj hvaležne teme za preučevalce preteklosti naših krajev. Komaj se je konec 15. stoletja polegel prah za turškimi vojskami, ki so dvakrat prečkale tudi naše kraje, in komaj se je za silo umirilo življenje, ki ga je povsem na glavo postavilo izumrtje Celjskih knezov, borba za njihovo dediščino in kot krona velike strukturne spremembe v lastniških in posestnih odnosih, je v Šaleško dolino pljusnil nov val, ki je grozil, da bo pomenil tako veliko zarezo v življenju, da si tega ljudje skoraj niso znali in upali predstavljati: to je val luteranskih idej in novega gledanja na tisto, kar je ves čas vendarle ostajalo sveto – vere v Boga. Le tri leta po tem, ko je Martin Luter sprožil to velikansko plimovanje, beležimo tudi v Šaleški dolini pristaše novega nauka, ki jih najdemo predvsem med pripadniki plemstva in tržanov Velenja in Šoštanja, medtem ko med kmeti ta nova vera, že zaradi nasprotovanja svojim gospodarjem, ni našla pristašev. Ni ga bilo gradu v dolini, katerega prebivalci se ne bi prištevali med

luterane. Posebej močni centri tega novega gibanja pa so postali grad Forhtenek, kjer se je kot strastna luteranka izkazala vdova Baltazarja Altenhauserja, ki je gostila na gradu tudi poročenega meniha Jurija Veršeca, grad Švarcenštajn v Lazah pri Velenju, kjer je bil v drugi polovici 16. stoletja eden od centrov za distribucijo Dalmatinove Biblije po Štajerski, ter grad Velenje. Na velenjskem gradu so od leta 1541 dalje živeli pripadniki rodbine Wagen von Wagensberg, kot se na Štajerskem imenujejo. Baltazar Wagen je bil eden najpomembnejših in najbolj zagrelih luteranov ne samo v Šaleški dolini, temveč tudi širše na področju današnje slovenske Štajerske. Leta 1572 je začel zahtevati, da se naj v cerkvi Matere Božje v Velenju opravlja služba božja po novi postavi, in to utemeljil s tem, da je ta cerkev tako ali tako grajska kapela in da ima zato on pravico določati, kakšna maša se bo v njej brala. Temu se je intenzivno uprl škalski župnik Urban Lakner. Pri tem ga je podprl tudi ljubljanski škof, najprej Konrad Glušič (sorodnik našega junaka) in nato njegov naslednik Janez Tavčar. Vendar sta imela oba škofa v tej borbi dolgo časa zvezane roke, saj je bil deželni knez ali na strani Wagna ali pa se vsaj ni hotel temu zameriti, ker je potreboval podporo vseh plemičev in je zato ostajal nevtralen. V tej borbi je dolgo časa ostajal škalski župnik osamljen. In ravno v takšnem prevratnem času je leta 1574 prevzel mesto župnika v Škalah Matej Glušič. Korespondenca, vezana na borbo za cerkev v Velenju, ki nam jo je na srečo v zelo dobrih registrah ohranil vestni cerkveni zgodovinar Ignac Orožen, je izredno zanimiva in polna presenetljivih in včasih tudi pretresljivih zgodb. Velenjski graščak se v svojem hotenju pridobiti si cerkev ni ustavljal pred ničemer in je seveda brez vsakih zadržkov uporabil tudi silo proti cerkvenim ključarjem in tudi proti samemu župniku. Pri tem jo je župnik odnesel dokaj dobro, saj se ga zaradi njegovega stanu vendarle niso resno lotili in ga nabunkali. Kljub silnim Glušičevim prizadevanjem je cerkev v Velenju ostala protestanstska vse do leta 1600, ko je v povsem novih okoliščinah škof Tomaž Hren cerkev zasedel in jo spet pridobil za katoliško bogoslužje.

To je bila ena stran Mateja Glušiča. Iz ohranjenih zapisov pa izvemo tudi za njegovo drugačno plat. Leta 1581 so se na primer šoštanjski tržani pritožili pri ljubljanskem škofu Janezu Tavčarju, da se Glušič preveč ukvarja s trgovino in da premalo skrbi za duševne zadeve. V nekem drugem spisu izvemo tudi, s kakšno trgovino se je Glušič tako intenzivno ukvarjal. Šlo je za trgovino z vinom, poleg trgovine pa je imel pri župnišču tudi to, kar bi danes lahko poimenovali z lepo slovensko besedo »pušl šank«, ter si je tako pomagal pretolči skozi življenje. Zakaj je potreboval več denarja in zakaj je bilo zato takšno neduhovno delovanje nujno, pa postane bolj jasno, ko preberemo dopis, ki ga je sam Glušič poslal škofu Hrenu, v katerem med ostalim prosi škofa tudi, da naj poskrbi za njegovega sina, ki nima dela, živi pri njem in je v spotiko pri ljudeh. Naš Matej Glušič je torej spadal med tiste katoliške duhovnike, ki so bili dokaj pogosti v času konca 15. in v 16. stoletju, ki so živeli v konkubinatu, imeli torej ljubico in z njo tudi otroke, ki so jih legalno priznavali.

Omejen prostor ne omogoča natančnejše obdelave tega zanimivega moža. Napačno pa bi bilo v njem videti ali junaka zaradi njegove borbe z Wagnom ali grešnika, ker je bil vse prej kot zgleden katoliški duhovnik. Bil je preprosto človek svojega časa, z osebnimi lastnostmi, ki morda najboljše ponazarjajo tudi čas v katerem je živel; poln nasprotij, negotovosti, junakov, grešnikov in svetnikov, ponavadi vse skupaj združeno v eni osebi.

Hans (Ivan) Dolijanski, luteranski pridigar

Glede nato, da smo predstavili škalskega župnika Matveja Glušiča, eno pomembnejših osebnosti dogajanja v drugi polovici 16. stoletja na tleh Šaleške doline je prav, da predstavimo tudi Glušičevega »protiigralca«. Kot najprimernejša oseba se nam je zdel luteranski pridigar Hans Dolijanski.

Najprej pa za uvod in lažje razumevanje nekaj predzgodovine. Le nekaj let po tem, ko je Martin Luter sprožil

plaz reformnega gibanja, ki se je hitro razraslo v novo institucijo in predstavlja verjetno največji razkol v zgodovini katoliške cerkve, so se pojavili pristaši tega novega mišljenja tudi v naši dolini. Splošno smemo zapisati, da se je nova vera na slovenskih tleh »prijela« predvsem med plemstvom in meščani, ker pa je bila Šaleška dolina v 16. stoletju prava dolina gradov, seveda ne preseneča, da se je med šaleškimi plemiči luteranstvo ukoreninilo hitro in dokaj globoko. Da je bila Šaleška dolina res čvrsta baza luteranskega mišljenja, kaže tudi dejstvo, da so bili šaleški plemiči na verskem področju zelo dejavni ne samo doma, temveč tudi širše. Glavni projekt, ki so se ga protestanti lotili na širšem področju Savinjske doline, je gotovo gradnja nove protestantske cerkve v Golčah pri Žalcu. To je bil tako organizacijsko kot seveda še bolj finančno velik zalogaj, pri katerem pa so glavno besedo imeli ravno nekateri šaleški plemiči. Med njimi je potrebno izpostaviti predvsem velenjskega graščaka Baltazarja Wagna in šentiljskega (švarcenštajnskega) graščaka Jurija Trebniškega. Oba sta bila izjemno angažirana pri tem projektu, med bolj zaslužne pa spada tudi turnski graščak Franc Herič (Höritsch). V času projektiranja in gradnje cerkve v Golčah je bil pridigar v Celju Gregor Maček, kateremu gre verjetno glavna zasluga ne le za uspeh tega projekta, temveč tudi za hitro razširjanje nove vere. Seveda je bil Maček trn v peti katoliškim duhovnikom, ki so mu v prvi vrsti očitali, da je prešuštnik, saj je bil poročen in je imel tudi sina. Že zgodba o škalskem, katoliškem duhovniku Glušiču pa je pokazala, da to ni bilo redko niti pri nekaterih sicer katoliško usmerjenih duhovnikih. V času Mačka je bilo luteranstvo na slovenskem Štajerskem tako močno, da je tu delovalo večje število pridigarjev. Svojega pridigarja je imela tako graščakinja na gradu Forhtenek, imel ga je Wagen na velenjskem gradu, sam Maček pa je bil dokaj reden gost na gradu Švarcenštajn, kjer so organizirali tudi eno od središč za razširjanje Dalmatinove biblije po Štajerski.

Konec stoletja pa se je situacija povsem spremenila. Katolištvo je obveljalo kot edina državna vera, delo protire-

formacijskih komisij je zajelo veter v jadra in sistematično se je začelo iztiskati luteransko vero iz avstrijskih dežel, med katere je spadala seveda tudi Štajerska. Leta 1597 izvemo, da je bil v Golčah kot pridigar nameščen Ivan Dolijanski in da je takrat z njim deloval še eden, kot pravi vir, vnet in nemškega in slovenskega jezika vešč evangeličanski pridigar Janez Pistor, že kmalu pa je ostal Dolijanski sam. Leta 1599 je bila podrta molilnica v Golčah, zato je Dolijanski ostal brez stalnega sedeža. Pa vendar se ni odpovedal svojemu poslanstvu, temveč je nadaljeval delo, zdaj potujočega pridigarja, ter je odhajal povsod tja, kjer so ga potrebovali. Le dva primera: leta 1601 je bil poklican na grad Turn, kjer je takrat bivala rodbina Dobrnskih. Tega leta je umrla mati Žige Jurija Dobrnskega, Dolijanski pa je bil poklican, da je stal pri njej ob njeni zadnji uri in da jo je nato tudi pokopal; in sicer na luteranskem(!) pokopališču v Slovenj Gradcu. Ker je bila situacija za Dolijanskega vse težja in ker je bil edini luteranski pridigar daleč naokoli, se je v tem času gibal na zelo širokem področju in zelo hitro spreminjal svoje bivališče. Leta 1602 so ga tako videli pri Koprivnici (pri Senovem), za tem pa izgubimo za njegovim delovanjem na Štajerskem vsakršno sled. Leta 1611 še zvemo, da je luteranski učitelj nastanjen na velenjskem gradu, vendar ta ni bil več Dolijanski, temveč nek neimenovani domačin iz Šoštanja, Dolijanski pa je iz naše zgodovine povsem izginil. Hans Dolijanski je bil mož izjemnega duha, kar so mu priznavali tudi njegovi »nasprotniki«, predvsem pa je bil mož z ogromno energijo, ki je posebej v zadnjih letih svojega bivanja na naših tleh opravljal naloge treh, štirih duhovnikov. Skupaj z Gregorjem Mačkom predstavljata najzlahtnejši osebi iz vrst pristašev luteranske vere, ki so živeli in delovali na tleh Savinjske in Šaleške doline.

Zvon iz 16. stoletja v Šoštanju

V stolpičku nekdanje trške oz. kasnejše mestne hiše v Šoštanju visita dva zvona. Manjši se oglasi vsakih petnajst minut, večji pa oznanja vsako polno uro. In ravno ta večji

zvon je pravzaprav prava znamenitost, saj je eden najstarejših ohranjenih zvonov v naši dolini. V frizu na klobuku ima namreč vilito letnico izdelave 1572.

V Šaleški dolini so ohranjeni starejši zvonovi le še v podružnični cerkvi sv. Andreja v Šaleku z letnico 1505. Prav tako še gotski (se pravi srednjeveški) napis nosi tudi zvon v farni cerkvi sv. Andreja v Belih Vodah, kjer lahko preberemo LUCAS + MARCUS + IOANNES + MATHEUS + O REX + GLORIE + VENIT, žal brez letnice, tako da ga lahko datiramo samo na splošno v začetek 16. stoletja. Srednjeveških oz. gotških zvonov je bilo sicer še več, kot nam poroča marljivi cerkveni zgodovinar Ignaz Orožen leta 1884, vendar jih je večino vzela prva svetovna vojna, kar nekaj pa tudi konec 19. stoletja, ko so zamenjali veliko starih zvonov za nove ter takrat stare tudi pretopili. Tako je »naša« zvon prava redkost in znamenitost. Celoten napis na zvonu se glasi: + LIENHART + GIESSER + GOSS + MICH + 1572 (prevod: Lenart Giesser (Livar) me je vtilil leta 1572). Ta napis nam omogoča dva premisleka. Prvi je o livarju Lenartu Giesserju, ki je ta zvon naredil, drugi pa o letnici na njem.

Lenart Giesser je bil ljubljanski livar, ki je deloval med letoma 1544 in 1572. V Ljubljani so pred njim delovali še trije poznani livarji: Jurij Ljubljanski (1467-1468), Matej Ljubljanski (1491) in Blaž Zingiesser, ki je zabeležen kot livar med letoma 1537 in 1543, ko je umrl. Kmalu po njegovi smrti se je njegova vdova Uršula poročila z mladim kositarjem Lenartom, ki je morda kot pomočnik že pred tem delal pri pokojnem Blažu. Z oporoko je vse premoženje zapustila svojemu novemu možu ter kmalu po poroki umrla. Tej oporoki so se uprli Zingiesserjevi otroci, češ, da je mama to oporoko napisala iz strahu in pod prisilo, vendar je sodišče leta 1547 odločilo, da je oporoka veljavna. Lenart Giesser je imel svojo delavnico na Rebri. Poleg zvonov pa je za mesto Ljubljana izdeloval tudi topove. Z njimi je zalagal tudi širšo okolico, saj so pri njem naročali topove tudi v npr. Zagrebu in Karlovcu. V svojem življenju se je Lenart večkrat zapletel v kakšne afere, med katerimi jih je bila večina vezana na nje-

gove pomočnike. Tako so ga 1551 celo izgnali iz zunanjega sveta mesta, v katerega je bil 3 leta pred tem izvoljen, ker ni hotel izročiti svojega pomočnika Vahna, ki ga je mesto želelo izgnati. 6. avgusta 1561 je postal tudi mestni orožar ter je to dejavnost opravljal do leta 1572. Ves ta čas pa je seveda izdeloval zvonove, kar je bila njegova osnovna dejavnost. Njegovi zvonovi so tako viseli po cerkvah na Kranjskem in Štajerskem. Na Štajerskem je bil do sedaj poznan njegov zvon v cerkvi sv. Duha v Celju, drugi pa je sedaj zabeležen zvon v Šoštanju. Njegovi zvonovi so po obliki še vedno srednjeveško podolgovati, liv pa je dokaj izboren. Kot okrasje služi širok pas, v katerem je navadno napis. Jezik na njih je skoraj izključno nemški (Lenart je namreč bil protestant ter je bil tudi tako kot njegova mama pokopan na protestantskem pokopališču pri sv. Petru v Ljubljani). Napisi pa vsebujejo ponavadi le ime in priimek, kraj litja in letnico. Zanimivo je, da pri na našem zvonu ni navedena kot kraj litja Ljubljana, kar je pomenilo, da je zvon skoraj gotovo napravil na kraju samem. To pomeni, da je livar šoštanski zvon izdelal najverjetneje v samem Šoštanju. Poleg tega pa je vredno poudariti še to, da je šoštanski zvon zadnji poznani zvon, ki ga je izdelal. Do sedaj je namreč veljalo, da je njegov zadnji poznani zvon iz leta 1565, ko je na Notranjskem (Ilirska Bistrica, Stari trg pri Ložu in Pernovo) vлил tri zvonove.

Naslednji premislek pa nam omogoča sama letnica na zvonu, oz. bolje vprašanje, kako in od kje je prišel zvon v stolpiček trške hiše. Tu pa lahko seveda bolj kot ne le uginamo. Prva hipoteza je, da zvon izhaja iz grajske kapele. Tej hipotezi bi pritrjevalo predvsem dejstvo, da je bil Lenart protestant prav tako, kot so to bili šoštanski graščaki (leta 1572 Žiga Galler). Skoraj ni verjeti, da bi pri protestantskem livarju naročili izdelavo zvona katoliški duhovniki. Seveda pa je možna tudi druga hipoteza, da so izdelavo zvona naročili šoštanski tržani in da torej zvon že od samega začetka visi v trški hiši. V tem času namreč vemo, da so bili tudi mnogi Šoštanjčani pristaši protestantskega nauka, med njimi je še posebej izstopal takratni šoštanski trški sodnik Andrej Kinde.

Ne more biti seveda nobenega dvoma, da je že v tem času stala trška hiša, neke vrste rotovž, veliko vprašanje pa je, ali je stala na istem mestu kot stoji danes in ali je to dejansko tista hiša, ki bi jo morda lahko rekonstruirali iz podobe Šoštanja, ki jo prinaša Georg Matias Vischer leta 1681.

Čeprav pri današnjem vedenju ni mogoče odgovoriti na zastavljeno dilemo o prvotni lokaciji zvona, pa le-ta je in upam še dolgo bo majhen, a dragocen zaklad, ki ga mora čuvati mesto in ne sme biti skrb samo društva upokojencev, ki sicer vzorno bedi nad stavbo in njeno vsebino.

Boris Vogrinec¹

Rojen 1981 v Slovenj Gradcu, študiral na Pedagoški fakulteti Koper, smer razredni pouk. Živi v Velenju.

IGRAČE IN IGRE V ŠALEŠKI DOLINI SKOZI ČAS

Razlogi, razlogi, razlogi

Tema me je navdušila po tem, ko sem imel prakso na osnovni šoli, kjer smo s petošolci izdelovali škatle. Zanimivo mi je bilo gledati veselje otroka ob njegovem izdelku ter jok in razočaranje ob neuspelem poskusu izdelave škatle, hkrati pa nespretnost in nerodno rokovanje desetletnih učencev z orodji.

Da to temo vzamem za temo diplomskega dela, sem se odločil iz treh razlogov: ker imam rad zgodovino, ker v Šaleški dolini tema iger, igrač ter izštevank še ni bila raziskana v tako širokem obsegu in ker bom nekaj preteklosti z igrami in izdelavo že pozabljenih igrač v sklopu tehniških dni lahko vključil v sodobno šolo, s tem pa pripomogel k ohranjanju kulturne dediščine in ljudskega izročila.

¹ Avtor je profesor razrednega pouka, op. ur.

S pisanjem diplomskega dela sem pridobil precej pozitivnih izkušenj in znanja. Srečeval sem se z ljudmi, ki so me toplo sprejeli, si vzeli čas za pripovedovanje in se z mislimi vračali v otroštvo ter se spominjali brezskrbnih dni. Zanimivo je bilo, kako malo je bilo potrebno, da so zbudili spečega otroka v sebi. Večina jih je bila najprej prepričana, da se ničesar ne spominjajo oziroma da se spominjajo zelo malo. Ko pa je pogovor stekel, so se pri govorcih zbudile iskrice v očeh, tako da sem komaj uspel zapisati povedano. Nekateri so za demonstracijo pripravili določene pripomočke, drugi pa so določene igre pokazali tako, da so me vključili v igro. Bili s(m)o srečni, veseli, zadovoljni.

Uvod

V diplomskem delu sem se osredotočil na zapis izštevank, iger in igrač, s katerimi so si kratili čas otroci v Šaleški dolini. V tem članku pa so predstavljene nekatere izštevanke, igre in igrače iz diplomskega dela, ki so skozi različna obdobja spremljala naše očete, mame, dedke, babice, pradedke in prababice. Večina igrač je bilo narejenih iz naravnih materialov oz. materialov, ki so bili ponovno uporabljeni, iz katerih so nato nastale priložnostne igrače.

Sam projekt (diplomsko delo) je namenjen razredni in predmetni stopnji, saj se učenci preko izdelave igrač (izkustveno učenje) učijo samostojnosti, odgovornosti, delovanja v timu in reševanju problemov. Naravni material je učencem lahko dostopen, večina izdelkov pa je enostavnih za izdelavo. Skozi izdelovanje izdelkov si učenci pridobivajo delovne navade, ročne spretnosti, sposobnosti, nova znanja, oblikujejo in razvijajo se osebno. Po tem lahko sklepamo, da se razvijajo celostno in vsestransko. S celostnim procesom izobraževanja lahko lažje združujemo medpredmetne povezave.

Namen izdelovanja igrač je poglobljeno spoznati projektno učno delo, prikazati možnosti uporabe naravnih materialov, ohranjati igre in igrače naših prednikov kot kulturno

dediščino ter prenašanje ljudskega izročila od starejših na mlajše rodove, spoznati orodja in pripomočke za izdelavo ter rokovati z njimi, v učencih spodbujati kreativnost, samostojnost, konstruktivnost.

Kratka predstavitev diplomskega dela

Igre in igrače prehajajo iz roda v rod in če gledamo nazaj zgodovinsko, vidimo, da se je to pojavljalo že pred našim štetjem. Najstarejšo igračo na Slovenskem so našli na Ljubljanskem barju iz časa 3000 let pr. n. št. in sicer majhen čoln. Le redko se ohranjajo igrače iz naravnih materialov ter priložnostne igrače, ki jih izdelajo dedki in babice za svoje vnuke, zato je pomembno, da se te reči zapisujejo, ohranjajo ter izdelujejo po principu izdelave »na star način«. Tudi za igre velja, da tonejo v pozabo, zato je pomembno, da jih zapisujemo, saj s tem ohranjamo kulturno dediščino in ljudsko izročilo naših prednikov.

V diplomskem delu sem zbral, zapisal in opisal 89 iger, opisal 40 igrač ter njihovih različic ter 16 različnih izštevank, 42 iger in igrač pa je zgolj omenjenih in naštetih zaradi pomanjkanja podrobnejših informacij. Določene igrače so opisane po posameznih stopnjah izdelave. Pri vsaki igri, igrači je opisan tudi namen in možnost uporabe. Z bogato različnostjo in pestrostjo iger, igrač in izštevank sem želel tudi pokazati, da so se naši dedki in babice z »malo« pripomočki znali »kakovostno« igrati in popestriti ter spremeniti dolge urice v veselje. Zbranih je kar precej idej, zato verjamem, da se lahko koristno uporabljajo na šolah, festivalih, delavnicah, poletnih taborih. Igrače, ki so predstavljene v članku, so razdeljene na lažje in zahtevnejše po načinu izdelave. Večina izdelkov je narejenih iz naravnih materialov, kar pomeni, da jih je lahko obdelati, so poceni ter lahko dostopni, prijetni za dotik, primerni za izdelovanje ob tehniških dnevih na šoli. Z izdelavo izdelkov se projekt ne konča, saj lahko na koncu pripravimo prireditev na OŠ, na kateri predstavimo izdelane igrače, na odru zaigramo ljudske igre, prikažemo izštevanke

ter zapojemo in zaplešemo. Preko teh aktivnosti se dobro vidi povezovanje med predmeti in doseženimi cilji, ki se uresničujejo tekom projektnega učnega dela, ohranjajo se igre in igrače naših prednikov kot kulturna dediščina ter prenašanje ljudskega izročila na mlajše rodove.

Včeraj, danes, jutri v Šaleški dolini

Igre in igrače v Šaleški dolini so bile enake ali podobne in se niso dosti razlikovale od ostalih iger in igrach iz drugih delov Slovenije. Na kmetijah so si otroci pretežno sami izdelovali preproste igrače iz naravnih materialov (kamen, les, glina, bombažne obleke, živalski deli ...) in se z njimi igrali, kadar so opravili vso potrebno delo okoli gospodarskih poslopij. Vemo pa, da je bilo v starih časih ogromno dela na kmetijah, zato so imeli otroci bolj malo časa za igro. Kadar so ga le imeli, so izdelovali mlinčke ob potokih, punčke in žoge iz cunj, škatlice, piščali iz vrbovine in leske, voličke iz drevesnega lubja ...

Poglejmo si nekaj spominov iz otroštva ljudi iz Šaleške doline, o njihovih igrah in igračah ter kaznih. Osebne izpovedi »otrok« in pogled ter doživljanje preteklega časa.

Janez Žmavc, Šoštanjčan, je pripovedoval o tem, kakšno kazen je dobil, ko je med igranjem polil juho: *Prve koristne napotke za pustolovske podvige sem pridobival pri stari Ani Waldbl, ki je imela na drugem koncu mesta blizu sodišča trafiko in sem ji moral od stare mame nositi kosilo v menažki. V zgornji posodi je bila zmeraj juha, ki nikoli ni prišla cela na cilj. Preveč se je dogajalo na cesti med zaplatami senc in s soncem posijanami pokrajinami, za katere so se bojevali Komanči in Siouxi. Do Koradeja in Čebula je šlo še vse po sreči, saj so bili tam moji Apači; pri Novakovih pred mostom, kjer je bil grand kanjon, pa so se že spopadali s Siouxi. Za polito juho nisem smel tistega dne prebrati Tinčka in Tončka v Afriki v stripu, ki je izhajal v Slovencu, ampak šele naslednjega dne. In tako nisem bil na tekočem, saj se je tisto, kar naj bi doživela danes, ko zakleto vedno zgodilo že včeraj (Žmavc 2005, 34).*

Marko Atelšek iz Lokovice pri Šoštanju se je tako spominjal otroških dni: *»Ko smo se otroci pozimi igrali v hiši, smo nekega dne dobili idejo skrivanja igračk. Zdel sem se sam sebi zelo pomemben, ker sem menil, da sem našel najboljše skrivališče. Plastično punčko sem namreč skril v pečico zakurjenega štedilnika na trda goriva. Skrivnostno sem molčal vse do poldneva, ko sem končno odprl pečico in v njej zagledal ... kupček staljene plastike. Zelo mi je bilo žal lepe igračke«* (Brglez in Obradovič 2002, 12).

Pripovedovalka Janja Sovič je tako opisala svojo otroško izkušnjo: *»Ko sem bila manjša, sem imela veliko dolgolasih barbik, ampak v tistem času se je moda spremenila. Od takrat naprej so bile popularne kratke pričeske. In ker barbike niso hotele zaostajali za modnimi trendi so obiskale frizerja – MENE! Naredila sem jim najmodernejše pričeske! Barbike so bile zadovoljne, jaz sem bila zadovoljna, ampak mama pa ne«* (prav tam, 13).

Zvone Čebul se spominja, da je bila v Metlečah (blizu Šoštanja) sredi druge svetovne vojne tovarna gospoda Horvata, ki se ji je reklo po domače »pr' Volovšku«. Tam so med drugim izdelovali tudi igrače, kot so leseni konjički za guganje, lesene kocke, lesene vozove in vozičke. Otroci so hodili tja past oči, saj pri večini izmed njih ni bilo denarja za kupovanje dragih igrač.

Spominja se tudi, kako so se večkrat igrali, da so bili vojaki. Ponavadi so bili razdeljeni na tri vojske, včasih tudi več. Vojske so imenovali Šoštanjska, Petanova, Hliševa, Garšinska, Grajska. Vojske so bile imenovane po tistem, ki jih je organiziral, ali pa so bile imenovane po vasi, iz katere so prihajali fantje. G. Čebul pravi, da so se skrivali po gozdu, delali loke, bunkerje, zaklonišča in se obmetavali s storži. Včasih pa so se tudi »orng« (močno) spoprijeli z golimi rokami. Takrat je znala fantom zavreti kri po žilah. Igra je prešla v pravo rivalstvo in boj. Za posledice so imeli raztrgane hlače, srajce, buške, odgrnine, potolčena kolena, modrice, tu in tam pa je bila prisotna tudi kakšna kaplja krvi.

G. Čebul se spominja, da so v Šoštanju med drugo svetovno vojno prodajali kovinske konstrukcijske izdelke (vlaške, bagerje, avte) podjetja Merklin. To so bile izredno drage igrače in le otroci bogatih staršev so dobivali te proizvode. *»Več različnih igrač si lahko naredil iz enega seta, dražja je bila škatla. Mi pa smo hodili gledat pred izložbo, past oči in potiskat nosove na šajbe«.*

Belovodčani pa so veliko rajši hodili na delo, če so vedeli, da se jim bo na koncu pridružil godec, da bo zabava in družabne igre. Zato so kljub utrujenosti pogosto plesali še dolgo v noč. Zasledimo še, da so se na zabavah, porokah, »mlačvi« (mlatenju) igrali različne igre in peli pesmi.

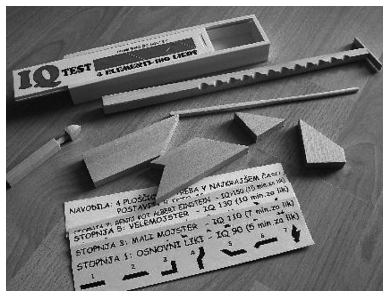
Marta Korošec s Konovega se spominja, kako so z otroci iz soseske izdelovali (narisane in izrezane) papirnate bankovce ter kovance. S tem denarjem so se igrali banko, trgovino. Vsak otrok je imel svoj denar, s katerim je kupoval različne izdelke v otroški trgovini, in plačeval položnice na banki.

Ponudba igrač

Da se ohranjajo stare igrače in da prihajajo nove na tržišče, skrbijo za to tudi razna podjetja. V Šaleški dolini obstajata tudi dve podjetji, ki se ukvarjata z izdelavo igrač. Na kratko jih bom predstavil.

V Vinski Gori je bilo leta 1991 ustanovljeno družinsko podjetje LAMELA, d. o. o., katerega primarna dejavnost je parketarstvo. Med drugim izdelujejo tudi polizdelke – igrače iz lesa za znano nemško podjetje Ravensburg. Igrače oz. polizdelke so pričeli izdelovati 1998. Izdelujejo tangrame oz. IQ-test igrače, lesene kocke, figurice, punčke, sestavljanke, izdelke po naročilu.

Slika 1:
Izdelki in polizdelki
podjetja LAMELA,
d. o. o.
(Foto: B. Vogrinec)

V Velenju obstaja proizvodno podjetje AJA-LINA, d. o. o., ki je bilo ustanovljeno 1990. Proizvajajo didaktične igrače, zunanja in notranja igrala, blazine, sedežne garniture za vrtnice in šole ter podloge. Njihovi izdelki so narejeni iz kakovostnega materiala. Vse njihove igrače imajo oznako CE-standard. Dobili so veliko nagrad in pohval za kakovostne proizvode.

Slika 2: Lutke za na prste AJA-LINA [7]

Da proizvedene igrače, ki so ugledale luč sveta, niso šle v pozabo, je poskrbel Muzej Velenje. Na Velenjskem gradu so imeli na temo igre in igrače že dve razstavi. Hkrati pa skrbijo za zanimiva izobraževanja za najmlajše mlade muzealce. Prva razstava z naslovom Igrače moje mladosti (avtorica Aca Poles) je bila od 17. 9. 2002 do 13. 11. 2002. Razstavo so ustvarili skupaj s prebivalci Šaleške doline, ki so Muzeju Velenje donirali ali posodili igrače. Druga razstava z naslovom Našim igračam je tako dolgčas (avtorica Tanja

Verboten) je potekala od 5. 10. 2010 do 30. 11. 2010. Razstavljali so izdelke - igrače, ki jih Muzej Velenje skladišči v depojih. Razstavo so pripravili v okviru projekta Z igro do dediščine, ki ga je v tednu otroka v letu 2010 prvič organizirala pedagoška sekcija pod okriljem Skupnosti muzejev Slovenije. V Muzeju Velenje pripravljajo mesečne delavnice z različno tematiko. »Mladi muzealci« so otroci, ki se enkrat mesečno »spremenijo« v zgodovinarje in preko predavanj ter ustvarjalnih muzejskih delavnic na ustvarjalen način spoznavajo zgodovino.

Da je Šaleška dolina odprta mladih in da se trudijo za mlade, lahko razberemo tudi iz sledečih, spodaj opisanih nazivov, prireditev, sejmov, dogodkov. Mesto Velenje se ponša tudi z nazivom 'otrokom prijazno Unicefovo mesto', ki je mednarodni projekt, v katerem so vključena različna mesta. Župani se obvezujejo, da bodo razvijali mesto, ki bo prijazno do otrok.

Leta 2010 so se različna društva, klubi, organizacije, šole in vrtci v Velenju odzvale na gospodarsko krizo, ki je zajela vse sloje v Šaleški dolini. Čeprav je tržišče poplavljenost iz otroškimi izdelki, si kljub temu marsikdo ne more privoščiti igrač, vemo pa, kakšen pozitiven vpliv lahko imajo igrače na otroke. Zato so v ta namen organizirali 1. sejem igrač, kjer so zbirali, menjavali, podarjali in prodajali igrače po simbolični ceni. Namen je bil, da pridejo igrače do čim večjega števila otrok.

Omembe vreden je še največji otroški festival v Sloveniji, imenovan Pikin festival. Leta 2011 je praznoval že 22-letnico. Vsako leto organizirajo ogromno dejavnosti za otroke. Iz majhnega enodnevnega dogodka, ki je se prvič zgodil leta 1990, in iz peščice obiskovalcev je prerasel v festival, ki ga v obišče tudi do 100 tisoč obiskovalcev.

Izštevank

V nadaljevanju bom predstavil izštevank, igre in igrače, s katerimi so si nekoč krajšali prosti čas naši ljudje Šaleške doline. Iz ogromno iger in igrač bomo lahko razbra-

li, kako bistri in iznajdljivi so bili nekoč otroci, saj so si iz »zelo malo materiala naredili zelo veliko igro«. Bogatost in pestrost iger kaže, da so si ljudje vedno vzeli čas za razvedrilo in sprostitev.

V Šaleški dolini poznamo mnogo izštevank. Ponavadi jih tvorijo »spakedranke« ali namišljene besede, ki nimajo logičnega pomena. Pri določenih igrah je bilo potrebno najprej določiti prvega. Prepiru so se izognili tako, da so »sreči« prepustili, koga bo žreb določil za prvega. »Srečo« so klicali na več načinov: najbolj pogosto je bilo izštevanje, pa tudi vabljanje, žrebanje s slepo mišjo, fucanje in laza. Pri izštevaniu so otroci stopili v krog. Žrebanec je s kazalcem pokazal na vsakega; s 1. zlogom izštevanke je začel pri sebi in nadaljeval z naslednjimi zlogi po vrsti, tako kot so stali otroci. Tisti, pri katerem se je končal zadnji zlog, je bil »rešen«. To so ponavljali tako dolgo, da so bili »rešeni« vsi, razen enega. Ta je igro začel (Vanovšek in Podvratnik 2005, 14).

Zanimiva je bila igra »fucanje«, kar pomeni metanje kovanca kvišku. Po dogovoru velja »cifra« ali »mož«. Kdo vrže dogovorjeno stran, začne prvi igro. Žrebanje s slepo mišjo opravijo tako, da nekomu zavežejo oči, ostali stojijo narazen in obstanejo. Ta, ki ima zavezane oči, začne iskati, in tisti, na katerega naleti najprej, začne igro (prav tam).

Nekaj izštevank:

*An ban, pet podgan,
štiri miši,
v uh me piši,
vija, vaja, ven.*

(Druga različica:)

*Ein pan, pet podgan,
štiri miši,
notri v hiši,
vija, vaja, ven.*

Eci, peci, pec,
ti si mali zec,
ti si mala prepelica,
eci, peci, pec.
Ekate, pekate, cukate me,
fibe, fabe, domine,
ektum, pektum, kufer štuc,
kvinte, kvante, ven ga fuč.

Ti si krava belka,
bela in vesela,
pojdi ven
bela in vesela krava ti.

Enči, benči do kolenči,
tvoja vrata zapečata,
pojdi ven ti.

A du tu ta ru
zign, bogn, krava ru, krava reka,
pupa šteka,
čiči, fiči, for a ven.

Tovarna Zlatorog,
ne dela več preprog,
je čisto zaostala,
ker nima materiala.

Pika nogavička,
ima rdeča lička.
Nosek pa rumen,
ti pa pojdeš ven!

En kovač konja kuje,
kol'ko žeblijev potrebuje?
En, dva, tri,
pa povej število ti!
Didl, didl, dajca,

mi imamo zajca,
noge ima štiri, niso nič pri miri,
en, dva, tri,
zdaj si zajček ti.
Ti boš mačka,
jaz bom miš,
jaz bom bežal,
ti loviš.

Pod belim mostom je pisalo
cip, cipi lip, cipilondiga.
Kdor tega ne izgovori,
tist' tudi lovi!

Pod belim mostom je pisalo
šafka fo škafnik,
kdor tega ne izgovori,
ist' tudi lovi!

Ena, dva, tri,
pojdi puta ven ti!

Materiala več ne bo,
zato preš tej do sto:
deset, dvajset, trideset,
štirideset, petdeset, šestdeset,
sedemdeset, osemdeset,
devetdeset, sto.

(Medtem, ko je govorec izgovoril besedo sto, je moral soigralca udariti po dlani. Če ga je zadel, je »zadeta« roka izpadla iz igre, če jo je zgrešil, je ostala v igri.)

Biba leze, biba gre,
da bi prišla do gore,
do biser gore,
kamor nihče drug ne more!

Pri nekaterih igrah so imeli tudi kazni. Takšne igre so se igrali predvsem odrasli. Na koncu igre je bilo potrebno kazni odkupiti. Zastavljene predmete so dali v vrečko ali predpasnik, da se jih ni videlo, nato pa je izbrani sodnik prijemal predmete v roko in rekel: »Kaj zasluži ta človek, ki je svoje blago izgubil, pa bi ga rad nazaj dobil?« Izbrani sodnik pa je nato določil nalogo »kaznjencu«, da si je prislužil predmet nazaj, naprimer: lastnik je moral nekaj zapeti, zaplesati, povedati smešnico, zgodbo ali opraviti delo.

Igre

Tako kot drugod po podeželju v Sloveniji so se tudi otroci Šaleške doline veliko igrali zunaj. Ob slabem vremenu se je igra prestavila v hišo, lovljenje pa na kozolce in senike.

LOVLJENJE

Najprej so se igralci postavili v krog in z izštevanko določili tistega, ki bo lovil prvi. Izbrani otrok je moral loviti ostale. Pri tem so bežali vsak na svojo stran in se mu izmikali. Tisti, ki se ga je »lovilec« dotaknil za roko, nogo ali ramo, je lovil naprej. Igrali so se, dokler se niso utrudili ali naveličali.

KDO SE BOJI ČRNEGA MOŽA?

Igra je bila bolj zanimiva, če je sodelovalo večje število otrok. Z izštevanko so določili »črnega moža«, ki je stal na enem koncu igrišča, na drugem ostali otroci. Črni mož je zavpil: »*Kdo se boji črnega moža?*« Otroci na drugi strani so mu odgovorili: »*Nihče!*« Črni mož je nato rekel: »*Kaj pa če pride?*« in otroci so zavpili: »*Pa zbežimo!*« Nato so otroci in črni mož stekli drug proti drugemu, pri čemer je skušal črni mož koga ujeti. Tisti, ki ga je ujel, je v naslednjem krogu lovil skupaj z njim. Igra je trajala toliko časa, dokler ni ostal v igri le en otrok. Ta je bil zmagovalec in novi črni mož v naslednji igri.

SKRIV ANJE

Z izštevanjem se je določilo nekoga, ki je mižal oziroma iskal. Z dlanmi ali ruto si je moral pokriti obraz in se obrniti k steni, drevesu, grmu ... Medtem ko je glasno štel, so se ostali poskrili. Ko je preštel do dogovorjenega konca (npr. do 30), je zakričal: »*Kdor ni skrit, ta miži!*« Druga varianta se glasi: »*Kdor ni skrit, naj se gre solit! Jaz grem!*« Nato se je obrnil in začel iskati. S tistim, ki ga je najprej našel, sta zamenjala vlogi. Če je iskalec videl skrito osebo in jo napačno poklical po imenu, se je skrita oseba zadržala: »*Razbit lonček! Vsi ven!*«, kar je pomenilo, da je iskalec moral še enkrat šteti, ostali otroci pa so se lahko znova poskrili.

Včasih pa so se skrivali tudi na »pofoček«. Igra se je začela tako, kot je opisano zgoraj, le da je moral iskalec, ko je prvega odkril, takoj teči proti mestu, kjer je prej mižal in trikrat z roko udariti po ... (pofočkati) in zraven govoriti: »*Ena, dva tri ...* (pove ime soigralca, ki ga je zagledal) *miži!*« Potem išče še ostale. Če je iskalec našel večino otrok, je mižal tisti, ki je bil prvi »pofočkan«. Če iskalec nikogar ni nobenega našel, je to izkoristil kateri izmed najbližje skritih. Skočil je na mesto, kjer je iskalec prej mižal, in ga »pofočkal«. Če iskalec ni »pofočkal« večine, je moral spet mižati oziroma iskati še enkrat.

SLEPE MIŠI ALI SLEPE KURE

Skica 1:
Slepe miši

Igralci so določili tistega, ki bo slepa miš ali kura. Pri tej igri je bilo zelo pomembno, da je imela »slepa miš/kura« pravilno zavezane oči in ni ničesar videla. Naglavno ruto so ji prevezali preko oči. Tisti, ki ga je slepa miš/kura ujela, ga je v naslednji igri nadomestil. Kadar je bilo slabo vreme, so se igrali v hiši. Takrat so se okrog slepe miši/kure plazili in hodili po prstih.

DIDL DAIČ

Iz češpljevega drevesa so si otroci odrezali vejo, dolgo približno en meter. Zasadili so jo v tla, dolge stranske veje pa malo prirezali, da jih niso ovirale. Vejice so predstavljale »kaveljčke«, na katere so zatakneli majhne »rogovilice«, ki so jih premikali gor in dol. Pri igri so potrebovali tudi leskovo palico, dolgo približno deset centimetrov, ki so jo prerezali po dolžini na polovico. Igralec, ki je bil na vrsti, je oba konca paličice drgnil z dlanmi in spustil na tla. Če sta obe cepljeni strani kazali navzgor, se je lahko pomaknil za dva kaveljčka navzgor, če pa je kazal en konec cepljeno stran, drugi pa ne, se je pomaknil le za en kaveljček. Če je bilo lubje obeh koncev obrnjeno navzgor, je pomenilo, da se mora pomakniti za en kaveljček navzdol. Zmagovalec je bil tisti, ki je prvi prišel do vrha češpljeve veje.

PEPČEK

Pri tej igri so lovili žogo. Tudi to igro so se lahko igrali najmanj trije igralci. Oba zunanja igralca sta metala žogo drug proti drugemu, srednji igralec pa je žogo skušal ujeti, a le takrat, ko je letela po zraku, in ne kadar je padla na tla. Če je žogo ujel, je zamenjal prostor s tistim, ki je žogo pravkar vrgel. Če je v igri sodelovalo več otrok, so se postavili v krog, žoga pa je krožila med igralci.

Skica 2:
Pepček

»RIHTARJA BIT«

Eden od igralcev je sedel na klopi in držal glavo »rihtarja« med nogami ali pa je »rihtar« slonel na klopi in si zakrival obraz z rokami. Nekdo izmed preostalih igralcev ga je udaril z dlanjo po zadnji plati. Udarjeni je moral uganiti, kdo ga je udaril. Slonel je tako dolgo, dokler tega ni ugotovil. Če je ugotovil, sta zamenjala vlogi.

RINČKO TALAT

Eden od igralcev je držal roke, kakor da bi prosil in imel med dlanmi kak kamenček ali podoben droben predmet. Ugibalec je stal poleg njega. Ostali so stali ali sedeli v vrsti in držali roke, kakor da prosijo. Zdaj je šel prvi od enega do drugega in segel s sklenjenima rokama vsakemu med dlanmi in rekel: »*Rinčko talam, dobro skrij, da jo mucek ne dobi.*« Rinčko je dal samo enemu. Vsi ostali so se morali pretvarjati, kakor da jo je dobil vsak izmed njih. Ugibalec oziroma maček je moral uganiti, kdo je dobil rinčko. Če ni uganil, se je igra začela od začetka. Če pa je uganil, je moral tisti, ki je dobil rinčko, za mačko, sam pa je postal delilec. Prejšnji delilec je smel sesti med ostale.

ŽABA

Igra se je začela s pozivom: »*Ena žaba je umrla, štiri miši je požrla. Ali greš na pogreb?*« Igralec je odgovoril da.

Nato je govorec naprej spraševal: »*Kol'ko vancev boš nosila?*« Igralec je nato rekel poljubno številko, naprimer 8. Tisti, ki je štel izštevanko, je z stisnjeno pestjo narahlo udarjal po zgornji strani stisnjenih pesti vseh igralcev in zraven štel do številke 8. Pri osmem udarcu se je ustavil. Ta igralec je moral nato odmakniti pest iz igre. Igra se je nato nadaljevala po istem sistemu z izštevanko. Tistemu, ki je zadnjemu ostala dvignjena pest v igri, je zmagal.

EN KOVAČ KONJA KUJE

Igralci so položili roke s stisnjenimi dlanmi na mizo. Izvoljenec je štel pesti ter zraven govoril: »*En kovač konja kuje, kol'ko žebļev potrebuje, en, dva, tri, pa povej število ti!*« Igralec z izšteto pestjo je rekel število, naprimer 20. Pest, ki je bila udarjena na število 20, je izpadla in igralec jo je moral umakniti. Zmagal je tisti, čigar pest je ostala zadnja.

KRIŽ KRAŽ, KRALJ MATJAŽ

Na otrokovo dlan so starši ali kdo drug s kazalcem »narisali« lik, podoben križu, in govorili: »*Križ, kraž, kralj Matjaž.*« Nato so nadaljevali tako, da so s kazalcem zavrtali v dlan in rekli: »*Luknjo zvrta, bum, bum, bum!*« Ob besedi »bum« so otrokovo dlan rahlo tlesnili z dlanjo.

PRSTI

Igralec je našteval soigralcu prste in kazal s kazalcem po vrsti na vsakega. (Palec): Ta je rekel – jejmo.

(Kazalec): Ta je rekel – pijmo.

(Sredinec): Ta je rekel – kje bomo pa vzeli?

(Prstanec): Ta je rekel – v mamini skrinji!

(Mezinec): Jaz bom pa mami povedal.

JAKEC, KJE SI

Igralec z zavezanimi očmi je lovil in spraševal: »*Ja-kec, kje si?*« Soigralec mu je moral vedno odgovoriti: »*Tu-*

kaj!« Njegova naloga je bila, da se mu hitro izmuzne. Ko ga je igralec z zavezanimi očmi ujel, sta vlogi zamenjala. Če je bilo več igralcev, so sklenili velik krog. Lov je potekal v krogu, kar je bilo še zanimivejše.

ABRAHAM 'MA SEDEM SINOV

Pri tej igri so igralci sedeli ali stali in peli:

*Abraham 'ma sedem sinov,
sedem sinov Abraham.
Vsi so jedli, vsi so pili,
Vsi so delali tako:**
*Vsi tako, vsi tako,
Vsi so delali tako.*

*(*Igralci so kazali različne gibe. Pesem so ponavljali, dokler so se spomnili novih gibov.)*

PTIČKE VAGAT – CICA VAGA

Igralec prime soigralca s »ščepom« za kožo na hrbtu roke. Enako naredijo vsi igralci. Tako so se vse roke držale druga druge in nihale z njimi, medtem pa so govorili: »*Cica vaga, cica vaga – šššš!*« Ko so rekli »šššš«, so roke spustili in s prsti »zafrfotali« po zraku.

*Slika 3:
Ptičke vagat
(Foto: B. V.)*

LEPA BELA LILIJA

Otroci so se prijeli za roke in naredili krog. Na sredini je stal plesalec in si zakrival oči. Ostali otroci so plesali v krogu in peli. »*Lepa bela lilija, notri pleše deklica, deklica se okol' vrti in si en'ga izvoli.*« Igralec v sredini kroga je z zaprtimi očmi stopil proti krogu in na slepo izbral enega izmed otrok. Skupaj sta na sredini zaplesala. Nato je izbrani ostal v sredini kroga, zaprl je oči in igra se je nadaljevala.

ALI JE KAJ TRDEN MOST?

Igralci so se postavili v vrsto in se prijeli za rame. »Potovali« so naokrog po igrišču, dokler niso prišli do »mosta«, ki sta ga naredila dva igralca tako, da sta se prijela za roke. Prvi v vrsti je vprašal: »*Ali je kaj trden most?*«

Sledil je odgovor igralcev v mostu: »*Kakor kamen kost!*«

»*Ali sme naša vojska skozi?*« je vprašal prvi v vrsti.

Igralca v mostu sta odgovorila: »*Prvega spustimo, zadnjega ulovimo!*«

Slika 4:
*Igra Ali je kaj
trden most? [8]*

Vojska je nato odkorakala pod mostom, zadnjega pa sta igralca v mostu ujela in ga nista spustila naprej. Ujetega sta vprašala: »*Ali imaš raje hruško ali jabolko?*« Ujetnik se je moral sam odločiti, kaj bo izbral. Ni vedel, kdo je »hruška« in kdo »jabolka«. Od otrok, ki sta tvorila most, je eden

bil »hruška«, drugi pa »jabolka«. »Ujetnik« se je pridružil tistemu, katerega je izbral po imenu (npr. hruška) in se ga je nato prijel okoli pasu. Ponudbe je oblikoval vsak igralec po svoje. Vojska je korakala tako dolgo skozi most, dokler niso bili ujeti vsi igralci. Na koncu igralci v skupini začeli vleči na svojo stran. Zmagala je skupina, ki je bila močnejša.

MATI, KOLIKO JE URA?

Enega igralca so določili, da bo mati. Na enem koncu pravokotnega polja so potegnili črto in se postavili nanjo v vodoravni vrsti. Na koncu si je »mati« zarisala krog in vstopila nanj. Igralci so jo spraševali: »Mati, koliko je ura?« »Mati« si je poljubno izmišljevala odgovore: »*En mišji, tri slonje in pet žabjih korakov!*« Igralci so napravili toliko korakov, primernih velikosti miši, slona, žabe ... Tisti, ki se je prvi približal materi, tako da se jo je lahko dotaknil, je zamenjal vlogo z njo.

ŠPON, ŠPAN, MLIN

Špon sta lahko igrala le dva igralca. Vsak od njiju je imel 12 fižolčkov ali kamenčkov. Eden si je izbral bele, drugi pa pisane ali rjave fižolčke. Na papir ali tla sta narisala igralno ploskev. Na ploskev izmenoma postavljala po en fižol. Vsak si je želel čimprej sestaviti vrsto, tako da bi položil tri fižole v isto vrsto in hkrati nasprotniku preprečil, da bi ga sestavil on. Če se je kateremu posrečilo, da je sestavil špon, je nasprotniku vzel fižol. Ko sta razporedila vse svoje fižole po ploskvi (medtem jih je že vsak nekaj izgubil), sta začela »šponati«. Vsak je smel vleči le od ene do sosednje prazne točke. Vsaka poteza je morala imeti smisel: priti nekje do »špona«. Ko so posameznemu igralcu ostali le še trije kamenčki, ni bil več vezan na poteze, ampak je lahko poljubno »skakal«, da je prišel do špona. Pri prvi »šponi«, ki se je posrečil nasprotniku, drugi izgubi en kamenček in s tem igro izgubi (s preostalima kamenčkoma namreč ne more sestaviti »špane«). Pri drugi igri sta zamenjala barvi.

*Sliki 5, 5a:
Igra špon, narisana na leseni škatli
(Foto: B.V.)*

BIKERLI BAKERLI

Igra se je odvijala v stoječem krogu, igralec je podajal cunjo. Otroci so stali v krogu tesno drug ob drugem in so gledali v krog, roke pa so imeli zravnanе na hrbtu in so čakali cunjo. Igralec je hodil okrog kroga, nosil cunjo in govoril: »Bikerli, bakerli nosim, pa ne vem, komu bi ga dal, da bi ga fejest po riti našgal«. To je ponovil enkrat, dvakrat ... in je dal nekomu cunjo v roke. Ta je stekel iz kroga za njim in ga tepel s cunjo, dokler ni prišel na njegovo mesto v krogu, ostali pa so kričali »tolči, tolči, tolči ...«. Zdaj je on nosil cunjo.

LOVLJENJE ŽOGE

Za igro so potrebovali žogo. V rokah jo je imel eden izmed igralcev. Drugi igralec pa ga je lovil, in če je prvemu z žogo prežala nevarnost, da bo ujet, jo je podal enemu izmed soigralcev. »Lovilec« je moral za njim in če ga je ujel, sta zamenjala vloži.

VOLKOVI IN LISICE

Največ trije otroci so bili »volkovi« in so narisali polje, v katerem je bil njihov brlog. En volk je šel na lov na »lisice«. Ko je katero ujel, jo je odpeljal v brlog, kjer jo je drug volk čuval.

Proste lisice so tekale in se izmikale volku, ki jih je lovil. Igra se je končala, ko je zmanjkalo lisic.

MAČKA IN MIŠ

Igralci so se prijeli za roke in naredili nepopoln krog in vanj skrili »miš«, zunaj kroga pa je bila »mačka«. Mačka je vabila miš s sirom k sebi, miš pa se je upirala. Miš se je lahko skrila, lahko je šla povsod skozi krog, mačka pa le tam, kjer je bil krog nepopoln. Če je mačka ujela miš, je bilo igre konec.

VSTANI, SEDI

Igralci so stali pred igralcem, ki je bil vodja. Na ukaz »Sedi!« so morali počepniti, na ukaz »Vstani!« pa vstati. Vodja igre je izrekal oba ukaza izmenično, lahko je ponovil enak ukaz dvakrat, trikrat zapovrstjo. Kombiniral je oba ukaza samo, da bi se soigralci zmotili. Vodji igre je bilo dovoljeno tudi, da se pozabava z drugimi, ko je ukazal »Sedi!«, a je obenem sam vstal. Kdor se je zmotil, je bil izločen. Igre je bilo konec, ko je ostal en sam igralec v igri. Ponekod to igro imenujejo DAN, NOČ.

LISIČJI BRLOG

Igralci so se razdelili v dve skupini – eni so bili lovci, drugi pa lisice. Lisice so morale v krog, ki je bil narisane na tleh, lovci pa so stali zunaj kroga. Lovci, ki se niso smeli premikati, so skušali z žogicami zadeti lisice, te pa so se lahko izmikale. Tista lisica, ki je bila zadeta zadnja, je zmagala.

ČEZ PAL'CO SKAKAT

To je bila pastirska igra merjenja moči. Na paši so se pastirji sosednjih kmetij družili in pri igranju so nastajale zanimive igre. Meter narazen so zabili v tla dve palici z rogovi-lami. Preko teh palic so položili palico, ki je ležala na rogovi-lah, in čez njo skakali (igri so dodajali še različne elemente, naprimer hoja pod palico ...). V naslednjem krogu so prečno palico dvignili še više in tako naprej. Zmagovalec je bil tisti, ki je preskočil najviše postavljeno palico.

Skica 3:
Čez pal'co skakat

BARVE PRODAJAT

Otroci so stali v vrsti ali pa sedeli na klopi. Otroci so se med seboj dogovorili, katero barvo bodo predstavljali. Kupec je medtem moral oddaljen počakati od skupine, da ni slišal dogovorjenega. Ko so se otroci dogovorili, je prodajalec poklical kupca. Kupec je prišel v trgovino in vprašal: »*Dober dan. Ali imate barve?*« Prodajalec mu je odgovoril: »*Dober dan. Imamo. Katero barvo pa potrebujete?*« Kupec je nato začel naštevati barve, dokler ni rekel barve, ki jo je izbral eden izmed prijateljev. Ko je otrok zaslišal ime svoje barve, je moral hitro vstati in steči okoli vnaprej dogovorjenega območja. Kupec pa je tekel za njo. Če je otrok pritekel nazaj na svoje mesto pred kupcem, se je igra ponovila. Kupec je ostal kupec, prijatelji pa so si zamenjali imena barv. Če je kupec ulovil otroka, sta se vlogi zamenjali.

RAZBIJANJE PIRHOV

Igra se je igrala za velikonočne praznike. Otroka sta držala vsak svoj pirh v roki tako, da ga skoraj ni videti. Vidna dela pirha sta le njegov ozki in širši del. S pestjo (in pirhom v pesti) sta se borila toliko časa, dokler eden drugemu ni zdrobil pirha. Zmagal je tisti, čigar pirh je ostal cel.

ČAMPL

Na tla sta narisali poljuben krog. Uporabljena pripomočka sta bila palica in leseni valjasti predmet, imenovan »čampl«, ki je bil na obeh koncih ošiljen. Igro so lahko igrali največ trije igralci. Prvi igralec je stal v krogu in iz njega udaril »čampl«. Udariti je moral proti igralcu (če je igralec ulovil »čampl« z roko ali ga prijel, vrgel in zadel notranjost kroga, sta se igralca zamenjala). Ko je igralec spravil »čampl« iz kroga, je imel pravico udarjati trikrat zapored. Od mesta, kjer je prvič udaril »čampl« in do mesta, kjer je tretjič pristal »čampl«, je preštel korake. Prvi igralec je »čampl« odbijal tako dolgo, dokler ga drugi igralec ni ulovil in vrgel v krog ali pa dokler prvi igralec ni dosegel določenega števila korakov. Zmagal je tisti, ki je prvi naredil določeno število korakov (ki so se seštevali) v dogovorjeno smer (na primer petdeset ali sto korakov).

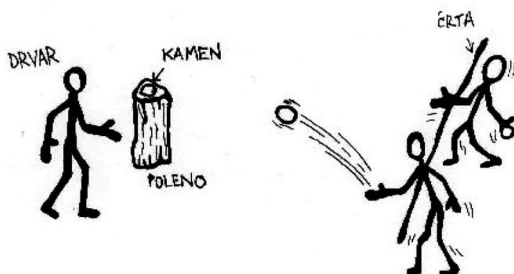
*Slika 6:
Čampl
(Foto: B. V.)*

KOZA KLAMF

Koza klamf je pastirska igra za poljubno število igralcev. Potrebovali so odžagano poleno (z ravno ploskvijo na

eni strani, da je poleno stalo) in kamenje. En igralec (drvar) je postavil poleno in na nanj kamen. Ostali igralci so izza črte zbijali poleno. Ko je eden izmed igralcev zbil poleno, ga je drvar moral postaviti pokonci in nanj dati kamen. Medtem je igralec, ki je zbil poleno, moral hitro steči po svoj kamen. Če je drvar že postavil poleno pokonci in nanj kamen, se je lahko dotaknil igralca, ki je pritekel po vrženi kamen. Če se ga je dotaknil, sta se zamenjala.

Skica 4:
Koza klamf

Če še ni postavil polena pokonci, še ni smel loviti metancev, medtem ko so oni pobirali vsak svoj kamen. Če ni nobeden izmed igralcev zbil polena, so se vsi igralci hkrati zapodili po kamne. S tistim, ki se ga je drvar prvi dotaknil, sta zamenjala vlogi. Drvar se jih je lahko dotaknil, če so se premikali. Če je metalec počepnil, se ga drvar ni smel dotakniti, lahko pa je stal ob njem toliko časa, da je vstal in se ga šele nato dotaknil. Takrat sta vlogi zamenjala.

NOŽKANJE

Pri tej igri so potrebovali mehko leseno desko in nož, ki se je lahko usločil. Igra je bila namenjena dvema igralcema. Nož so zavrteli in metali v desko. Če se je nož zapiknil, je igralec dal svoje prste zraven in od tal do vrha zadnjega dela ročaja zapičenega usločenega noža preštel, koliko prstov je v višino. Vsak prst je štel po eno točko. Zmagovalec je bil tisti, ki je prvi dosegel dogovorjeno število točk.

*Slika 7:
Nožkanje
(Foto: B. V.)*

KIPE METAT, FIGURE METAT

Kiparja so določili z izštevanko. Kipar je prijel otroka za roko, ga zasukal okoli sebe in spustil. Otrok je moral nato ostati v istem položaju, v katerem se je ustavil. Na koncu, ko je kipar vse otroke spremenil v kipe, je med njimi izbral najlepšega. Otrok, ki je bil izbran, je postal naslednji kipar. Igre je bilo konec, ko so se vsi otroci zvrstili kot kiparji.

PETELINJI BOJ

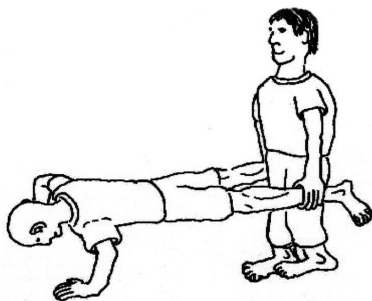
Igra se je odvijala na dvoriščih, travnikih, pašnikih. Med seboj sta tekmovala dva. Lahko je bilo tudi več parov. Nasprotnika sta imela prekrížane roke na prsih. Poskakovala sta na eni nogi, če sta stopila na tla z drugo nogo, sta bila izločena iz igre. Tekmovalca sta se zaletavala drug v drugega. Prostor ni bil omejen. Nogo, po kateri sta poskakovala, so si tekmovalci sami izbirali. Zmagal je tisti, ki je partnerja prej spravil na obe nogi.

SAMOKOLNICA

Samokolnico se je igralo poljubno število otrok. Igralci so se porazdelili v pare. Prvi otrok se je ulegel na trebuh, z dlanmi se je uprl v tla in iztegnil noge. Soigralec ga je prijel na noge in ga kot samokolnico vodil okrog. Samokolnica je bila seveda samohodnica, saj je otrok hodil po rokah. Ko se je

igralec utrudil, sta zamenjala vlogi. Igra je bila še bolj zabavna, če so se samokolnice lovile med seboj ali pa tekmovala, katera bo hitrejša. Igra se je končala, ko so se otroci upehali.

Skica 5:
Samokolnica

LJUBLJANA, ZAGREB, BEOGRAD

Govorca so določili z izštevanko. Igro je igralo poljubno število otrok. Otroci so na igrišču zarisali črto in se postavili za njo. Nasproti njih, v oddaljenosti kakih 10 metrov oz. po dogovoru, si je tudi govorec zarisal črto in stopil za njo. Otrokom je obrnil hrbet in hitro izgovoril: »*Ljubljana, Zagreb, Beograd, Sarajevo, Titograd.*« Otroci so se medtem neslišno približevali. Ko je govorec to izgovoril, se je obrnil, ostali otroci pa so morali ostati kot vkopani. Tisti, ki se je premaknil, je moral nazaj za črto. Govorec je ponavljal besedilo tolikokrat, dokler se mu eden od otrok ni toliko približal, da se ga je lahko dotaknil. Ta je potem postal govorec v naslednji igri. Različica te igre se imenuje tudi Divji mož.

AJNCARJI, CVAJARJI

Pesem in igra se je ponavadi igrala na veselicah in na porokah. Še danes je aktualna in skoraj nujna na porokah. Udeleženci so posedli za mizo, se razdelili na prve (ajncarji) in druge (cvajarji) ter potem glede na besedilo izmenično vstajali. Da je bila igra težja, je igral harmonikar vedno hitreje. Na besede »hojla-di-drom« so vsi posedli, tisti, ki se je zmotil, je moral sprazniti kozarec do dna.

Enako se izvaja pesem Japka, hruška, češpla, sliva.

*Ajncarji, cvajarji,
ajncarji, cvajarji,
ajncarji, cvajarji,
hojladidrom.*

*Japka, hruška, češpla, sliva,
japka, hruška, češpla, sliva,
japka, hruška, češpla, sliva,
japka, hruška, češpla, sliva.*

POUŠTERTANC, POJŠTERTANC

To je pesem, ki so jo peli in plesali ob družabno-zabavni igri. Na porokah je veljal za obveznega, drugače pa je bil zelo pogost ples na zabavah, praznovanjih, godovanju ... Plesali so ga tako, da se je na sredino kroga usedlo dekle. Tistega, ki mu je vrgla blazino pod noge, je izbrala za ples. Izbranec je moral potem za ples plačati. Na ta način so zbirali denar za nevesto (vsak, ki je plesal z dekletom, je moral plačati).

*Eno dekle me spravlja,
da bi plesat šel z njo,
oja, oja, saj s tebo ne grem*

...

*Poljubi jo pa kušni jo
pa poidi plesat z njo
pa poidi plesat z njo
pa poidi plesat z njo.
Poljubi jo pa kušni jo
pa poidi plesat z njo
pa poidi plesat z njo.*

*En fantič me spravlja,
da bi plesat šla z njim,
oja, oja, saj s tabo ne grem*

...

(Marija Mazej, roj. 1942, Bele Vode)

Druga različica Pouštertanca:

*En pobič me spravla,
da bi plesat šla z njim.
Oja, oja, s tabo ne gre.*

*Na sredi stoji
pa za poušter drži.
Oja, oja, pa za poušter drži.*

*Le primi jo, poljubi jo
pa poidi plesat z njo,
pa poidi plesat z njo
pa poidi plesat z njo!
Le primi jo, poljubi jo
pa poidi plesat z njo
pa poidi plesat z njo!*

(Slavko Stropnik, roj. 1918, Šoštanj)

BOBICE JEST

(Ivan Pudgar, roj. 1914, Bele Vode 67)

Igro so poimenovali, kadar so jedli bob. Dva sta se dogovorila, da gresta *bobíce jest*. To sta lahko storila na štiri načine: *na dajanje, na gledanje, na cvek in na vikanje*. Če si igral *bobíce na dajanje*, nisi smel vzeti nič od tistega, s katerim si stavil. Tako sta se stavila hlapec in dekla. Dekla je po večerji pobrisala mizo. Hlapec ji je priskočil na pomoč in ji ponudil borovo trsko, da bi lahko prižgala petrolejko. Dekla je pozabila, da od hlapca ne sme vzeti ničesar. Ker je vzela trsko, ji je hlapec rekel: »*Bobíce si izgubila!*« Bobice na gledanje se je igralo, kdo bo koga prej videl. Stavila sta župnik in hlapec. Zvečer sta šla k počitku; župnik v posteljo, hlapec pa je splezal na jablano, kjer je pričakal jutro. Župnik je zgodaj vstal in stopil iz hiše. Hlapec – skrit na jablani – mu je voščil dobro jutro, rekoč: »*Vidim vas!. Bobíce ste izgubili!*« Če se je igralo na cvek, sta dva, ki sta se stavila, iz *cveka* izrezljala figuro in jo precepila na dvoje. Vsak je dobil svojo polovico, ki sta jo morala imeti vedno pri sebi, sicer bi poza-

bljivec igro izgubil. *Cveka* sta se morala stakniti; tako ni bilo mogoče goljufati.

Pri Bačovniku so jedli bob in stavila sta *Bačovnca* in *Brezovnik*. Nekoč je na *gumnu* (mlatišče) Brezovnik vprašal *Bačovnco*, ki je prišla klicat k malici: »Micka, a maš cvek?« Ker se je gospodinja pred tem preoblekla in pozabila svojo polovico *cveka* v prejšnji obleki, je izgubila *bobíce*.

Če se je igralo na vikanje, sta se dva – običajno je bila med njima velika starostna razlika – dogovorila, da bo starejši mlajšega vikal, mlajši pa je moral starejšega tikati. Kdor se je zmotil, je izgubil *bobíce* (Janežič 2005, 30).

STEKLENICE POD NOGAMI

Igra se je odvijala na prostem ob veselicah, praznovanjih, družabnih srečanjih. Igralci so določili start in cilj. Tekmovali so v parih na izpadanje. Vsak tekmovalec je imel steklenico med nogami, ki jo je moral trdno stisniti, da mu ni padla na tla. Naloga je bila, da so igralci najhitreje premagali razdaljo od starta do cilja s steklenico med nogami.

PEPER TOUČ

Peper touč spada med zabavne igre. Za igro sta bila potrebna dva igralca, ki sta se igrala v sobi na klopi. V igri sta sodelujoča preizkušala svoji moči in vzdržljivost. S spodnje strani sta se z rokami in nogami oklenila klopi, z zadnjicama sta bila obrnjena drug proti drugemu in z njimi udarjala skupaj. Uspešnejši je bil tisti, ki je dlje časa zdržal v igri.

Skica 6:
Peper touč

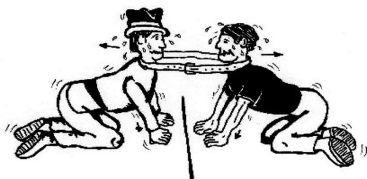
LOVLJENJE RIB NA SUHEM

Za to igro so otroci potrebovali ribiško palico in predmete z zankami. Igrali so se lahko kjerkoli. Tekmovalec je skušal z ribiško palico zatakni predmet, ki je imel zanko in je bila na določeni razdalji. Zmagal je tisti, ki je v čim krajšem času ujel največ rib.

VLEČENJE IZ ROVA

Vlečenje iz rova so se igrali v domači izbi ali večjem prostoru v hiši, lahko tudi na dvorišču ob jesenskih in zimskih dneh. Fanta sta pokleknila tako, da sta se oprla z rokami ob tla, obrnjena sta bila drug proti drugemu. Med sabo sta narisala črto ali mejnik. Okoli vratu sta si pripela pas in vlekla vsak na svojo stran, da sta se z rokami opirala ob tla. Zmagal je tisti, ki je potegnil nasprotnika čez črto.

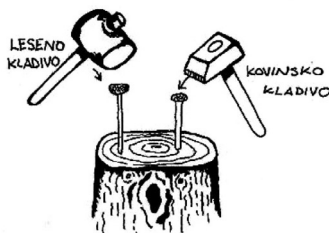
Skica 7:
Vlečenje iz rova

KMEČKI BILJARD

Igra se je dogajala na domačem dvorišču, v gozdu ali pred vaško gostilno. Igro so igrali po opravljenem sekanju drevja ter med počitkom in za zabavo. Kot pripomočke so potrebovali žeblje (cveke), leseno ali kovinsko kladivo, štor.

Skica 8:
Kmečki biljard

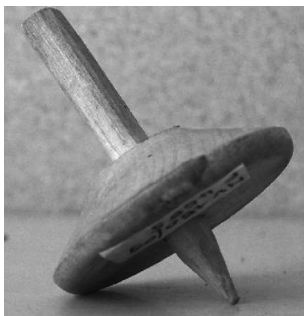
Možje so včasih svojo moč razkazovali tako, da so poskušali z enim udarcem zabiti žebelj v štor. Vsak od tekmovalcev je imel svoj žebelj. Včasih so tekmovali tako, da so zabijali žebelje z roko, zavito v cunje, ali z lesenim kladivom – odvisno od dogovora. Danes to počno z železnim, vendar z ozkim (ošiljenim) delom kladiva. Zmagal je tisti, ki mu je uspelo zabiti žebelj v štor z enim udarcem (drugim so šteli število udarcev) oz. tisti, ki je prvi zabil žebelj, ali tisti, ki je v določenem času zabil največ žebeljev. Vse je bilo stvar dogovora.

Igrače in igrala

VRTAVKA

Igrali so se tako, da so vrtavko zavrteli s prsti ene roke ali pa jo zavrteli z dlanmi (istočasno ena roka stran od telesa, druga k telesu). Imeli so tudi tekmovanja z vrtavkami. Zmagal je tisti, čigar vrtavka se je najdlje vrtela.

Obstaja pa tudi igra z vrtavko, imenovana »Marjanca«. Igrali so s fižolčki, kamenčki, kovanci. Igralec je zavrtel »Marjanco« in glede na to, kaj je pisalo na vrhu vrtavke, so morali igralci narediti. Če je pisalo Daj 1, so vsi igralci morali dati po en fižolček. Če je pisalo Vzemi vse, je igralec, ki je vrtel »Marjanco«, pobral vse fižolčke z mize. Zmagal je tisti, ki je pobral največ fižolov.

*Slika 8:
Vrtavka
(Foto: B. V.)*

GUMB NA NITKI

Skozi dve luknjici večjega gumba je bila vdeta nit, ki se je s hitrim vrtenjem gumba navila. Ko je bila nit dovolj navita, so jo z rokami raztegovali in popuščali, tako da se je nit sama od sebe odvijala.

PUNČKA, PUŽA

Obraz je bil izdelan iz časopisnega papirja ali ostan-
kov blaga, ki so bili izoblikovani v kroglo. Telo so povili z
ruto in povojem, tako kot so nekoč povijali dojenčke (roke in
noge so povili skupaj s telesom). Punčke so izdelovali tudi iz
bezgovih vej (izrezljali so podobo iz lubja). Bogatejši starši
pa so svojim otrokom kupili porcelanaste punčke.

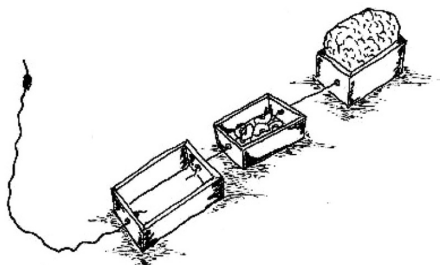
GUGALNICA

S to igračo so se igrali predvsem na paši, ko so med
drevesi v gozdu našli srobot. Konce srobota so privezali na
vejo. Nanj so se prijeli in gugali. Včasih so še vgradili desko
za sedenje.

ŠKATLICE VŽIGALIC

Včasih so bile škatlice vžigalic lesene. Ko so si jih
otroci zbrali dovolj, so jih povezali z nitjo in nastal je vlakec.

Skica 9:
Škatlice vžigalic

DREVESNA GUGALNICA

Otroci so položili daljšo desko na steber plota, hlod, velik kamen. Na eni strani sta se usedla največ dva otroka, na drugi prav tako in nato so se gurali.

FLIPER

Za fliper so uporabljali leseno, kovinsko ali stekleno kroglico. Če niso imeli tega, so uporabljali tudi fižol. Fliper ima naklon. Kroglico so dali na ozko levo ali desno stran. Nato so nagnili fliper navzgor, da se je kroglica skotalila proti vrhu. Fliper so nato položili nazaj na sprednji del, žogica pa se je sama skotalila navzdol. Vsak del fliperja je bil označen s točkami. Kjer se je kroglica zaustavila, toliko točk je dobil igralec. Kdor je zbral več točk, ta je bil zmagovalec.

*Slika 9:
Fliper
(Foto: B. V.)*

ROG, PIŠČALI, TROBLJE IZ LUBJA

Otroci so morali najti lepo, večjo, muževno vejo (»mu-zga«), ki ni imela poganjkov ali poškodovanega lubja. Pred majanjem so jih morali vse naokrog spiralasto vrezati. Lubje, ki so ga oluščili z debla, je bilo podobno daljšemu traku. Trak so zvili tako, da je bil podoben robu. V del, ki je bil zožen, so vtaknili preprosto piščalko (tri centimetre dolgo cevko). Tako je nastal zven, rog pa je imel funkcijo odmevnika. Široki del roga so prebodli s tanko vejico, da je bil trdnjši.

Druga piščal je bila narejena iz mladega bezga. Vejica je bila dolga 10 centimetrov. Nato so z nožem okrog in okrog potolkli po vejici, da je lubje odstopilo. V enem kosu so povlekli lubje z vejice. Eno stran lubja so dali v usta, stisnili z zobmi, da je nastala ožja odprtina in piščalka je bila narejena za uporabo.

HODULJE

Spretni otroci so hodulje izdelali kar sami iz dveh kolv (en do dva metra), kamor so na ustrezni višini pritrdili deščici. Skoraj vsak fant je imel svoje hodulje. Tekmovali so v raznih spretnostih in sicer kdo bo prej prehodil travnik ali stranice pravokotnika, ki so ga narisali na polju. Včasih so si zadali nalogo prečkanje potoka. Zmagal je tisti, ki je prvi prišel na drug breg. Tekmovali so tudi na 20- do 25- metrski razdalji in na čas. Če je tekmovalec med hojo stopil na tla, je moral nazaj na start. Po preteku petih minut je lahko sodnik ocenil uspešnost tekmovalcev, ki niso opravili celotne naloge. V tem primeru se je upoštevala premagana razdalja, merjena od starta.

LESEN VOZIČEK, LOJTRNIK

Vozove so izdelovali iz količkov (10-20 centimetrov), ki so jih oblikovali v podvozje. Na koncu prečnih količkov so pritrdili kolesca, odžagana od manjšega okroglega hloda. Spredaj je bilo pritrjeno oje (količek) za vprego živine. Izdelovali pa so tudi druge oblike vozičkov, lojtrnikov, vozov.

SANI ALI »KOLCE«

Otroci so imeli doma izdelane sani. Pogosto so starejši fantje izdelovani sani tudi za mlajše. Narejene so bile iz dveh desk, ki so bile spredaj polkrožno prirezane in povezane s količkom. Prečno pa jih je povezovala deska, na kateri so sedeli. Da so sani hitreje drsele, so jim na spodnjo stran okovali trakove pločevine, ki so jih vzeli s skrinj ali lesenih pa-

ketov, s katerimi so bili povezani. Sankali so se tako po hribih kot po zasneženih cestah, saj včasih ni bilo toliko prometa kot danes.

*Slika 10:
Sani
(Foto: B. V.)*

PIŠČALKA

Otroci so morali najti približno za prst debelo in 15 centimetrov dolgo paličico, vanjo vrezati luknjico, skozi katero je prihajal zrak, ko so otroci pihali.

*Slika 11:
Piščalka
(Foto: B. V.)*

Zgornjo odprtino so zamašili s sploščenim koščkom debla (ustnik). V spodnji del so zatakneli preostali del debla. Piščali so izdelovali spomladi iz vrbe ali leske, ko je še v vejah dosti tekočine in je veje lažje obdelovati.

ŽOGA

Otroci so ostanke blaga oblikovali v kroglo in jo povili z velikim kosom blaga ali pa so skupaj staknili pletene nogavice in nastala je žoga. Imenovali so jo »cotarca«. Za žogo so uporabljali tudi kravji ali svinjski mehur. Nekateri otroci

so imeli tudi usnjeno žogo, ki jo so dobili v dar od kakšnega sorodnika iz Amerike, vendar je bila to prava redkost. Prave usnjene žoge so imenovali »finfarce«. Žoge so izdelovali tudi tako, da so si otroci najprej zmečkali časopisni papir v kroglo, nato pa ga obvezali z vrvjo. Žoge so polnili tudi z žagovino. Izdelovali so jih tudi iz kravjih dlak.

*Slika 12:
Žoga iz blaga
(Foto: B. V.)*

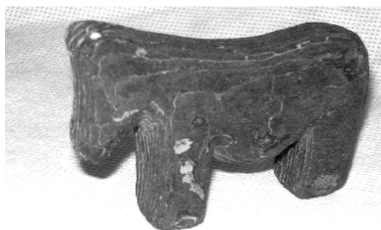
*Slika 13:
Žoga iz prašičjega
mehurja
(Foto: B. V.)*

ŽIVALI IZ LUBJA

Skorjo starega bora so lepo očistili in obrezali, da so dobili gladek kos. Z nožem so oblikovali različne domače živali, najpogosteje konje, vole in krave, ki so jih uporabljali kot vprežno živino. Najdemo pa tudi igrače v obliki človeka, psa, telička, pujsa. Igrače so bile preproste in so se navezovali na otrokov vsakdanji svet, ki ga je obkrožal na domačiji, vasi.

*Slika 14:
Živali iz lubja
(Foto: B. Flego)*

FRAČA

V rogovilasto vejo so vpeli elastiko. Na sredini, kamor so vpeli kamen, je bila ojačana z usnjeno krpico. S fračo so ciljali kakšen predmet ali kakšen oddaljen znak, ki so ga imeli za tarčo. V Šoštanju so fračo imenovali »fičifaj«.

LOK IN PUŠČICE

Lok so naredili iz vrbove veje in ga zvezali s tanko močno vrvico, narejeno iz konjskega repa. Za puščico so uporabili steblo trsa ali bergove veje. Na lok in napeto vrvico so spredaj nataknili puščico iz bezgove veje ali iz trsovega stebela.

ŽIVALI IZ PAPIRJA

Iz časopisnega papirja ali kartona so izrezovali različne živali. Noge so izrezali tako, da so lahko živali stale pokonci. Vpregli so jih tudi v izdelane lesene vozove. Napravili so pravo kmetijo. S figurami so ponazorili spravo lesa iz gozda in prevoz po snegu, skratka, dogajanja in dela, ki so značilna za periferijo.

PUNČKE IZ LIČJA, IZDELKI IZ LIČJA

Ko so koruzo zličkali, so zbrali ličje in koruzne »laskes«. Za glavo so uporabili kostanj ali makove glavice. To so potem oblikovali in zlepili skupaj. Tako je nastala punčka. Izdelovali so še ptičke, copate, košare in razne druge izdelke, uporabne tako za igranje kot za uporabo pri hiši.

KV AČKANJE

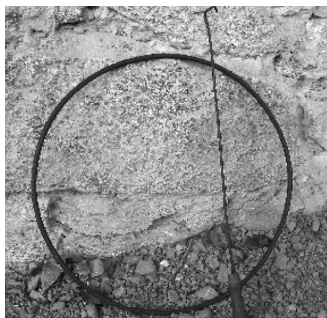
Včasih so doma sami izdelovali igrače. Iz volne so mame otrokom kvačkale ali pletle različne živali, kot so piščančki, muce, psi ... Napolnile so jih z volno, vato, bombažem, starimi krpami, slamo, žagovino. Obraz so izvezle z drugo barvo ali pa prišile gumbe za oči.

*Slika 15:
»Kvačkana mačka«
(Foto: B. V.)*

POGANJATI KOLO

Pri poganjanju so ponavadi uporabljali kolo oziroma kovinski obroč, snet s starega soda, škafo, čebra. Kot obroč za poganjanje so uporabljali tudi odslužene obroče koles, imenovane »rajfne« (špice – šprikle, t.j. tanke kovinske paličice so pobrali ven). Obroč so pomagali poganjati z rašilom. Z njim so lovili ravnotežje obroča. Otroci bogatejših staršev so imeli lesen obroč, imenovan tikec. Pri poganjanju obročev so si pomagali tudi z lesenimi palicami ali koli.

*Slika 16:
Obroč in rašilo
(Foto: B. V.)*

MLINČEK

Pastirji so si na paši krajšali čas z izdelovanjem lesenih mlinčkov. Nameščali so jih ob majhnih potokih, ob robovih gozda, kjer je bil pad vode, da je lahko poganjal mlinček. Preprosti mlinčki so bili narejeni iz dolge ravne veje, vanjo vdelane lopatice iz lesa ter dvema nosilcema v obliki črke Y.

*Slika 17:
Mlinček na vodo
(Foto: B. V.)*

DRSALKE

Drsalke so bile narejene iz lesa. Ker jih otroci niso znali sami izdelati, so jim jih naredili starši ali mizarški mojstri. Na čevlje so si jih privezali z usnjenimi jermeni. Drsali so se po zmrznjenih potokih, jezerih, ribnikih. Če niso imeli drsalk, so si naredili drsališče kar pred hišo ali pa na cesti. Zvečer so polili vodo, da je ta čez noč zmrznila, zjutraj pa so se podrsavali kar v čevljih. Starejšim, ki niso vedeli, kaj so zvečer naredili otroci, je na ledu pogosto spodrsnilo. Padli so se in se jezili, otroci so se pa smejali. Občasno so dobili tudi kakšno zaušnico ali pa so bili zlasani. Starejši so posipavali po ledu pepel ali droben pesek, da ne bi bilo spolzko.

IZDELKI IZ ŽEBLJEV

Preprosta igrača je bila narejena iz dveh žebeljev. Ostra dela sta bila zavita v polkrog. Namen igrače je bil, da je otrok spravil ostra dela žebelja v povezano celoto, ne da bi pri tem uporabil kakršnokoli silo. Žebelje so ukrivljali starši

v delavnicah, kovači v kovačijah ali v rudarskih delavnicah. Za zvijanje žebeljev so uporabljali primež in klešče. Žebelje so zabijali tudi v ravne vrste v kvadratno desko. Na žebelje so navijali volno, elastiko, vrv, gumice. Prikazovali so geometrijske like, oblike hiše, rož ...

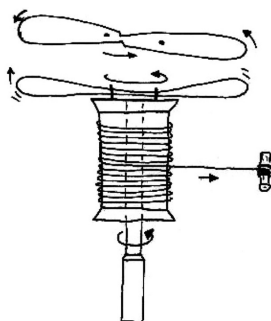
*Slika 18:
Zviti žebli
(Foto: B. V.)*

HELIKOPTER

Helikopter je bil narejen iz lesa, kovine in vrvi. Na »špulo« (Lesen valjasti predmet, včasih so imeli gor navit sukanec) so otroci zavezali vrvico in jo ovili okrog okroglega dela. Na konec vrvi so dali majhen kos lesa, da so imeli boljši oprijem pri potegu. Na spodnjo stran »špule« so vstavili leseno palčko, ki je služila kot držalo. Palčka je morala biti dovolj zračna, da se je »špula« zavrtela ob potegu vrvi. Na vrhu sta bila zabita dva žebelja, ki sta držala propeler helikopterja, narejenega (izrezanega) iz kovinske škatlice za čevlje, imenovane tudi globin. Hitreje, ko je otrok povlekel vrvico, višje se je dvignil propeler.

*Skica 10:
Helikopter*

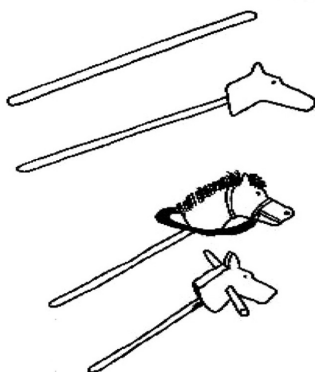
AVTOMOBILČKI, VLAKI

Obstajajo avtomobilčki različnih velikosti in oblik, narejeni iz različnih materialov. Kmečki otroci so imeli načeloma preprostejše avtomobilčke, narejene doma, saj jim starši niso kupovali igrač v mestih, ker so bile predrage. Seveda pa se je tudi na kmetih našel kakšen lepo izdelan avtomobil iz mestne trgovine. Otroci premožnejših družin v mestih so se lahko postavljali pred drugimi z lepo izdelanimi avtomobilčki iz lesa ali kovine.

LESENI KONJIČKI, JAHALNE PALICE

Poznamo več vrst konjičkov: lesene, plastične, plišaste, narejene iz prave živalske kože, jahalne palice različnih oblik in velikosti. Odtrgane preproste palice so bile narejene iz leskovih vej. Meščanski otroci so imeli na palice pritrjeno konjske glave, narejene iz kartona, lesa, grive pa so bile narejene iz vrvic ali rafije.

*Skica 11:
Različni tipi
jahalnih palic*

Poznamo tudi gugalne konje na ukrivljenih lesenih palicah, narejenih iz različnih materialov, kot so les, plastika, koža, usnje. Ti konji so bili zelo dragi, zato jih je imelo le malo otrok.

*Slika 19:
Jahalni konj
(Foto: B. V.)*

Otroci so ob zibanju prepevali pesem Hi, konjiček:

*Hop, hop, hop,
hi, konjiček, stop!
čez bregove in gorice,
toda pazi si nožice,
Hop, hop, hop,
hi, konjiček, stop!*

VOZIČKI ZA PUNČKE

Otroci so se radi igrali igre vlog. Punčke so se igrale babice, mame, varuške, otroke, dojenčke. Za to so uporabljale lesene vozičke. Dobro izdelane vozičke so imele deklice, katerih starši so bili bogatejši, enostavne vozičke pa so imele punčke preprostejših družin. Ti starši so kupili najcenejše vozičke v trgovini, bolj spretni pa so jih naredili kar sami.

POHIŠTVO, MINI OPREMA, ZIBELKE

Deklice so se igrale tudi s pomanjšanim sobnim pohištvom (kompletно opremljene spalnice, kuhinje, dnevne sobe). Takšne igrače so imeli otroci višjih slojev v mestih.

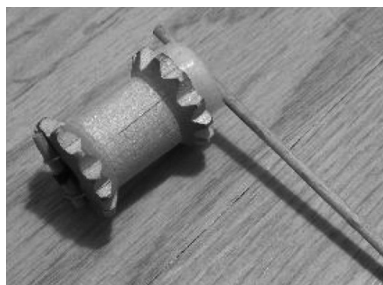
RAGLJA

Raglja je bila narejena iz trstikove palice, v katero sta bili izrezani deščici. Lesena ročica je bila vstavljena v palico, ki je služila kot držalo. Med trstikovo palico so vstavili lesen

kolešček. Z vrtenjem ročice se je premikal kolešček, ob kateri sta udarjali deščici in proizvajali zvok. Včasih so ragljo uporabljale tudi stare mame, da so pred hišo zaropotale in prepodile nadležne ptice.

PANCAR, TANK

Lesen tulec (od sukanca) so na okroglih delih z nožkom narezali na zobke. V luknjo so vtaknili elastiko, ki so jo navili okoli palčke. Palčko so pritrdili z žebli. Na drugo stran so dali kolut voska ali mila, ki je imel na sredini luknjo, skozi katero so napeljali elastiko. Drugi del elastike so navili z dolgo paličico. Z njo so navili elastiko in ko se je ta odvijala, se je tulec (pancar) počasi premikal naprej.

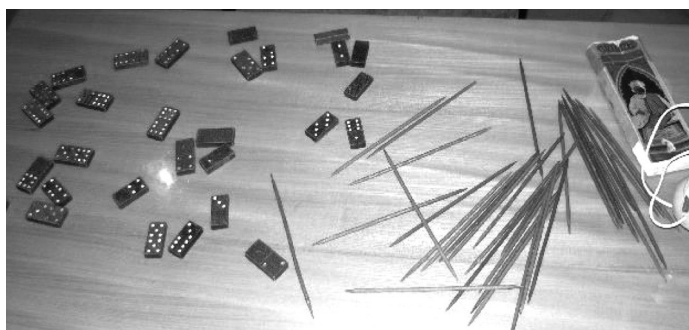
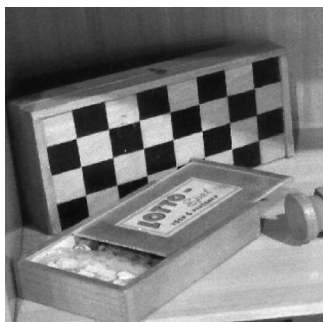
*Slika 20:
Pancar ali tank
(Foto: B. V.)*

Še vedno aktualne igrače

Nekatere igrače in igre so še danes aktualne, zato se mi njihov opis ne zdi potreben. To so: domina, mikado, lego kocke, sestavljanke, tombola ali številčni loto, šah, plastični, leseni in kovinski loparji za tenis, namizni tenis, badmington, pikado, mini plastični koši za košarko, frizbiji, usnjene, gumijaste in plastične žoge različnih velikosti, mini prevozna sredstva različnih oblik in iz različnih materialov, kolesa, trocikli, Človek, ne jezi se, Spomin, otroški fotoaparati, štipalke, rubikove kocke in valji, karte (Ena, Črni Peter, Vojna, Tarok ...), odbojka, nogomet, plastični telefoni, mini

fliperji, pomanjšana stojala za likanje in plastični likalniki, otroške kuhinje in čajni servis, Bimo kocke, plastične kocke s številkami in črkami, plastični vojaki in modelčki letal, plezanje po drevesih, »rabutanje« sadja in oreškov pri sosedih (obiranje na črno) ...

*Slika 21:
Šah, loto
(Foto: B. V.)*

Slika 22: Domino, Mikado (Foto: B. V.)

Igre in igrače, s katerimi so se kratkočasili otroci, mladostniki in odrasli Šaleške doline, so še:

- lesene pištole in puške na elastiko (tudi na gumico ali na zračnico od stare predrte kolesarske gume)
- lesena letala

- razne plastične figurice ljudi različnih poklicev in živali
- kositrni vojaki
- igra Indijanci in kavbojci
- igra Partizani in Nemci;
- improvizirane hiše in bivaki v krošnjah dreves
- spuščanje po brzicah Pake
- potapljanje in plavanje v tolmunih, jezerih
- lastovičji skoki v »kašto« (globjo vodo) Pake
- izdelovanje skakalnic na jezerih
- »tupkanje« - obračanje samolepilnih slikic
- kotalkanje (sedaj rolanje)
- vrtalke iz orehovih lupin
- izdelovanje piščančkov iz borovih storžev
- bunkerji in zavetišča iz smrekovih vej in kolov v gozdovih
- kartonasti kalejdoskop iz ogledal in stekla
- igranje kuharic v kuhinji s starimi črepinjami in posodami, ki so jih našli v jarkih ter na odpadkih
- »rinkanje« - ruvanje, potiskanje in kazanje moči med mladimi
- igra Živalski vrt
- igra Konja prodajat, igra Osla prodajat, igra Čebele prodajat, igra Meso sekat
- igra podajanje kuhalnice, podajanje kuhle
- igra Cigarete pod nosom
- igra Žoge pod brado
- igra Telege (vprežena človeka)
- igra Prišel iskat
- plesna igra plesanje z metlo, metl ples;
- moste (skupinski ples v parih, pri katerem sta šla po dva in dva plesalca pod rokami drugih plesalcev)
- izdelovanje venčkov iz travniških rož

- plesanje z blazinami (izbira en par ali dva para)
- pišeu, pišola, pišelo (improvizirana piščal iz bršljanovega ali hruškinega lista)

Če odrasli igralci igre niso speljali do konca ali so jo izgubili, so bili kaznovani z raznimi dodatnimi igrami, testamentom, dolgo spovedjo, ženitvijo.

Zaključek

Menim, da bo članek koristil vsakomur, ki bi rad obudil spomine na otroške dni, vsakomur, ki bi rad spoznal nekdanje igre, igrače in izštevance iz Šaleške doline, vsakomur, ki bi rad še poglobil in razširil začeto delo o zbiranju iger, igrač, izštevank na tem področju. Menim, da je delo tudi spomin na običaje, folkloro in kulturo naših prednikov, in upam, da bo moj delež k ohranjanju zgodovine v Šaleški dolini več kot le zanemarljiv.

Literatura in viri

(več literature v diplomskem delu Igrače in igre)

1. Brglez, D. in Obradovič, G. (2002). Tako sem pa jaz ušpičil (Raziskovalna naloga). Velenje. Osnovna šola Antona Aškerca.
2. Janežič, Š. (2004). Znamenja v Belih Vodah in kar se je okoli dogajalo. Velenje – Šoštanj – Bele Vode: Pozoj.
3. Vanovšek, S. in Podvratnik, Š. (2005). Ekate, pekate, cukate me (Raziskovalna naloga). Velenje: Osnovna šola Gorica Velenje.
4. Velenje 2002. (2002). Velenje: Mestna občina Velenje.
5. Vogrinec, B. (2011). Tehnična ustvarjalnost po modelu PUD-JB - Igrače in igre skozi čas v Šaleški dolini, od ideje do izdelka. Diplomsko delo: Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta.
6. Žmavc, J. (2005). Otok Walcheren. Slovenj Gradec in Šoštanj: CERDONIS in Zavod za kulturo Šoštanj.

Spletni viri

7. <http://www.aja-lina.si/index.php?page=view&id=319>
(21. 12. 2010)
8. <http://www.kamra.si/Default.aspx?region=6&module=7&id=3790> (16. 12. 2010)

Kazalo slik

- Slika 1: Nekaj izdelkov in polizdelkov LAMELA, d.o.o. (Foto: B. Vogrinec) – str. 3 Slika 2: Lutke za na prste AJA-LINA(7) – str. 4
- Slika 3: Ptičke vagat (Foto: B. Vogrinec) – str. 9
- Slika 4: Ali je kaj trden most?(8) – str. 10
- Slika 5, 5a: Igra špon, narisana na leseni škatli (Foto: B. Vogrinec) – str. 11
- Slika 6: Čampl (Foto: B. Vogrinec) – str. 12
- Slika 7: Nožkanje (Foto: B. Vogrinec) – str. 13
- Slika 8: Vrtalka (Foto: B. Vogrinec) – str. 17
- Slika 9: Fliper (Foto: B. Vogrinec) – str. 18
- Slika 10: Sani (Foto: B. Vogrinec) – str. 19
- Slika 11: Piščalka (Foto: B. Vogrinec) – str. 19
- Slika 12: Žoga iz blaga (Foto: B. Vogrinec) – str. 20
- Slika 13: Žoga iz prašičjega mehurja (Foto: B. Vogrinec) – str. 20
- Slika 14: Živali iz lubja (Foto: B. Flego) – str. 20
- Slika 15: »Kvačkana mačka« (Foto: B. Vogrinec) – str. 21
- Slika 16: Obroč in rašilo (Foto: B. Vogrinec) – str. 21 Slika 17: Mlinček na vodo (Foto: B. Vogrinec) – str. 22 Slika 18: Zviti žebli (Foto: B. Vogrinec) – str. 22
- Slika 19: Helikopter (Foto: B. Vogrinec) – str. 23 Slika 20: Pancar ali tank (Foto: B. Vogrinec) – str. 24 Slika 21: Šah, loto (Foto: B. Vogrinec) – str. 25
- Slika 22: Domine, mikado (Foto: B. Vogrinec) – str. 25

Kazalo skic

– (skice so avtorsko delo Borisa Vogrinca)

- Skica 1: Slepe miši - str. 7
- Skica 2: Pepček – str. 8
- Skica 3: Čez pal'co – str. 12
- Skica 4: Koza klamf – str. 13
- Skica 5: samokolnica – str. 14
- Skica 6: Peper touč – str. 16
- Skica 7: Vlečenje iz rova – str. 16
- Skica 8: Kmečki biljard – str. 17
- Skica 9: Škatlice vžigalic – str. 18
- Skica 10: Helikopter – str. 23
- Skica 11: Različni tipi jahalnih palic – str. 23

Vlado Vrbič

Rojen 1955, gimnazija v Velenju, študij sociologije na FSPN. Poklicno več kot dve desetletji v kulturi, najprej kot direktor Kulturnega centra Ivan Napotnik Velenje, zdaj kot direktor Knjižnice Velenje. Deluje kot publicist - kolumne v Našem času (najobsežnejša Zaleščanski portreti, tudi kot knjiga), kot soavtor knjig, prevajalec, urednik, pa tudi kot scenarist in režiser.

NASTAJA ŠALEŠKI BIOGRAFSKI LEKSIKON

Uvod

Prostor Šaleške doline zgodovinsko, domoznansko vse prevečkrat velja za slovensko »zakotje«, saj se ga dostikrat enači z »modernim« Velenjem s komaj petdesetletno tradicijo. V zadnjih dveh desetletjih je izšla vrsta publikacij, ki so dodobra opisale preteklost Šaleške doline, med njimi:

- 12 zvezkov zbirke Šaleški razgledi, od katerih kaže izpostaviti: *Prispevki k zgodovini Šaleške doline*, 1989; *Škale*, 1989; *Mlinškovo berilo*, 1991;
- *Velenje: razprave o zgodovini mesta in okolice*, 1999;
- *Velenje: zbornik 11. in 12. raziskovalnega tabora v letih 1999 in 2000, 2001*;
- Jože Hudales, *Od zibeli do groba*, 1997;
- Tone Ravnikar, *Po zvezdnih poteh: Savinjska in Šaleška dolina v visokem srednjem veku*, 2007;
- Anton Seher, *Zgodovina premogovnika Velenje*, 1995 in 1998;
- Rok Poles, *Sakralna dediščina Šaleške doline*, 1998;
- Miran Aplinc, *Vošnjaki*, 2005;
- *Knjižnice na Šaleškem*, 2009;
- Franc Hribernik, *Mesto Šoštanj: zgodovinski opis*, 1998;
- tri monografije o Velenju z naslovom *Velenje* iz leta 1976, 1992 in 2002;
- Jože Hudales, Tone Ravnikar in Damijan Kljajič, *Šaleška dolina v XIX. in XX. stoletju: raziskovalna naloga*, 1990, tipkopis;
- Jože Hudales, *Šoštanjska kronika*, 1985;
- *Črno-zlati spomini: spominski utrinki iz življenja velenjskih premogarjev*, 2005;
- Tone Ravnikar, *Po poteh reformacije v Šaleški dolini*, 2008;
- Danijela Brišnik, *Grad Šalek*, 1999;
- Milan Ževart, *Izbrana dela*, 2005;
- Milan Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, 1997;
- Milan Ževart, *Od vstaje do zmage*, 1966;
- *Spomini šaleškega upornika*, 2005;
- Risto Stojanović, *Zadnji vojaški dogodki v Šaleški dolini ob koncu druge svetovne vojne v Evropi*, 2007;
- *Šaleška in Zgornja Savinjska dolina*;

- prišteti je potrebno še biltene in podobne publikacije ob jubilejih, na primer Šolski center, Gorenje, ERA, 75 let košarke, ipd.

Vse te publikacije kažejo na bogato zgodovino Šaleške doline, ki pa je v resnici »intenzivirana« v drugi polovici 20. stoletja. Zgodovina so seveda tudi ljudje - eni manj, drugi bolj pomembni. Iz že objavljenih razprav lahko ugotovimo, da je bilo na tem prostoru za naše okolje in tudi za državo pomembnih veliko ljudi. Če lahko z zadovoljstvom trdimo, da je zgodovina doline razmeroma dobro obdelana, pa je zanesljivo vrzel na področju biografskih izdaj. Biografij pomembnih Šalečanov (z izjemo Kajuha, nekaj likovnih monografskih del, avtobiografije Žgank, Zofija Mazej...) skorajda nimamo.

Zato izdelava Šaleškega biografskega leksikona pomeni pomemben korak k zapolnitvi te vrzeli. Šaleški biografski leksikon bo celovit pregled najpomembnejših osebnosti Šaleške doline s krajšimi ali daljšimi opisi njihovega življenja in dela in bo še eno pričevanje o zgodovini doline. Hkrati pa bo leksikon dobra podlaga za načrtovanje izdajanja biografskih publikacij v prihodnosti

Projekt Šaleški biografski leksikon nastaja v Knjižnici Velenje že četrto leto in njegovi glavni cilji so:

- izdelati strokovno podkrepljen izbor osebnosti za uvrstitev v »fond« osebnosti, ki igrajo (so igrale) najvidnejšo vlogo v Šaleški dolini;
- izdelati bazo podatkov, ki bo zajemala biografska gesla glede na opravljen izbor osebnosti; - javno predstaviti zbrane (oziroma del zbranih podatkov) v obliki knjige (knjig) in spletnega vzajemnega biografskega leksikona ter
- omogočiti stalno izpopolnjevanje oblikovane baze podatkov znanih osebnosti.

Projekt izvaja torej Knjižnica Velenje, partnerji v projektu pa so Muzej Velenje, Naš čas d.o.o. in Galerija Velenje. Oblikovan je Izdajateljski svet ŠBL, ki ga sestavljajo najvišji predstavniki vseh treh občin in močnejših podjetij, njegova naloga pa je spremljanje izvajanja projekta, odločanje o ča-

sovnih okvirjih izdaje posameznih oblik biografskega leksikona in pomoč pri zbiranju sredstev.

Po strokovni plati vodi projekt uredniški odbor, ki odloča o seznamu gesel, o njihovem obsegu itd. Odbor sestavljajo predstavniki Knjižnice, Muzeja Velenje, Našega časa in občin Velenje, Šoštanj in Šmartno ob Paki. K sodelovanju smo pritegnili okoli petnajst sodelavcev (večino iz Knjižnice in Muzeja), ki pišejo gesla, k zasnovi leksikona pa tudi izkušeno strokovnjakinjo Tončko Stanonik, urednico najnovejšega slovenskega biografskega leksikona *Osebnosti*.

Vsebina leksikona

Šaleški biografski leksikon (na kratko kar ŠBL) spada med lokalne biografske leksikone in zajema osnovna področja delovanja: družboslovje, geografija, kultura, naravoslovje, splošno, zgodovina, znanost, tehnika... Vsebuje gesla za osebnosti, ki so (ali še) s svojim delom vidneje vplivale na okolje. Geografsko pokriva področje Šaleške doline, oziroma občine Velenje, Šoštanj in Šmartno ob Paki. V ŠBL so zastopane osebnosti iz preteklosti in sedanjosti – torej je vmesna stopnja med monografskimi prikazi in leksikoni »kdo je kdo«. V njem so predstavljene osebnosti, ki so se v prostoru Šaleške doline a.) rodile, b.) živele in delovale ves čas ali le določen čas, c) v njem delovale določen čas ali d) so s prostorom Šaleške doline na določen način močneje povezane.

Osebnosti so v ŠBL uvrščene po naslednjih kriterijih, ki jih je določil uredniški odbor:

- stopnja izobrazbe – praviloma, če gre za akademski naziv (doktorat);
- pomembnejše funkcije v politiki;
- pomembnejši položaji v gospodarstvu;
- dosežki v športu (OPOMBA: veljajo tudi igre invalidov – štejejo:
 - 1. mesto v republiškem merilu/YU;
 - prva tri mesta v državnem merilu /YU, Slovenija;

- prva tri mesta v evropskem in svetovnem merilu;
- članstvo v rep., državni reprezentanci;
- republiški, državni, evropski rekordi...
- dosežki v kulturi – štejejo:
 - dobitniki najvišjih občinskih, državnih in ostalih nagrad;
 - dobitniki nagrad in priznanj na rep., *državnih, evropskih in svetovnih tekmovanjih;
 - priznani ustvarjalci (samostojni nastopi, režisersko delo, igralstvo) ...
- vidnejše osebe s področja šolstva, zdravstva in ostalih družbenih dejavnosti (činitelji, ravnatelji, direktorji);
- društva:
 - izpostavljeni činitelji – predsedniki, direktorji, zbiralci...;
 - nagrajenci vseh vrst.
- medijske osebe: pevci, napovedovalci, ki so v vrhu slov. scene.

Osebnosti so glede na pomen načeloma razvrščene v tri kategorije obsega gesel – osnovno, razširjeno in obsežnejšo.

Kako nastaja leksikon

V nasprotju z leksikoni, ki so nastajali postopoma (Dolenjski leksikon je nastajal dvajset let), smo se odločili, da »naš« leksikon naredimo v »enem zamahu«. Zato smo se temu primerno projekta tudi lotili.

Začeli smo z oblikovanjem seznama oseb, ki naj bi se v leksikonu pojavile, in v ta namen pregledali številne vire (lokalno časopisje, arhive občin, obstoječe leksikone, zbirali predloge posameznikov) in tako je nastal seznam oseb, ki se v virih največkrat pojavljajo, obsegal pa je okoli tri tisoč imen. S tega seznama je uredniški odbor na podlagi kriterijev, ki jih je pripravil, izbral okoli 1100 oseb, ki jih želimo predstaviti v ŠBL. Tu smo naleteli na večjo oviro, saj za pokojne osebno-

sti, če ni izrecne prepovedi, velja svobodna objava podatkov, za žive osebnosti pa je potrebno pridobiti njihovo soglasje.

Odložili smo se, da podatke od živih oseb dobimo preko vprašalnikov in da na takšen način skušamo dobiti podatke tudi od pokojnih iz zadnjih desetletij, katerih sorodnike bomo uspeli najti. Za ostale osebe je potrebno poiskati pisne vire. Izdelali smo vprašalnik, ki naj bi zagotovil, da bomo dobili osnovne podatke, ki jih potrebujemo za izdelavo gesel. Najbolj mukotrpno je bilo iskanje naslovov za pošiljanje vprašalnikov, saj zakonodaja precej strogo varuje osebne podatke. Kljub vsemu nam je na takšen ali drugačen način (osebna znanstva, telefonski imeniki, uradni sezname...) uspelo pridobiti večji del naslovov oseb oziroma njihovih sorodnikov. Poslali smo okoli 700 vprašalnikov, izpolnjenih vprašalnikov smo dobili doslej okoli 450. Ko smo zaključili glavnino zbiranja izpolnjenih vprašalnikov (ti še vedno prihajajo), smo gradivo razdelili piscem gesel, ki naj bi delo končali do konca leta 2011, a smo ugotovili, da je pisanje prezahtevno za tako kratek čas in smo rok prestavili na konec maja 2012. Ko so gesla spisana, gredo še v redakcijo in potem v lektoriranje. Vzporedno s tem pa je tekla seveda izdelava računalniških programov za vnos podatkov in izdelava spletne strani, ki je v trenutku, ko to pišem (11.5.2012), testno že postavljena (<http://www.saleskibiografskileksikon.si>).

Knjiga ali elektronska izdaja

Elektronske oblike leksikonov so vedno številčnejše, saj imajo kar nekaj prednosti. Zapisi oziroma gradivo o posameznikih je lahko obsežno, opisi privlačnejši, kratic je lahko malo. Poleg tega je elektronska oblika veliko bolj gibljiva: vsak trenutek se lahko dodajo nova gesla in v vsakem trenutku se lahko gesla dopolnjujejo oziroma popravljajo. Poleg tega je možno usmerjanje na druge elektronske vire in praktično neomejeno dodajanje slikovnega gradiva.

Objava leksikona v knjižni obliki pa je trajnejša, ima večjo težo, saj kot fizični izdelek priča o bogati zgodovini

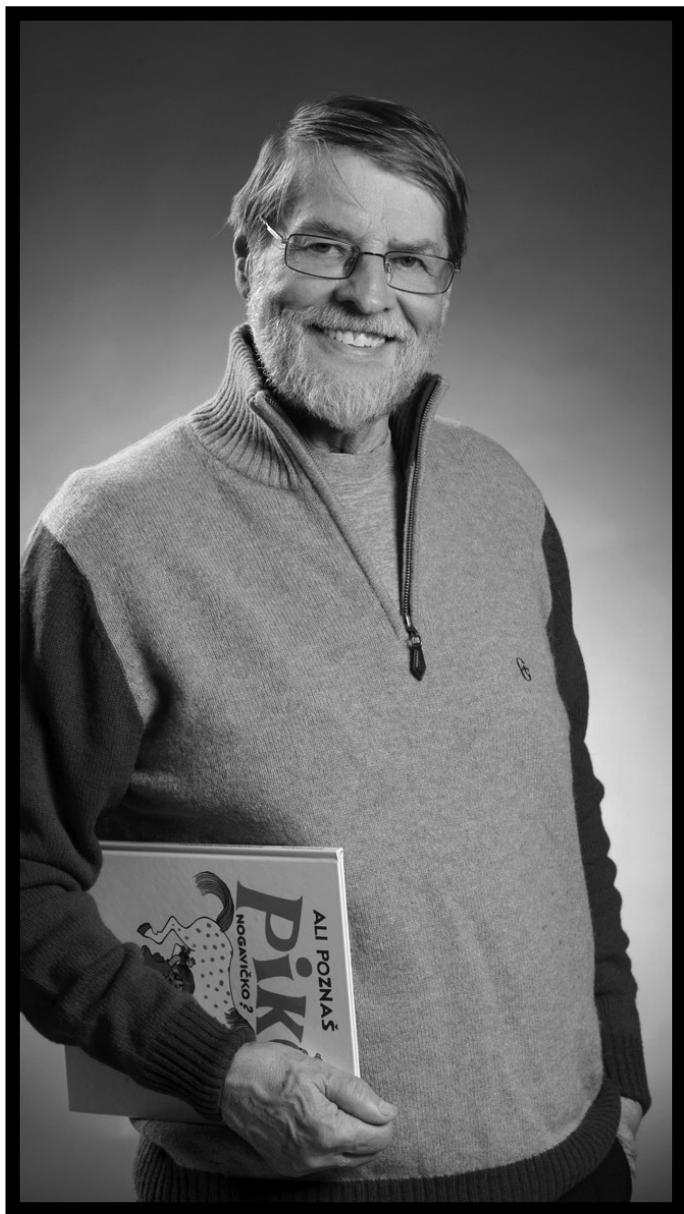
okolja. Gre za fizični, domoznanski in hkrati promocijski izdelek. Za selektivno monografsko izdajo se lahko odloči katerakoli od treh občin, čeprav je najbolj smiselna skupna izdaja za ves Šaleški prostor.

Naša načelna odločitev je, da do konca leta 2012 oblikujemo spletno verzijo leksikona z okoli 600 gesli, z monografsko izdajo pa je smiselno počakati, da se elektronska, verzija »usede«, saj bo tako možno odpraviti napake in dopolniti seznam uvrščencev. Seveda pa je knjižna izdaja leksikona odvisna tudi od finančnih razmer.

In na koncu

Projekt Šaleški biografski leksikon je pokazal, da je v »šaleškem«¹ prostoru živelo oziroma živi izjemno veliko število ljudi, ki so dali/dajejo velik pečat ne samo dolini, temveč tudi širši okolici. Marsikdo bo z leksikonom zdaj prišel iz pozabe, marsikdo bo dobil priznanje, ki mu gre. Z leksikonom se deloma tudi izpolnjuje vrzel na področju biografskih publikacij.

Pa še nekaj: ko bodo konec leta gesla na spletni strani Šaleškega biografskega leksikona objavljena, bo Šaleška dolina takoj v samem vrhu tovrstnih leksikonov v državi. Projekt je tako rekoč plod »domačega znanja«, kar je tudi eden dokazov, da se je v »knapovskem«² okolju dodobra razvilo tudi družboslovno področje.

Vlado Vrbič, Ivo Stropnik

*Marjan Marinšek je bil rojen 1941
na Kozjem. Bil je slovenski kulturnik,
pravnik, zbiratelj, citrar in pisatelj.
Umrli je 2011 v Žalcu.*

MARJAN MARINŠEK
31. 1. 1941-14. 11. 2011

Beseda Vlada Vrbiča

Marjan, zadnje slovo je človekova zasebna zadeva, zato ga je v tej hiši, kjer sva skupaj službovala skoraj dve desetletji¹, težko deliti z drugimi. Pa vendar ...

Menda nisi bil rojen 31. januarja, tako kot navajajo uradni viri, ampak šele 1. februarja. A so te starši prijavili dan prej, da bi dobili 150 dinarjev otroških dokladov še za januar. To je le ena od številnih zgodbic iz tvoje bogate zakladnice doživetij iz mladih let. Velenjčani smo te sicer spoznali šele proti koncu šestdesetih let, ko si svoje pravniško znanje dokazoval najprej v Gorenju in potem na

¹ Žalna seja za Marjanom Marinškom je bila v Domu kulture 17.11.2011, op. ur.

občini. Saj ne mislim, da si bil slab pravnik, ampak to, za kar si bil v resnici poklican, si začel zares doživljati šele z ustanovitvijo Kulturnega centra Velenje sredi sedemdesetih let. Velenje je bilo takrat še vedno v razcvetu in potrebovalo je več kulturnega dogajanja, več vrhunskih prireditve, ti pa si hotel izpolniti vsaj del svojih mladostniških hrepenenj. Kot direktor Kulturnega centra si v Velenje pripeljal številne znane umetnike: slikarje in kiparje, pianiste, pevce, pisatelje ... Preko novih znanstev si začel večati svoje zbirke: Gasparijeve razglednice, Ostržka, Prva berila, Robinzona, šolske potrebščine ... Ampak dobro, to so drugi že neštetokrat opisali. Sam sem te začel spoznavati leta 1988, ko sva postala sodelavca. Takrat si imel že bogate izkušnje, saj si bil več kot desetletje direktor zavoda in poznal si vsaj polovico pomembnih slovenskih kulturnikov. Svoj posel si obvladal in opravljal si ga res z veseljem.

Priznam, tudi sam se od tebe veliko naučil.

Čeprav, če bolj pomislim, s tabo pravzaprav niti ni bilo tako lahko sodelovati. Najbolj sem se bal tistih tvojih telefonskih klicev: Zdravo! A si gor? A lahk pridem za pet minut ktebi? Skoraj vsak takšen klic je namreč pomenil novo idejo. In težava je bila prav v tem, da so bile ideje v veliki večini res dobre in bi jih bilo škoda zavreči. To pa je pomenilo, da je bilo na nek način potrebno tudi ustvariti pogoje, se pravi najti denar za uresničitev. Bil si vztrajen, na trenutke že kar trma-sto vztrajen. Pa se je navadno obrestovalo: Gostili smo znane umetnike, gledališki abonmaji so bili ves čas med najboljše organiziranimi v državi, tvoj otrok humanitarni Bolero je že prešel številko dvajset, še daljšo tradicijo imajo poletne kulturne prireditve. Velenje si navdušil nad likom Pike Nogavičke – saj res, ali nisi morda bil v predprejšnjem življenju ravno Pika Nogavička? Bil si med ustanovitelji danes največjega slovenskega dogodka za otroke - Pikinega festivala, dolga leta si bil ena njegovih gonilnih sil, še pred dvema mesecema si kot Kapitan Nogavička z Alfredom pospremil svojo Piko ...

Redkim je dano, da lahko prepletajo svoje delovne obveznosti in osebna nagnjenja. Tebi je to uspevalo, saj si ob

rednem delu krepil svoje zbirke, potoval po svetu, igral na citre, prepeval, nastopal za otroke in pisal. Saj je bilo s tem v zvezi kdaj slišati očitek, da za to izkoriščaš službo. Tipična slovenska zavist pač! Kajti ravno toliko, kot si za svojo dušo izkoriščal službo, toliko si svojemu zavodu in okolju vračal - mnogokrat so prav iz tvojih zasebnih stikov nastali dobri službeni projekti, s svojimi takoimenovanimi privatnimi zadevami si hkrati pomagal k prepoznavnosti Šaleške doline. Z ohranjanjem ljudskega izročila, z zbiranjem šolskih potrebščin in s pisanjem si zobu časa iztrgal pomembno kulturno dediščino. Vsak posebej prisluženi dinar si uporabil kot sredstvo za bogatenje zbirk. Verjetno te je kdo celo imel za čudaka, ko si na kup vlačil stare peresnice, šolske klopi in knjige. No, prepričan sem, da na svoje zadnje potovanje s sabo nisi ponesel prav ničesar od tega.

Pravzaprav si imel srečo, da si konec šestdesetih let prišel v okolje, kjer so bili dobri pogoji za delo in si lahko uresničil ideje, ki jih kje drugje morda ne bi mogel – čeprav, lahko da si imel kdaj drugačen občutek. Že res, da je tudi med nami kdaj padla kakšna kreпка, da je prišlo do zame-re – z ene ali druge strani. A zamera nikoli ni trajala dolgo, kvečjemu do naslednjega projekta. Tudi ti si se dobro zavedal, da je brez pomoči sodelavk, sodelavcev, prijateljev in znancev večina projektov že vnaprej obsojena na propad. In da gre vsaj delček zaslug ob dobro opravljenem delu tudi tistim okoli nas. Župan Meh je imel za možake, kot si bil ti ali kot je recimo najin skupni prijatelj Ivo Stropnik, navado reči, da je z vami težko, še težje pa brez vas. In da če vas ne bi bilo, bi si vas bilo treba izmisliti. Vsekakor kompliment. In ob komplimentu tudi nagrada Grb Mestne občine Velenje za tvoj prispevek k razvoju in prepoznavnosti Velenja. Seveda, bil si tudi velenjski ambasador v tujini – z bogato zbirko Gasparijevih razglednic, citrami in pevkami si delček slovenske topline prenašal na vse celine. In niso bile mačje solze družiti se sredi Stockholma s super zvezdo Astrid Lindgren.

Po svojem petdesetem letu kakor da se nisi hotel več starati. Za sodelavce si odtlej vsako leto pripravil praznova-

nje petdesetega rojstnega dne, vedno na izviren način, nazadnje letos z ogledom starih Filmskih novosti, kokicami in Pikiinimi palačinkami. In mi smo ti podarili brezo, da jo zasadiš v spomin na nas ... Ekskurzije, ki si jih organiziral za svoje sodelavce so bile vedno nekaj posebnega, celo do Amerike si nas popeljal. Nikoli pa ne bomo pozabili našega obiska na tvojem Kozjanskem, ko smo z avtobusom sredi ničesar, dobesečno sredi ničesar, slučajno! naleteli na prijazne domorodce, ki so delali na polju in so čisto slučajno imeli s sabo ajdovo potico, da so nam jo na srebrnih pladnjih tudi ponudili. Nasploh si užival, če si nam lahko pripravil kaj posebnega, bodisi kengurujevo pašteto po povratku iz Avstralije, bodisi obložene kruhke z ameriškimi zastavicami in kokakolo, ko si se vrnil iz Amerike. In vse to si običajno začinil z vtisi s poti. Bil si dober pripovedovalec, kar si nenazadnje tudi dokazal v številnih člankih in knjigah. In kot se za dobre pripovedovalce spodobi, si, kadar je zmanjkalo dejstev ali ko zgodba ni bila dovolj zanimiva, kaj malega spremenil ali pa dodal, samo da si poslušalca in bralca pritegnil. Ja, in bil si duhovit, nekako neposredno, po Marinškovo, duhovit. Kakorkoli že, bistveno je, da si pozabi iztrgal številne dogodke in usode, ki bi sicer ostale tam nekje med kozjanskim gričevjem

To, da so ti zdravniki že nekaj let pred odhodom v pokoj pisno zapovedali, da smeš delati samo štiri ure na dan, je ostalo le mrtva črka na papirju. Kot da si hotel dokazati, da se motijo. Luč v tvoji pisarni v prvem nadstropju Kulturnega doma je še vedno gorela dolgo v noč. V tistem času si šele prav zaživel s svojimi šolskimi predstavami, takrat se je zate začelo najbolj vneto pisateljjevanje in spomnim se, kako srečen si bil, ko so te končno sprejeli v Društvo pisateljev. Z vsakim novim petdesetim rojstnim dnevom pa si se še rajši vračal h koreninam, na svoje Kozjansko in zadnja leta si tja prenesel velik del svoje energije in bogatih izkušenj iz velenjske kotline. Seveda, srečo je treba deliti.

Pred meseci je v velenjski galeriji na dogodku ob tvoji sedemdesetletnici množica obiskovalcev vseh starosti dokazovala, da si med ljudmi priljubljen. Verjetno zato, ker si jim

znal približati to ali ono zvrst kulture, ali pa si jim morda samo obudil spomine na njihovo mladost. Razstava, ki si jo pripravil s sinovi – profesionalno pač, kot se je za tebe in tvoje fante vedno spodobilo, pa je govorila še o nečem drugem – o človeku, ki je bil poln idej, energije, volje, vztrajnosti in ambicioznosti. Bila je dokaz, koliko človek zmore v nekaj desetletjih bivanja na tem planetu - če so mu zvezde kolikor toliko naklonjene in če ima okoli sebe ljudi, ki so z njim pripravljeni sodelovati.

Menda naj bi v kratkem izšla tvoja nova knjiga pri Mohorju, v začetku decembra naj bi imel otvoritev razstave na velenjskem gradu, midva sva se že dlje časa ukvarjala s knjigo o kinu in filmu... Vse je teklo tako, kot da tega ponedeljka, 14. novembra 2011, ne bo nikoli.

A zgodil se je. In zgodil se je natanko na 104. rojstni dan tvoje zvezde Astrid Lindgren.

Dokončno in nepreklicno.

Hvala, Marjan! Bil si dragocen človek! Pogrešamo te!

Beseda Iva Stropnika

*Kadar človek umre, se zemlja razmakne od bolečine.
Smrt zaboli žive ...*

Zaslužni velenjski občan in ugledni kulturni ustvarjalec Marjan Marinšek je bil rojen 31. januarja 1941 v Kozjem. V kozjanski svet je ostal zaljubljen do svojega zadnjega diha. Po izobrazbi je bil pravnik, po duši in vsakodnevnosti pa predvsem kulturnik – in takšen bo ostal v spominu številnih, ki smo ga imeli radi ter z njim v Velenju in drugod delili prenekatero uro, leto, več desetletij kulture.

Službovati je pričel v Železarni Štore, štiri leta je bil pravni referent v Gorenju, leta 1971 pa so ga izvolili za tajnika Občine Velenje. Leta 1975 je uspešno izpeljal združitev profesionalnih kulturnih dejavnosti v Velenju in postal prvi direktor Kulturnega centra Velenje, kasneje pa vodja njegove enote za kulturne prireditve, kjer je ostal zaposlen do upokojitve leta 2007. Marinškovo delo je obsegalo organizacijo in izvedbo kulturnih prireditev, likovnih idr. razstav, kulturnih večerov, gledaliških abonmajev idr. Že samo dejstvo, da je v Velenju organiziral okrog 500 rednih petkovih kulturnih večerov, zgovorno priča o njegovem neutrudnem delu v velenjski kulturi in zanjo. V Velenju je gostil številne ugledne jugoslovanske, slovenske in tuje osebnosti, zlasti iz sveta kulture in umetnosti.

Bil je strasten zbiratelj in vnet razstavljalec knjig idr. predmetov s svetovno znanimi literarnimi liki Pike Noga-vičke, Ostržka, Rdeče kapice, Robinzona Crusoeja ... enako zbirk starih papirnatih jaslic idr. Pomemben je Marinškov prispevek k ohranjanju narodnega blaga, kamor sodijo njegove osrednje zbirke prvih beril (zbral jih je preko tisoč z različnih koncev sveta), pa zbirke stare šolske opreme, Gasparjevih razglednic in še marsičesa.

Bil je pobudnik oziroma med ustanovitelji in organizatorji številnih tradicionalnih ter danes najstarejših velenj-

skih prireditev (Pikin festival, Poletne kulturne prireditve, festival Prešmentane citre, dobrodelna prireditev Bolero idr.)

Citre so ga radostile od zbiratelja starih slovenskih citr do glasbenika-citrarja samouka. Bil je ustanovitelj in častni član Citrarskega društva Slovenije, na Univerzi za tretje življenjsko obdobje v Velenju je citranje tudi poučeval. Ustanovil in vodil je glasbene skupine Šaleške predice, Márjanke in Trio Moj dom, s katerim je izdal šest nosilcev zvoka.

Za svoje vsestransko kulturno-ustvarjalno delo je leta 2003 prejel občinsko priznanje grb Mestne občine Velenje.

V različnih časopisih je objavil preko 350 reportaž. Napisal je ducat samostojnih knjig in v zadnjem desetletju postal član Društva slovenskih pisateljev. Naj ne bodo odveč vsaj imena Marjanovih avtorskih del (dokumentarnih, monografskih, domoznanskih, spominskih in literarnih), knjižno objavljenih med 1996–2011: Na celjski gimnaziji zvoni, Astrid Lindgren, Planinčeva Micka, Moje prvo berilo, Kolerabjeki (v dveh delih), Ježkova torta, Med cvetjem in trnjem, Ko slive v mlin narejajo, Slovenska pravljica Maksima Gasparija (skupaj z Ivanom Sivcem) ter Zvezda Astrid. V letošnjem temnem novembru je izšla njegova knjižna labódnica Tonček je prišel, zbirka anekdot in spominov na slovensko učiteljstvo iz predvojnega in povojnega časa. Knjižnih načrtov je imel Marjan še veliko. Občasno se je ukvarjal s prevajalstvom in v slovenščino prevedel sedem slikanic. Njegovo uredniško delo predstavlja vrsta likovnih monografij in katalogov – omenimo vsaj uredništvo in soavtorstvo prve obsežne monografije o kiparju Napotniku iz leta 1983, po katerem je nosila ime osrednja velenjska kulturna ustanova, ki ji je, kakor je pač vedel in znal, vdihoval dušo in širil njen ugled tudi čez meje naše dežele. Marinšek je štiri desetletja rasel z novim Velenjem in Velenje je kulturno odraščalo tudi z njim. Bil je popotniškega duha in priložnostni igralec ... mož neprešteti talentov!

Svojemu rojstnemu Kozjemu je srčno postavil stalno muzejsko zbirko Šola moje mame, svojemu drugemu domu

– Velenju pa je že dolgo načrtoval in želel postaviti stalno zbirko iz svojega osrednjega zbirateljskega dela (svet prvih beril, Pika Nogavička idr.). To bi vsekakor bil in zagotovo tudi bo najlepši in trajni spomin nanj.

Morda smo ga slišali, morda ne, a zagotovo nam je Marjan rekel: »Saj bom še hodil nazaj,« in odšel – skozi vrata, ki jih ni bilo. Sveti Peter, k tebi prihaja po jaslice in redek izvod prvega berila naš neponovljiv, zaslužen in domoljuben zemljan. Daj, podari mu te radosti za njegove bogate zbirke minljivosti sveta.

LISTNICA

Šaleški razgledi so humanistično družboslovna revija, ki se tematsko navezuje na širše geografsko območje Šaleške doline. Revija je opravila pionirsko delo pri interdisciplinarnem proučevanju lokalnih družbeno zgodovinskih fenomenov in je postala referenčno domoznansko delo z območja Šaleške doline.

Po daljši prekinitvi je zadnja številka izšla leta 2012 v elektronski obliki, sicer pa so Šaleški razgledi od prve številke iz leta 1988 do konca prejšnjega stoletja kontinuirano izhajali. Pričujoča številka 14 je bila leta 2012 najprej izdana v digitalni obliki.

Založnik revije je bil najprej velenjski Kulturni center Ivana Napotnika, od zadnje številke pa je založništvo prevzela Knjižnica Velenje.

UREDNIŠTVO

Knjižnica Velenje
Uredništvo Šaleških razgledov
Šaleška 21
3320 Velenje

*V zbirki ŠALEŠKI RAZGLEDI
so doslej izšli naslednji zvezki*

Šaleški razgledi 1 (1988)

ZBORNİK MUZEJA VELENJE

Zbornik dokumentov, člankov in razprav
ob 30-letnici Muzeja KC Ivana Napotnika Velenje.

Uredil Jože Hudales. - 175 str.

Šaleški razgledi 2 (1989)

PRISPEVKI K ZGODOVINI ŠALEŠKE DOLINE

Zbornik razprav. Več avtorjev.

Uredil Tone Ravnikar. - 308 str.

Šaleški razgledi 2 (1989), separadni odtis.

Ivo Stopar: VELENJSKI GRAD,

Uredil Tone Ravnikar. - 35 (308) str.

Šaleški razgledi 3 (1989)

ŠKALE. Zbornik. Več avtorjev.

Uredil Tone Ravnikar. - 124 str.

Šaleški razgledi 4 (1989)

Vane Gošnik, Peter Rezman: DVIGNJEN ZASTOR.

Zbornik člankov.

Uredil Vane Gošnik. - 243 str.

Šaleški razgledi 5 (1990)

Ivo Stropnik (ur.): ŠALEŠKI; IBIDEM I.

Antologija pesnjenja na Šaleškem. - 426 str.

Šaleški razgledi 6 (1990)

HOTENJA 10. Literarni almanah.

Več avtorjev.

Uredil Ivo Stropnik. - 178 str.

Šaleški razgledi 7 (1991)

Jože Hudale, Ivo Stropnik:

MLINŠKOVO BERILO. Izbrani etnološki in slovstveni zapisi.

Uredila avtorja. - 345 str.

Šaleški razgledi 8 (1992)

ŠALEŠKI ZBORNİK. Več avtorjev.

Uredil Tone Ravnikar. 176 str.

Šaleški razgledi 9 (1992)

HOTENJA 11 Literarni almanah.

Več avtorjev.

Uredila Marjan Kukovec in Matjaž Šalej. - 138 str.

Šaleški razgledi 10 (1993)

Ivo Stropnik: SKRIVALNICA V OČESU

(Asimilacija Grka). Pesniška zbirka.

Spremno besedo napisal Tadej Čater. - 120 str.

Šaleški razgledi 11 (1994)

ZBORNİK 1994-1995.

Ob 140-letnici organiziranega knjižničarstva na Šaleškem.

Več avtorjem. Uredil Ivo Stropnik. - 271 str.

Šaleški razgledi 12 (1996)

RAZPRAVE, PRESOJE, AKCENTI. Zbornik 1995-1996.

Ob 20-letnici KC Ivana Napotnika Velenje.

Uredil Ivo Stropnik. 551 str.

Šaleški razgledi 13 (1912)

PERSPEKTIVA SOVE, Šaleški študentski klub včeraj, danes, jutri.

Zbrala in uredila Ana Kladnik in Aleš Črnič. - 311 str.

Šaleški razgledi 14 (2012) digitalna oblika

ZBORNİK 2011-2012.

Več avtorjev.

Uredil Lado Planko.

Šaleški razgledi 14 (2017)

ZBORNİK 2011-2012.

Več avtorjev.

Uredil Lado Planko. - 284 str.

Šaleški razgledi 15 (2017)

ZBORNİK 2016-2017.

Več avtorjev.

Uredili Silvo Grmovšek, Jože Hudales. Tone Ravnikar. - XXX str.

ZBIRKA ŠALEŠKI RAZGLEDI
Štirinajsti zvezek

ZBORNİK 2011-2012

IZDAJATELJ
Knjižnica Velenje

Zanj: **Vlado Vrbič**

UREDNIŠKI ODBOR
Silvo Grmovšenk, Jože Hudales, Vlado Vrbič

UREDNIK
Lado Planko

RECENZIJE
Lado Planko

LEKTURA
Alenka Šalej

OBLIKOVANJE
Peter Stanislav Hafner

SLIKA NA NASLOVNI STRANI
Vila Bianca

TISK
ZIP Center d.o.o., Ravne na Koroškem

NAKLADA
300 izvodov

Velenje 2017

RAZPRAVE - PRESOJE
ZBORNIK 2011-2012